

KAMPEN OM UNIVERSITETET: MELLOM DEMOKRATI OG MARKED

1969 – 2010

Vardøgers første utgivelse, nr. 1 fra 1969, hadde følgende tema: Intellektarbeiderne – Universitetet – Kapitalismen. Hensikten var å avklare forutsetninger for at studenter og vitenskapsfolk kunne ha en politisk rolle i et kapitalismekritisk, demokratisk, sosialistisk perspektiv. Det er en minst like viktig oppgave i dag, men vilkårene for å utføre den har endret seg.

Universitetene er i dag viktigere for kapitalismen enn noen gang tidligere, særlig som leverandør av kunnskap for innovasjon og høyt utdannet arbeidskraft. Dette gjenspeiler seg blant annet i at tallet på studenter er mer enn fem ganger så stort som i 1969. I tillegg er universitetene i økende grad blitt gjenstand for statlig disiplinering og kontroll. Det ferskeste eksemplet er kravet fra departementet om at universiteter og høyskoler skal registrere ansattes arbeidsinnsats og tidsbruk, ikke i form av de vitenskapelige enhetenes årsmeldinger, men i form av *daglige registreringer* av den enkelte forskers og lærers tidsbruk.

Sammenliknet med 1969 er både den akademiske friheten og de tradisjonelle akademiske arbeidsformene i dag under mye større press. Kapitalkreftenes utålmodighet med universitetene har økt uten at universitetene har kunnet støtte seg til organiserte motkrefter. Universitetenes situasjon reflekterer endringer i de politiske og ideologiske styrkeforholdene generelt. Kravene til «effektivitet» er vesentlig høyere, samtidig som det har vokst fram mer internt kontrollbyråkrati. Universitetsledelsen har styrket sin maktposisjon på bekostning av demokratisk-kollegiale styringsformer. I tillegg er universitetene mer styrt utenfra, ikke bare gjennom Forskningsrådet, men også gjennom EUs forskningspolitikk og det politiske presset i retning av mer samarbeid med næringslivet på den globale markeds konkurransens premisser. Dette endrer også den strategiske situasjonen for kritisk forskning.

Tidsskriftet *Vardøger* ble startet for å etablere en politisk relevant forståelse av det kapitalistiske samfunnets betingelser for overskridende og frigjørende praksis på lang sikt, men vi har aldri hatt noen illusjon om at dagens universiteter kan få varig status som *samfunnskritiske* institusjoner. En mer realistisk tanke er å skape det som Knut Kjeldstadli kaller et *samfunnsmessig forpliktet universitet* som hegner om akademisk frihet og samtidig engasjerer seg i et mangfold av samfunnsbehov – ikke bare de som fremmes av elitene. Det krever imidlertid politisk mobilisering for å redusere byråkratiseringen og de markedsinspireerte kontrollregimene.

Vi vil understreke at også naturvitenskapelig (herunder biomedisinsk) grunnforskning er et element i den samfunnsforpliktelsen som Kjeldstadli snakker om. Også i forhold til naturen trenger vi ny, kritisk erkjennelse som i arbeidet for å løse de store utfordringene som verden står overfor når det gjelder å skaffe mat, energi og helse til en befolkning som fortsatt vokser mye, mange i stor fattigdom. Grunnforskning som kan bidra til å styrke kunnskapsgrunnlaget for eksempel for en miljøvennlig energiproduksjon (jfr. klimakrisen), er ubetinget en samfunnsforpliktelse som bare kan ivaretas av institusjoner av universitetets type. Intet privat, kommersielt forskningslaboratorium kan eller vil påta seg den økonomiske risiko å utvikle slik kunnskap uten samtidig å kreve monopol på den.

Hensikten med dette nummer av *Vardøger* er i første omgang å minne om universitetets egenart som sted for produksjon, undervisning og formidling av vitenskapelig basert kunnskap. Hva er de vitenskapelige kunnskapsformenes produksjonsforhold, deres produksjonsmåte og frihetsvilkår i arbeidssituasjonen slik Hans Ebbing reiser spørsmålet i *Akademisk produksjonsmåte*? Under hvilke samfunnmessige betingelser får erkjennelsesarbeid status som vitenskap og dermed den *autoritet* som følger med? Når er akademisk frihet et eksistensielt vilkår for vitenskapelig *arbeid* – og når perverteres den til sosial streben og privatøkonomisk vinning? Hvordan er den «interne» friheten i *akademia* forankret i samfunnet «utenfor» *akademia*? Hvilke trekk ved den kapitalistiske produksjonsmåten, hvor arbeideren utfører arbeidsoppgaver definert av andre enn henne selv, genererer behov for en akademisk produksjonsmåte med høy grad av intern frihet der arbeiderne (forskerne) – individuelt eller i faglig fellesskap – *selv* definerer arbeidsoppgavene og hvordan de gjennomføres?

Den akademiske frihetens institusjonelle vilkår må også ha sine *ideelle* artikuleringer. Selv om forskningens frihet i realiteten aldri helt *kan* tilsvare de filosofiske begrepene om den, har den filosofiske artikuleringen, stilisert rundt Humboldtuniversitetet, like fullt hatt stor betydning for forsvaret av de reelt eksisterende frihetsmomenter ved forskningen som gjør vitenskap relevant for opplysning, bevisstgjøring og demokrati. *Fri forskning?* spør Audun Øfsti for å demonstrere Humboldtuniversitetets fortsatte relevans. Men han føyer samtidig lakonisk til *Inntrykk fra en avvikling* for å styrke bevisstheten om vitenskapenes frihetsvilkår.

Disse vilkårene har ikke bare en forankring i de interne forhold i universitetene, men også i deres økonomiske og politiske rammebetingelser. I *Evalueringsdiktatur eller kunnskapsdemokrati?* viser Tor Halvorsen noen sentrale trekk ved EUs storpolitikk rundt universitetene. Denne har klare elitistiske og antidemokratiske trekk. Den søker å tilpasse universitetene til en kunstig markedslogikk ved «eksterne» finansieringsmåter som skal disiplinere forskningen i de retninger de forskningspolitiske elitene vil

gjennom disse elitenes «evalueringer». Slik knyttes universitetene enda tettere til de økonomiske og politiske elitene.

Men utviklingen av et nødvendig kunnskapsgrunnlag for en politikk for hvordan de økonomiske, sosiale og økologiske omkostningene med for eksempel klimakrisen skal kunne fordeles rettferdig, kan aldri bæres fram av eliter som har frigjort seg fra masseutdanningens *demokratiske* forpliktelser. Innenfor en elitistisk universitetspolitikk blir dagens utvikling «*tatt for gitt*». Intervjuet med sosiologiprofessor An-Magritt Jensen, valgt inn som styre-representant for de vitenskapelig tilsatte ved NTNU, oppsummerer erfaringer fra fire års styrearbeid i et universitet som legger stor vekt på å være i takt med næringslivets ønsker, slik disse blir forstått av universitetets ledelse.

Formateringskraft og reformer

Vi har å gjøre med det Knut H. Sørensen kaller et *vitenskapsformatert samfunn*. Vitenskapenes formatering av samfunnet er blitt stadig mer gjennomtrengende og omfangsrik, og dette skaper et stigende trykk i retning av rasjonalisering og effektivisering av selve formateringsforholdet, av vitenskapenes produksjon og transformasjon til kompetanse i arbeidsmarkedet og nye materielle og intellektuelle teknologier, kort sagt vitenskapenes roller som produktivkrefter. I USA ytrer dette presset seg som en slags akademisk kapitalisme, blant annet ved å omgjøre kunnskap og undervisning til varer gjennom juridiske grep som patentering, lisensiering eller ved økende studentbetaling. I Norge skjer dette i større grad ved innføring av instrumentelle kontroll- og incentivmekanismer som skal styre og disiplinere kunnskapsproduksjonen. Det er Riksrevisjonens store time. Måling og veiking av det vitenskapelige og pedagogiske arbeidets ytelser fører til en forveksling av vitenskapelig og pedagogisk eksellens – fremragenhet – med Excel, regnearket. Den arbeidsmoral som er typisk for ekte vitenskapelig engasjement og som sprenger de rammer som normalarbeidsuken på 37,5 timer setter, blir devaluert og kynismen brer seg.

Alle universitetsreformer i Norge og Europa etter 1960 har utspring i statsmaktens forsøk på å definere nye premisser for høyere utdanning for å ivareta kapitalakkumulasjonens interesser og statsfinansielle rammer. Reformene springer ikke ut av noen indre dynamikk i akademia, langt mindre av press fra demokratisk organiserte massebevegelser. Mjøsutvalget, oppfølgingen gjennom Kvantitetsreformen (uttales «*kvalitetsreformen*») og til slutt Stjernøutvalget er nasjonale uttrykk for dette mønsteret. Reformstrevet illustrerer hvordan akademias autonomi og frihet er høyst relativ. Den interne frihet som åpner for nyskaping gjennom forskning og undervisning, er forbundet med interne produksjonsforhold og sosiale strukturer som er løst sammenknyttet, nærmest anarkiske, slik Hans Ebbing peker på. Utviklingen av en samlende kunnskapspolitisk strategi på akademias egne premisser

alene er derfor umulig. Det er den akademiske frihetens politiske pris. I tillegg kommer den særnorske tendensen som Knut H. Sørensen kritiserer Stjernøutvalget for: Kunnskapspolitikk blir underordnet distriktspolitikken. Utvalget foreslo bl.a. å slå sammen høyskoler og universiteter i større regionalt baserte enheter, om nødvendig mot institusjonenes vilje, tilpasset det nye, spesialiserte universitetsbegrepet – institusjoner med (minst) fire doktorutdanninger – slik dette var definert av staten flere år *før* Stjernøutvalget. Selv om utvalgets forslag om sammenslåing også var ment å motvirke den tendensen til fragmentering som er innebygd i den nye universitetsdefinisjonen, utløste forslaget et unisont ramaskrik fra alle universitetene, også de nyeste som var blitt universiteter ut fra dette absurde kriteriet.

Skriket overdøvet de politisk viktige sidene ved utvalgets strategi: At politikken igjen skulle få forrang framfor «markedet», og at academia dermed kunne styrke sine *posisjoner* i politikktutviklingen på dette feltet. Slik sett gjorde utvalget en taktisk tabbe med sitt forslag. Når vi leser intervjuet *Mellom solidaritet og marked* med Steinar Stjernø, er det grunn til å spørre om ikke utvalgets arbeid hadde hatt en mer bevisstgjørende og større politisk virkning dersom det hadde formulert klare dissenser i striden mellom troen på nyliberale løsninger og viljen til samfunnsforpliktelse, ikke minst dersom utvalgets leder hadde tatt en dissens?

Debatten har vist at bak retorikken om forskningsuniversitet og forskningsbasert undervisning har det foregått en transformasjon av universitetene fra relativt autonome «kunnskapsprodusenter» til konkurransestrategiske aktører med stadig mindre autonomi. Omleggingen av budsjettssystemet etter 1990 fra øremerking til rammestyring har gitt universitetene større frihet i form av friere, interne budsjetttilgjengeligheter. Men dette, kombinert med en relativ reduksjon av «frie midler» til forskning over universitetenes basisbevilgninger, er et nettopp et virkemiddel for at universitetene *selv* skal tilpasse seg «frivillig» til skjulte, men ikke mindre reelle politiske prioriteringer. Den interne budsjettkonkurransen genererer et kappløp om å tilpasse seg de eksternt definerte programmene, mens linjene i forskningspolitikken, slik de er innebygget i programmene, ikke blir diskutert. Dermed oppstår et demokratisk underskudd. Budsjettautonomi og akademisk autonomi er *ikke* det samme.

Stjernøutvalget har rett i at kampen om betegnelsen *universitet*, er tapt. Men kampen om den akademiske produksjonsmåten dreier seg ikke om ord, men om det organisatoriske, institusjonelle grunnlaget for de pedagogiske og vitenskapelige stillingenes forskningsrett og *-plikt*. Det er i dette *arbeids-* og *produksjonsforholdet* at meningen med det *reelle universitetet* ligger.

Universitetsstyrenes «samfunnsrepresentanter» representerer nesten uten unntak den politisk-økonomiske eller kulturelle eliten. Når departementet utnevner dem, stilles det ingen krav til at de skal ha forankring i *demokratiske*

organisasjoner eller institusjoner. Elitenes form for alliansebygging skjer gjennom nettverk, utenfor demokratiske prosesser.

Studentene

Studentbevegelsen omkring 1970, som *Vardøger* sprang ut av, bidro til demokratisering internt ved universitetene. Den økte ikke bare studentenes representasjon i styringsorganene på alle nivåer, men også for det vitenskapelige personalet under professorene (som ennå var embetsmenn) og teknisk-administrativt tilsatte. Den reformerte «professorveldet» til en mer demokratisk form for kollegialitet, der *alle* grupper var representert. Universitetenes (og dermed vitenskapenes) autonomi kan bare forsvares ved at universitetets interne arbeidsdeling som *totalarbeid* får et demokratisk uttrykk i styringsorganene.

Så hva har dette med studentene *i dag* å gjøre? I *Studenten – seg selv nok?* gjør Solveig Tesdal og Benjamin André Larsen greie for viktige endringer i studentenes *situasjon*. Oppsummert er denne situasjonen mer enn noen gang en effekt av *det vitenskapsformaterte samfunn* – og da særlig arbeidsmarkedet. Masseuniversitetene er i stadig større grad et virkemiddel i arbeidsmarkedspolitikken – også som sysselsettingstiltak. Under den økonomiske krisa fra slutten av 1980-tallet økte studenttallet i løpet av bare fem år fra 105.000 i 1987 til 162.000 i 1992, ikke primært som ledd i en utdannings- og forskningspolitikk, men som ledd i bekjempelsen av arbeidsledighet blant ungdom – ett høyst aktverdig mål i seg selv. Men det forsterket samtidig frykten for arbeidsledighet og dermed disiplineringseffekten i studentenes motivasjon for kunnskapstilegnelse. Økningen i det samme tidsrom av lærerkrefter som drev forskning, var ikke like stor som studentveksten. Dermed ble universitetenes kapasitet til å tilby og gjennomføre studieopplegg med de samme kvalitetsforventninger overfor studentmassen svekket. Og som Knut H. Sørensen viser i *Det vitenskapsformaterte samfunn: fra ekspansjon til effektivitet?* har den relative økningen av vitenskapelige stillinger ved universitetene det siste tiåret primært kommet i form av stipendiat- og postdoktorstillinger med liten eller ingen undervisningsplikt. Dermed er universitetenes evne til å møte den økende studenttetterspørselen etter høyere utdanning svekket, samtidig som sammenhengen mellom forskning og undervisning devalueres.

Tilpasningen til de økende markedsforpliktelsene, kunnskapspolitikken transformert til sysselsettingspolitikk, forskningens økende avhengighet av eksternt definerte programmer og oppsmuldringen av det interne demokratiet, har skapt en helt ny situasjon. Som Tesdal og Larsen viser, går dagens markedstilpassede studenter normalt i allianse med markedskreftenes representanter i universitetsstyrene, mot de faglig-kollegiale krefter, slik også An-Margitt Jensen dokumenterer med egne erfaringer. Dette er et uttrykk for

at avstanden, fremmedgjøringen, mellom studentene og «deres» universitet aldri har vært større. Kanskje er det ikke så rart at studentene i økende grad definerer seg som forbrukere og er opptatt av sine «forbrukerrettigheter»?

Noen vil kanskje oppfatte dette som en form for devaluering av selve studentmassen og moralisere over det, slik framstående representanter for *Dannelsesutvalget* har gjort når det anbefales mer lesning av originaltekster som adekvat motgift (Bernt Hagtvedt i «Hva norske studenter bør lese», kronikk i *Morgenbladet*, 30.04.2009). For å unngå misforståelser: Redaksjonen i *Vardøger* er varm tilhenger av å lese vitenskapstekster og filosofer i original! Men en strategi for endring kan ikke ta utgangspunkt i en slik positivistisk forståelse av dannelse og av studentene. Det er tvert om universitetenes historisk sett relativt nye situasjon som *masseuniversiteter* som må være utgangspunktet for å utvikle deres demokratiske, samfunns- og endrende oppgaver og bygge de allianser som er nødvendige for at universitetene kan bli mer demokratiske igjen og styrke sin akademiske frihet.

Intensjonen med dette nummeret av *Vardøger* har ikke vært å gi et entydig svar på utfordringene, men å bidra til mer diskusjon om det som foregår. God lesning!

Redaksjonen

Hans Ebbing

AKADEMISK PRODUKSJONSMÅTE

«Om bearbeidelsen av de erkjennelser som hører inn under fornuftens virksomheter, går en vitenskaps sikre gange eller ikke, lar seg raskt avgjøre av dens resultat» (Immanuel Kant)*

«Alle vitenskapsfolk forstår til slutt at det på et fundamentalt nivå foregår en slags økonomisk prosess som legger føringer for og styrker deres vitenskaper. ... Likevel har tendensen helt til det siste vært å benekte at denne prosessen har noen substansiell betydning for hva vitenskapelig forskning virkelig går ut på.» (Philip Mirowski & Esther Mirjam Sent)*

Vitenskap som arbeid og praksis

Det offentlige vitenskapsbegrepet: Normalvitenskap

For å fastholde det mest banale: Vitenskap og høyere utdanning foregår ved universiteter og liknende institusjoner, *akademia*, et institusjonelt og fysisk sted (locus). Vitenskapene er offentlige fenomen som *identifiseres* ved sin plass i samfunnets arbeidsdeling forut for og uavhengig av enhver filosofisk erkjennelsesteori. Hver for seg danner disse stedene (loci) egne former for arbeidsdeling og samvirke med sine interne makt- og avmaktforhold i form av forskergrupper, prosjekter, institutter, seksjoner, fakulteter, administrative og driftstekniske organer, mer eller mindre hierarkiske beslutningsforhold og lagdelte finansieringsrelasjoner, forvaltningsmessig definert eller innstiftet gjennom praksis og sedvane. Samtidig inngår disse stedene i nasjonale og internasjonale kommunikasjons-, konkurranse- og dominansforhold både gjennom enkeltvitenskapenes grenseoverskridende kommunikasjonslinjer, gjennom politikken og ved måten de ulike *akademia* finansieres på. Vitenskapenes resultat, som Kant minner oss om, og dermed deres legitimitet – deres *status som vitenskaper* – er like mye et resultat av vitenskapenes virkninger i denne omfattende, integrerte formen for arbeidsdeling, som av de vitenskapelige arbeids- og produksjonsprosessenes særdrag og erkjennelsesformer isolert betraktet. Vitenskapelighet som en rasjonalitetsmodus er alt på Kants tid et offentlig, samfunnsmessig gitt fenomen.

Over tid utspiller vitenskapelig praksis seg som *normalvitenskap*.¹ Vitenskapelig arbeid må kunne reproduseres fra det ene året til det andre, legge grunnlag for nye forskningsprosjekter og overleveres til kommende generasjoner av forskere og er dermed forsvar for etablerte metoder og sannheter, og strev for nye. Arbeidsprosessene forbinder seg med visse overordnede begrepsmessige, teoretiske strukturer, paradigmer, som organiserer begrepsbruken i forskningen og samhandling i denne. Dette

gjør forskningen umiddelbart til sosiale prosesser, og er dermed en evig, dagsaktuell kamp om anerkjennelse innenfor de vitenskapelige praksiser.

Selv om begrepet om normalvitenskap hos Kuhn er knyttet til de «sterke», matematisk formulerte naturvitenskaper, har det relevans for forståelsen også av det vide spekteret av humanvitenskaper (samfunnsvitenskaper, humaniora, psykologi, jus). Disse (med unntak av nyklassisk økonomi), definerer sine sosiale, litterære, psykiske etc. saksforhold i hovedsak uten matematiske abstraksjoner og mangler derfor sterke paradigmer der deduksjoner (forutsigelser etc.) kan konfronteres med empiri. Men selv disse løst paradigmatisk, *plebeiske* vitenskaper² må hver for seg ha sin innforståtte normalitet og repeterbarhet, tilstrekkelig intens og varig til å forme vitenskapsosiale allianser som kan bære alternativene fram og gjøre alternative karrierer mulig innenfor disse. Bare slik kan de overleve som *praksiser*. At en del av humanvitenskapene normalt framstår som sprikende i ulike teoretiske retninger, åpenbart i strid med seg selv, for noen til og med som uryddige, kan selvsagt foranledige spørsmålet om det i det hele tatt dreier seg om vitenskaper. I denne sammenheng er det et spørsmål vi lar ligge. Her er det tilstrekkelig at de i henhold til det *offentlige vitenskapsbegrepet* framstår som praksiser som legitimeres som virksomheter som produserer anerkjent gyldig kunnskap over tid og slik får status som vitenskap.

De mest eksakte – altså «normaliserte» – vitenskaper er nyskapende ved at de stadig produserer presiseringer og differensieringer av de teorier (hypoteser) og begreper som faller inn under paradigmen og framskaffer nye data *uten* omveltende begrepsendringer og uro. Vitenskapelige data åpenbares ikke uhildet som upåvirkete sannhetsvitner fra Virkeligheten uten vitenskapsfolkens aktive inngripen. Fenomenenes status *som vitenskapelige fakta* – i form av kvantifiserbare data, matematisk formulerte relasjoner eller som referanser til meningsbærende tekster, handlinger og praksiser – *produseres* gjennom vitenskapsarbeidet og samvirket i dette etter hvert som nye observasjonsmetoder og teoretiske begreper utvikles, nyanseres og bekreftes i de enkelte samfunn av vitenskapsfolk. *Vitenskapene framkaller sine egne fakta* – noe som er tydeligst innenfor de matematisk mest «eksakte», høyteknologiske, eksperimentelle praksiser hvor naturens minste fenomen framkalles på de mest unaturlige vis. Og dessuten: «Vitenskapelige funn er ikke fullstendig realisert som vitenskapelige fakta før de er ansett som fakta av hele feltet, slik at hele verden har samarbeidet om å gjøre et funn kjent og anerkjent.»³

Når strømmen av nye fakta faller på plass innenfor rammen av et paradigme, styrker det den aktuelle vitenskapelige praksisens karakter av å være *normal* samtidig som de fenomener som denne praksisen avdekker og opplyser, får karakter av å være *virkelige*. Normalitet og virkelighet er også her korrelative størrelser. Tilsvarende blir de vitenskapsfolkene som arbeider

trygt innenfor paradigmen, normale – til forskjell fra outsiders, opposisjonelle. De førstnevnte framstår dermed som etablerte og legitimerede vitenskapsfolk og deres praksis som normgivende disipliner – det vil si: disiplinerte, anerkjente praksiser med en nødvendig indre kontinuitet. Det er disse som vanligvis forvalter rekrutteringspraksisen av nye vitenskapsfolk. *Normalvitenskapelig praksis er grunnlag for utøvelse av makt.*⁴ Vitenskapelig erkjennelse er den erkjennelse som er anerkjent, i det minste negativt, fordi det ikke fins noen bedre forklaringer på det som skal forklares, eller fordi den ikke utløser forpliktende motstand.

Den enkelte forsker og hennes kolleger kan med sin forskning *i lengden* ikke preges av de store problemer som skaper uro og grunnleggende tvil i forskernes sinn (med fare for omveltninger i deres faglig-sosiale omgang), men av *scientific puzzles*, fascinerende hver for seg (Kuhn). Disse puslerienes mangfold og sannheter danner i sin tur utgangspunkt for ny arbeidsdeling innenfor vitenskapene eller løper sammen i nye, syntetiserende paradigmer, som når skillelinjer mellom fysikk og kjemi brytes ned og omdefineres, eller når det dannes vitenskapskonglomerater slik sosiologi støtter seg til historie, til (politisk)økonomi, filosofi, litteraturvitenskap osv. og *vice versa*, presset sammen av de ulike saksfeltenes gjensidige relevans for hverandre mer enn av teoretiske avledninger.

Vitenskapene virker både vanedannende, konserverende og samtidig nyskapende, snart oppsplittende, snart syntetiserende. De må oppvise bekreftede resultater (Kant: *Erfolg*) på grunnlag av en «sikker gange», kort sagt suksess. De må *i det lange løp* bekrefte sin plass finansiert av skattebetalerne, sine oppgaver og dermed legitimitet, selv om de ikke kan oppvise noen praktisk nytte i øyeblikket, eller til og med framstår som totalt unyttige for folk flest. Bare slik kan de stake opp en framtid for vitenskapspraksis og vitenskapsfolk som *normalfenomen* i samfunnet. Vitenskapenes offentlige status som vitenskaper, deres suksess, er den selvfølgelige, *doxiske* forutsetningen for enhver vitenskapsfilosofi og moderne erkjennelsesteori.⁵

Normalitet og nyhet – relevans og legitimitet

Utviklingen av nye spesialiteter skaper uoversiktlig og ikke alle nye observasjoner faller på plass med én gang. Spesialitetene skaper sine (små) slingringsmonn i forhold til den overordnede teoribygnings bånd og grenser, en ubestemt mulighet for variasjoner og perspektiver, *relaxations* (Kuhn). Selv innenfor den mest konsoliderte, strenge normalvitenskap har ikke to forskere helt like forutsetninger for å se og tenke akkurat det samme. Ingen teori løser *alle* puzzles, ellers ville vitenskapen stanse opp.

I praksis betyr dette at forskeren i sin *arbeidssituasjon* må kunne velge mellom ulike forklaringsalternativer (mulige hypoteser). For at dette skal være mulig, må de aktuelle begreps-, metode- og handlingsalternativer *vis*

seg som *saklig relevante* valgmuligheter som må kunne gjennomføres. En slik *foreløpig evidens* springer da ut fra en *innforstått* horisont av etablerte sannheter og metoder, en tradisjon, en retning innenfor den aktuelle vitenskap – altså en normalvitenskapelig situasjon med sin innbygde arbeidsstil og motivasjon, en *ethos* som sikrer arbeidet en nødvendig intern legitimitet – det *drivstoffet* som holder arbeidsprosessen i gang, slik vitenskapsfolk opplever det. Ekte vitenskap må derfor ha en innbygd toleranse og åpenhet for at ikke alt stemmer med én gang. Uten *avvik fra den sikre gange* ville ikke vitenskapelig utvikling være mulig. Saksforhold som er gjenstand for undersøkelse, fokuseres på grunnlag av erfaringer over tid, der tidligere generasjoners vitenskapelige ytelser svinger med, ofte uten å nevnes, eller til og med glemt hos den enkelte forsker. *Relevans* og *legitimitet* blir da to sider ved samme sak, fundert i en *kollegial, stilletende konsensus* – uten nødvendigvis nærmere legitimerende begrunnelse med eksplisitte metodologiske referanser *i første omgang*. Langt mindre trenger slik praksis noen referanse til en *uttalt* epistemologi for å fungere. Hos den erfarne forsker er denne konsensus allerede internalisert i en trygghet ervervet ved et engasjement over tid, som gjør det unødvendig for henne å innhente kollegers eksplisitte samtykke, slik som den nye stipendiaten trolig må gjøre, og som vil forventes av henne. For at et gitt fenomen skal oppfattes som en styrking (eller avkrefning) av en vitenskapelig hypotese, må fenomenet *forut for* bekreftelsen identifiseres som *saklig relevant* for de *målrettete handlinger* som skal understøtte (eller avkrefte) hypotesen i form av eksperiment, feltarbeid, observasjon av atferd eller ved referanse til meningsbærende kilder.

Anomalier og handlingsrom

Ingen vitenskap har til intensjon å bryte opp sin normalitet, men søker tvert om å reprodusere seg så lenge som mulig. Styrking eller svekking av *min* hypotese, kan få konsekvenser for karrieren. Differensiering og spesialisering bidrar til å styrke de grunnleggende paradigmer. Men så dukker det likevel opp nye, ennå-ikke-forklarte fenomen, *anomalier*. Den kollegiale allianse for karrieren forsvares, samtidig som jeg må demonstrere et minimum av åpenhet overfor nyheter som kan utfordre alliansen. Denne balansegangen mellom evnen til selvforsterking og å åpne opp for *det nye* vil over tid bidra til prosesser som oppløser etablerte paradigmer og danner brudd som evner å etablere nye teorier og slik konstituere grunnlag for nye allianser. Nettopp gjennom vitenskapsfolkenes normale motvilje mot å oppgi sine innarbeidete begreper som deres prosjekter og dermed karrierer er knyttet til, må nye, konkurrerende begreper produseres på en desto mer livskraftig måte for å få gjennomslag med mulige konsekvenser for karrierene.

De empiriske anomaliene og begrepsmessige tvetydigheter kan bli den gnist som utløser en søking etter så vel nye data som nye begreper og teoretiske differensieringer som eventuelt kan fange opp disse avvikene og bringe

dem på plass i normalvitenskapens fold. Anomalier er slik sett *normale* fenomen en i vitenskapelig utvikling og selvforsterkingsprosess. Porene – manglene – i paradigmenes begreper, som korrelerer med de empiriske anomalier, åpner dermed opp for mulige, *uforutsette handlingsrom* i arbeidsprosessen, *momenter av frihet*, i søking etter nye data, eller etter mer differensierte og presise begreper som opphever fenomenenes usikre modus (inntil ny usikkerhet oppstår). En slik søking i det usikre forutsetter et vedvarende engasjement *i saken*, en *ethos*, som må vise seg gjennom kontinuitet og utholdenhet, samtidig som dette *ethos* bare kan fornyes ved at de frihetsmomenter og usikkerhet som byr seg, følges opp ved handling, nytt arbeid. Vitenskapenes suksess bunner dypest sett i denne *mangel* på en sikker gange.

Vitenskapelig frihet som praksismoment

I den fortløpende forskningsprosess med sine uavklarte sammenhenger og mulige alternativer, må forskerne *selv*, individuelt eller i kollegialt fellesskap, bestemme sine problemstillinger og hypoteser, sine metoder og bruk av begreper og trekke sine konklusjoner ut fra disse og *stå til ansvar* for dette. Bare ved mobilisering av dette *selv* kan virkelig nyskaping skje med den iboende risiko for at forsøket slår feil og hypotesen forkastes. Eller den oppgis fordi motstanden fra etablerte kolleger rett og slett blir for stor slik at hypotesen ikke en gang blir forsøkt etterprøvd, tid- og kostnadskrevende som empirisk etterprøving gjerne er. Det impliserer et frihetsmoment som gjør forskeren *ansvarlig* i kollegial samhandling og kontrovers og innstifter denne *ethos*. Dette momentet av frihet og selvstendig ansvar springer da ikke ut av noen filosofi, men av de *slingringsmenn* – tvetydigheter og porer – som alltid vil ligge innebygget i vitenskapelige begrepsammenhenger og data i forskningsprosessen, og som krever sin avklaring. Frihet utspiller seg fra dag til dag som *praksismoment*. På grunnlag av resultatene av forskningsprosessen må forskerne *selv* – og ingen andre – avgjøre hvordan resultatene av denne skal systematisk og logisk framstilles for en større offentlighet av vitenskapsfolk – eventuelt med konsekvenser for akademias studieplaner og lærebøker, eventuelt med ringvirkning inn i lærebøkene og studieplanene.

Vitenskap som profesjon – og som kall

For at vitenskapelig virke skal få status som samfunnsmessig fenomen, må det etableres som vitenskapelig disiplin, som på sin side kan danne grunnlag for profesjoner i snevrere forstand, slik fysiologi og anatomi er kunnskapsgrunnlag for medisin, fysikk og kjemi for ingeniørutdanninger osv.. Men over tid er det like viktig at den viser evne til nyskaping og etablerer seg som reproduserbar virksomhet på et nytt grunnlag og gjenkjennes av samfunnet som en instituert videreføring av denne evnen til nyskaping. Da først blir vitenskapelig virke konstituert som *profesjon* – Wissenschaft als Beruf: som anerkjente, avlønnete spesialiteter i den altomfattende arbeidsdelingen.⁶ Det

som da skiller fagmannen fra den engasjerte diletant, er at den siste mangler den sikkerheten som en utprøvd arbeidsmetode kan gi, «slik at han ikke er i stand til kontrollere rekkevidden av innfallene i ettertid, eller å vurdere dem og gjennomføre dem».⁷ Bare med en slik offentlig avklart forankring kan vitenskapene samtidig danne et rammeverk hvor den enkelte forskers vitenskapelige engasjement – det Max Weber kaller *Eingebung* – kan utspille seg med sine nye ideer og hypoteser, sine *innfall* (*Einfall*) med et vedvarende vitenskapelig kall, *Beruf zur Wissenschaft*. Slik oppnår vitenskapelig arbeid en dobbeltbetydning som normalitet (profesjon, karriere osv.) og samtidig som engasjement *i saken*, et disiplinert (og disiplinerende) indre *kall* – en dobbeltbetydning som er fanget opp i det tyske begrepet om *Beruf*.⁸

Lærebøkene

Et sentralt moment ved vitenskapene som fag er at de produserer sine lærebøker som godkjennes etter visse standarder i forhold til studieplaner og opplæring av neste generasjon av forskere, nettopp for at de skal være i stand til å kontrollere rekkevidden av sine innfall i ettertid i samsvar med de kriterier som vitenskapssamfunnene har anerkjent underveis. Den nyskapende usikkerhet som er konstituerende for vitenskapelig arbeid, er da samfunnsmessig nøytralisert. På de lavere, obligatoriske trinn i utdanningsvesenet skal lærebøkene til og med godkjennes av staten. Ved universitetene skal de godkjennes av styringsorganene på ett eller annet nivå.⁹ Som *fag* med studieplanene i orden, legitimeres deres rolle som produsenter av høyt kvalifisert arbeidskraft for et arbeidsmarked *utenfor* de aktuelle vitenskapene, for de mange profesjoner. Denne overgangen fra nyskapende, usikker vitenskap til fag og profesjonsdannelser bidrar til konstitueringen av det offentlige vitenskapsbegrepet på en tvetydig måte: nyskaping versus samfunnsmessig godtatt rutine.

Omriss av vitenskapenes produksjonsvilkår

Hvilke egenskaper er det ved *selve det vitenskapelige arbeidet og dets produkter* som gjør at dette arbeidet framstår som én og samme virksomhet i samfunnet trass i sine interne brudd og paradigmeskifter, sine ulike, til dels motstridende «universer» som i perioder konkurrerer med hverandre om «sannheten»? Hvilke *samfunnsmessige* egenskaper ved vitenskapene er avgjørende for at samfunnet over tid ikke bare tillater, men aktivt fremmer vitenskaper? Hva går deres *bruksverdier* ut på?

Vitenskap som erkjennesarbeid

Gjennom institusjonell forankring i academia står det vitenskapelige arbeidet utenfor eller i randsonen av markedets dynamikk. Men alle vet at vitenskapene er en konkurransefaktor når de bidrar til å skape kunnskapsgrunnlag

for nye produksjonsmetoder, nye produkter, ny arbeidsdeling, nye behovs- og markedsforhold. Vitenskapelig arbeid får mer enn noen annen virksomhet dynamiske konsekvenser for alt annet moderne arbeid.

Vare- og tjenesteproduksjonen for markedet er kjennetegnet bl.a. ved at det tilstreber størst mulig volum for økende markedsandeler. Jo flere produkter som kan produseres med en gitt innsats av tid og ressurser, desto sterkere står bedriften i konkurransen. Produksjon for markedet tilstreber derfor standardisering inntil markeds konkurransen – som ytre kraft – framtvinger nye runder med innovasjonsarbeid med sikte på ny standardisering i det direkte vareproduserende, repeterende arbeidet. Innovasjon innenfor en industriell horisont har standardisering som teknologisk målsetting. Dette betinger et skille mellom de som definerer og designer produktene på den ene side, og de som utfører det på forhånd definerte og instituerte produksjonsarbeidet på den andre – et skille som manifesteres i sosiale hierarkier, tilgang til privilegier, lønnsforskjeller osv..

Innenfor vitenskapene er standardisering og repetisjon bare nødvendige forøvelser og støtte til å skape noe helt *nytt* ved ytterligere differensiering, ikke en teknologisk målsetting i seg selv. Det nyskapende momentet i vitenskapsarbeidet forutsetter derfor et indre moment av selvstyre og frihet i arbeidssituasjonen *ut over* å gi svar på teknologiske problemer. Det er et åpent *erkjennelsesarbeid*.

Vitenskapenes autonomi

Nettopp i kraft av sin plass innenfor arbeidsdelingen oppnår vitenskapene en viss *autonomi*. Vitenskapenes adskillelse fra markeds konkurransen og kapitalakkumulasjonen blir i seg selv en samfunnsmessig produktivkraft. Men vitenskapelig virksomhet ved academia er like fullt fundert i et *merprodukt* produsert og fordelt gjennom den underliggende, dominerende produksjons- og distribusjonsmåten, en *kapitalistisk produksjonsmåte*. Det samfunnsmessige merproduktet, merverdien, må være tilstrekkelig til også å dekke inn vitenskapelig erkjennelsesarbeid som en vedvarende aktivitet på siden av vare- og tjenesteproduksjonen for markedet. Bedriftsintern forskning derimot kan bare finansieres ved bedriftens inntekter i samme grad som denne er et ledd i bedriftenes vare- eller tjenesteproduserende arbeid for et gitt marked. Dets tema og metoder innsnevres av markedet.

Akademisk situerte vitenskaper står her langt friere – med konsekvenser for deres reproduksjonsbetingelser. Vitenskaper som *over tid* ikke sponser akkumulasjonsprosessen som produktivkrefter, havner i et samfunnsmessig vakuum og har trangere muligheter for å overleve og utvikle seg enn de vitenskaper som gjør det. Tilsvarende gjelder for humanvitenskapenes forhold til politisk og økonomisk maktutøvelse. Det er åpenbart at humanvitenskaper som er nyttige, eller i det minste ikke er ideologisk sand i maskineriet for maktutøvelsen innenfor en gitt samfunnsorden, over tid har en sterkere

konkurransesepisjon innenfor academia enn kritiske og unyttige (jfr. den svake stillingen som klassiske språk har fått). Samtidig er deres autoritet i den politiske diskursen – deres troverdighet under motsetningsfulle, konkurrerende interesseforhold – betinget av at deres virksomhet skjer fra erkjennelsessted *utenfor* den politiske diskursen selv slik at de blir *upartiske*. Men denne upartiske autonomien som allment godtatt adskillelse fra økonomiens og politikkenes praksiser danner også basis for vitenskapelig fundert samfunnskritikk, noe som gjør autonomien tvetydig og ikke helt til å stole på.

Vitenskapenes inndeling av verden

Gjennom sine valg av vitenskapelige disipliner og dermed karrierer har vitenskapsfolkene delt verden mellom seg, mellom natur, samfunn, litteratur, matematikk osv.. De alternativer som en forskerrekruert velger mellom, møter hun som gitte resultater av forutgående vitenskapelig arbeid, altså som etablerte *fag*, samfunnsmessig formidlet, anerkjent gjennom forsknings- og utdanningssystemet *allerede*. Det er gjennom disse fagenes briller at naturen, matematikken, samfunnet, økonomien, loven eller litteraturen blir formidlet og konstituert som gjenstander for vitenskapelig arbeid når den kommende forskeren velger mellom naturvitenskap, humaniora, samfunnsvitenskap etc. og det levebrødet som følger med.

Naturen er i denne sammenhengen til stede som gravitasjon, termodynamikk, evolusjon osv. med referanser til overgripende teorier og metoder, som gravitasjonsloven, termodynamiske systemer, evolusjonsteorien osv. Litteraturen, de politiske institusjonene, markedet, de sosiale klassene er tilgjengelige som alternative forskningsfelt stort sett bare i den grad utdannings- og forskningssystemet formidler dem i konkurranse mellom gitte teori- og metodealternativer innenfor disse. Disse alternativene er på sin side motivert i politiske og ideologiske konjunkturer der de framstår som mer eller mindre interessante, relevante og viktige. I én konjunktur kan de sosiale klasser innta en sentral plass som forskningsobjekt, i neste kan de være nærmest forsvunnet, uten at klassene som sådan har forsvunnet. Tilsvarende kan dette innebære at store deler av den sosiale realitet bare sporadisk blir gjenstand for vitenskapelig arbeid og risikerer å forbli en ukjent, sosial «Ding an sich» for *forskerne*, men ikke for de som lever i denne realiteten. De politiske følgene av dette kan vi bare ane.

Den vitenskapelige frihetens vilkår: Vareproduksjon versus vitenskap.

Også innenfor kapitalistiske bedrifter, særlig industrien, forekommer kunnskapsproduserende arbeid i form av innovasjon. Også slikt nyskapende arbeid er vitenskapelig. Det foregår på en systematisk, metodisk måte i samsvar med etablerte, *normalvitenskapelige* prosedyrer. Også her må nyskapende arbeid ha et minimum av selvstyre for å kunne ivareta oppgaven som innovasjon. Prøving og feiling må følgelig tillates som frihetsmoment

innenfor bedriften. Men i industriens laboratorier er dette avgrenset av en problemkrets som er konstituert ved et markedssegment. Markedskonkurransen avgrenser dens kommunikasjonsradius, mens kravet til forrentning snevrer inn tidshorisonten. Det nødvendige frihets- og usikkerhetsmomentet i et langsiktig vitenskapsarbeid gjør kapitalinvesteringer i vitenskapsproduksjon radikalt mer usikre enn investeringer i standardisert vareproduksjon. Bare kapitalistiske bedrifter med solid egenkapital og store markedsandeler kan koste på seg investeringer i langsiktig, risikopreget forsknings- og utviklingsarbeid innenfor sin totale produksjon. Men også slikt forskningsarbeid er tematisk og dermed metodologisk avgrenset av markedssegmentet. Bedriftene er ikke i stand til – uten tidsbegrensning – å organisere, eller på en bedriftsøkonomiske forsvarlig måte bekoste produksjon av den type kunnskap som genereres ved grunnforskning, men som like fullt ligger til grunn for industriens egne, teknologiske innovasjoner. Slik vitenskap må situeres *utenfor* kapitalforholdet. Her kommer statens rolle som «den ideelle felleskapitalist» inn og konstituerer *akademia* som *statsfenomen*.

Visse typer grunnforskning beveger seg innenfor en horisont av *potensiell* anvendelse for formål utenfor forskningspraksisen. Biologisk forskning kan ha til hensikt å bygge opp kunnskap innen et felt med kommersiell interesse som fiskeoppdrett, men uten at denne forskningen selv er rettet direkte inn mot aktuelle problemer innenfor feltet, som å utvikle en vaksine mot spesifikke fiske sykdommer. Det dreier seg i så fall om en *strategisk* grunnforskning i den forstand at den er siktet inn på en problemhorisont bestemt av en eller annen samfunnsinteresse, men der problemstillingene er definert av forskerne selv og finansieres av universitetene eller ved overføringer via et departement, Forskningsrådet etc. utenfor bedriftsøkonomiens logikk. Forskning for å utvikle en bestemt vaksine kunne derimot kalles *taktisk* forskning, og kunne foregå i en bedrift stor nok til å finansiere avansert produktutvikling. Klinisk medisinsk forskning kan siktes inn på utvikling av kunnskapsgrunnlag for nye metoder for diagnostisering og behandling, eller direkte mot utvikling av disse metodene, et forhold som kommer organisatorisk til uttrykk i koplingen mellom medisinsk forskning og sykehusdrift, jfr. begrepet universitetssykehus/-klinikk. Til grunn for strategisk grunnforskning kan det igjen ligge et «fundamentalt» nivå av molekylær- og cellebiologisk forskning som har til hensikt å avklare *valg av modellsystemer* som er *premiss*er for strategiske studier av gitte biologiske fenomen – «basalforskning av fundamental karakter».¹⁰

Skillet mellom grunnforskning og anvendt forskning er derfor ikke alltid skarpt. Det blir et spørsmål om *hvordan makten utøves i og over forsknings-situasjonen*: Grunnforskning mangler målsettinger definert av *andre* enn forskersamfunnet selv og mangler gjerne *spesifikke* samfunnmessige referanser for hva som er meningen (nytten) med den. Vitenskapsfolkene karakteriserer den derfor ved sin *fellessubjektive opplevelse* av hva de holder

på med – som *nyskjerrighetsdrevet forskning* – en stadfestelse av frihet som praksismoment. Det er altså det vitenskapelige arbeidets *særegne produktjonsforhold* som primært bestemmer så vel forskingsfeltet, arbeidets tids-horisont og spennvidden i friheten til å kommunisere problemstillinger og resultater i arbeidsprosessen. I bedriftene er innovasjonsarbeidet et ledd i vareproduksjonen – vareproduserende arbeid. Ved universitetene er vitenskapsarbeidet ikke-vareproduserende. Ut fra dette kan vi begrunne et begrep om en *akademisk produktjonsmåte*.

I academia utspiller erkjennelsesarbeidet seg i samvirket med tekniske, administrative og driftsmessige funksjoner som ikke bare er nødvendige for det vitenskapelige arbeidet, men også for å kunne produsere academia som institusjon. Det akademiske arbeidet er slik sett en form for *totalarbeid*, innlemmet i et større samfunnsmessig totalarbeid.

Patentet

Under forskningens gang oppdager man at ny kunnskap har et kommersielt potensial som må avklares. Naturlig nok gjelder dette mest innenfor naturvitenskapelige, særlig medisinske og biologiske fagfelt, noe som påvirker de forskningspolitiske strategiene i disse. For å hjelpe forskerne, som helst er oppslukt av sitt vitenskapelige engasjement, med å identifisere slike muligheter og omsette dem for salg, organiserer universitetene kommersialiseringsprosesser i randsonen som skal bistå forskerne med patentering, kartlegging av markedspotensialet og markedsføring. Det opprettes egne kommersialiseringsbedrifter, som ideelt sett skal være selvfinansierende ved å hente inn sin andel av patentinntektene, men som i praksis aldri er det ettersom de forutsetter integrasjon og synergi med universitetenes infrastruktur, i noen tilfelle direkte tilskudd over budsjettet eller fra statlige fond. Slike prosesser er omgitt av fetisj som tilslører dette.

For patentering er i seg selv ikke produksjon av kunnskap, men en *juridisk intervensjon* – et maktinngrep fra en sfære utenfor produktjonsforholdet, fra rettsvesenet. For at en kapitalistisk produsent (bedrift) skal kjøpe et patent for å sette det inn i sin produksjon, må den (= bedriftens kompetente ingeniører) først ha satt seg tilstrekkelig inn i patentets *kunnskapsinnhold* (bruksverdi) for å kunne erkjenne relevansen av det for bedriftens egen produksjon og kapitalakkumulasjon. Bedriften må med andre ord ha tilegnet seg produktets bruksverdi *intellektuelt* ved sin materialiserte, samvirkende forstand (ingeniørene, intern arbeidsdeling) – *forut for* å ta det i besittelse som legal eiendom eller lån. Bedriftens intellektuelle tilegnelse er da en innledende, nødvendig form for konsum av patentproduktet før bedriften kan inngå en bindende avtale om kjøpe eller leie det. (Patentproduktet, som i kraft av sitt nye kunnskapsinnhold er *unik*, kan ikke kjøpes/leies i blinde.) Nettopp for å forhindre at dette momentet av intellektuell tilegnelse *forut for* selve markedshandlingen blir en plattform for

kopiering (reproduksjon) av den allerede produserte kunnskapen uten å betale for den, blir en mellomkomst med rettsvesenets potensielle straffemekanismer nødvendig. Patentet er derfor bare et juridisk hylster omkring kunnskapsproduktet som konkret bruksverdi. Patentet i seg selv har ingen annen oppgave enn å gi kjøperen en statlig sanksjonert *rett* til å konsumere kunnskapsproduktet, og følgelig hindre at produsenten av det blir «bestjålet». Patentet er en *juridisk*, ikke en teknologisk kategori. Patentet *som sådan* inneholder ingen kunnskap som bedriftens ingeniører kan bruke i dens vareproduksjon. Men ved patentets vidunderlige evne til å gjøre kunnskapsinnholdet (bruksverdien) til en vare via rettsvesenet, er det patentet som *framstår* som selve kunnskapen. Når den lovfestete patenttiden opphører, opphører markedsmakten over det. Kunnskapsproduktets varekarakter fordufter og blir et fritt gode, tilgjengelig for alle kompetente brukere.

Vitenskapenes samfunnsmessighet

Forsknings- og utdanningssystemet er formet og drevet fram gjennom politisk styrte fordelingsprosesser. Vitenskapenes resultater blir da fordelt, bearbeidet og konsumert gjennom opplæringen av ny arbeidskraft (studier), eller som nye teknologier når de materialiseres i ny produksjons- og kommunikasjonskapital, fordelt gjennom markedskonkurransen og akkumulasjonen. De klassemessige føringene for rekruttering av forskere er en annen mekanisme for fordeling. I tillegg kommer de interne makt- og dominansforhold i academia. For eksempel har den maskuline dominans i utvelgelsesmekanismene i rekrutteringen til vitenskapene fungert så lenge og så selvfølgelig at den danner skjulte («naturlige») føringer i vitenskapenes seleksjon av forskere og dermed for reproduksjonen av vitenskap som praksis. Men mer enn noe annet virker pengestrømmene gjennom staten eller fondsavsetninger inn på fordelingen av vitenskapenes institusjonelle produksjonsvilkår. Samlet bidrar så vel human- som naturvitenskapene til å *formetere* ikke bare arbeidskraften i samfunnet, men også den teknisk-materielle struktur og organisasjon når deres resultater og metoder anvendes i moderne produksjon, kommunikasjon, administrasjon, i militæret, i fritidens konsum og gjøremål osv.. Vi kan med Knut H. Sørensen snakke om *det vitenskapsformaterte samfunn*.¹¹

Selv om markedsløigikken ikke kan produsere autonome vitenskapsinstitusjoner som tillater grunnforskning som *normalaktivitet*, er det verdt å merke seg at ingen store universitetsreformer i Europa etter 1960 springer ut av noen intern dynamikk i academia, men av relasjoner og krefter utenfor disse som dermed utfordrer og modifierer akademias autonomi. Dette er en sikker indikasjon på akademias nødvendighet for utviklingen og reproduksjonen av høykapitalistiske samfunnsformasjoner – at det foreligger en *paradigmatisk* kopling mellom vitenskap og denne samfunnstypens sentral-dynamikk og strategiske maktforhold.

Objektivering og sosialisering

Atferd, objektivering og anerkjennelse

Vitenskapelig praksis kan forstås som et uendelig arbeid for å etablere ny evidens. Over tid danner dette arbeidet seg en *arbeidsstil*, en habitus, med spesifikke former for *atferd* som gjenkjennes og føres videre i det vitenskapelige fellesskapet. Nye begreps- og hypotesedannelser forutsetter nye handlinger, ny variasjoner i atferden. Ny vitenskapelig evidens dannes innenfor rammen av et vitenskapelig fellesskap, *scientific community* (Kuhn).

De vitenskapelige resultater må objektiveres for at forskeren skal vinne den nødvendige *anerkjennelse* innenfor et kollegialt fellesskap. En innledende anerkjennelse er *i utgangspunktet* en valideringsprosess av et annet, taust slag enn den som opparbeides ved referanser til eksplisitte, metodologiske kriterier og standarder, og som ender opp i vitenskapelige avhandlinger for akademiske grader, eller organisert fagfelleevaluering i samband med publisering osv.. I noen tilfelle begrenses anerkjennelsen – og dermed valideringen – til kolleger som ikke har tilstrekkelig innflytelse eller prestisje til å markere anerkjennelsen i en større offentlighet med uttelling i form av karriereopprykk, rikeligere tildeling av forskningsmidler, av priser, innpass i prestisjetunge tidsskrift (tellekantkategori 2), æresforfatterskap¹², tilgang til byråkratiske eller finansielle nettverk osv.. Legitimitet, relevans og sannhet blir sosialt konstituerte fenomen som skiller de kompetente (de utvalgte) fra resten.

Avhengig av denne anerkjennelsens styrke, nivå av offentlighet og differensiering sikrer den muligheten til fortsatt å gjøre fritt, selvstendig, mer eller mindre selvdefinert forskningsarbeid. Jo svakere denne anerkjennelsen er, desto mer marginaliseres sannheten i forskningsresultatet og dermed forskeren selv. Anerkjennelsen er på en og samme tid både en sosial tvang og en epistemologisk nødvendighet – en *sannhetsmekanisme*.

Et ledd i denne prosessen er publisering. Uten publisering, ingen akademisk karriere. Men publisering er ubetinget nødvendig for konstitueringen av en offentlighet i de enkelte fagfelt, for den gjensidige kollegiale kommunikasjon. Bare artikler med solid basis i normalvitenskap blir publisert i tidsskrifter med tellekantkategori 2. Men nødvendigheten av publisering kan hemmes av utenforliggende krav. Det fins en instituert regel for dette, Ingelfinger-regelen: En vitenskapelig artikkel kan bare bli vurdert for publisering i et vitenskapelig tidsskrift dersom hovedinnholdet ikke har vært publisert andre steder tidligere.¹³ Hensynet til tidsskriftets forretningsdrift (vi trykker bare nyheter!), til tidsskriftets prestisje, policy og makt danner i så fall et utvendig maktforhold for det vitenskapelige fellesskapets nødvendige kommunikasjon. Dersom publisering koples til et system av tellekanter for å generere bevilgninger fra statskassen – og dermed legger føringer for de aktuelle vitenskapsfolkens karrierer og levebrød – vil det øke

styringen av forskningens innretning via utenfor-vitenskapelig makt og byråkratisk kompetanse. For selv om det utvilsomt er slik at det bare er gode artikler som kan gjøre tidsskrifter gode og prestisjefylte, er logikken i praksis like gjerne omvendt: Når et tidsskrift først er blitt etablert som godt og prestisjefyllt og slik oppnådd tellekantkategori 2, er publisering i tidsskriftet – via den vitenskapssosiale konsensus omkring det – blitt en «garanti» for at også nye artikler er gode.¹⁴ Omvendt blir refuserte artikler, eller artikler i mer perifere tidsskrift (som for eksempel det du nå holder i hånden), mindre gode. Vitenskapelig framgang som et *offentlig* fenomen forutsetter med andre ord *allianser*. Ikke bare er vitenskapelig kunnskap makt. Makt legger føringer for hva som får *status* som vitenskap.

Hensynet til muligheten for patentering for å sikre seg kommersielle rettigheter til et forskningsresultat gjør det nødvendig å holde publiseringen tilbake inntil patentforholdet er juridisk avklart. Slik vil markedet via (potensiell) mobilisering av rettsvesenet sensurere vitenskapenes offentlighet på rent opportunistiske premisser. For ikke å nevne de sensurmekanismer som innføres overfor formidling av forskning som er, eller er i ferd med å bli, krigsteknologisk relevant. Likevel: Bare innenfor academia har det i det hele tatt vært mulig å overleve i form av samfunnskritisk humanvitenskap i en lang ideologisk og politisk konjunktur hvor arbeiderbevegelsen har vært på defensiven. (Det tidsskriftet du nå holder i hånden, er et produkt av en slik outsidermekanisme.)

Disse formene for makt over det vitenskapelige arbeidets produksjonsforhold er likevel fremmede for erkjennelsesarbeidet som sådan. Men dette fremmedgjøringsforholdet er samtidig et *frihetsforhold*, ettersom de som utøver makt over vitenskapenes finansielle og institusjonelle rammevilkår fra utsiden, ikke har den nødvendige kompetanse til å gripe inn i den aktuelle forskningsprosessen uten selv å måtte gå inn på vitenskapsarbeidets egne, aktuelt gjeldende premisser og praktisere disse.

Vitenskap, verdensbilde og samfunnsparadigme

Vitenskapenes legitimitet i samfunnet er også avhengig av om de etter hvert medvirker til å danne dette samfunnets dominerende verdensbilde. Men denne evidens kan ikke transformeres bare av *egen kraft* til et nytt verdensbilde, akseptert av en større («opplyst») offentlighet, like lite som disse vitenskapelige sirklene makter det uten allianser i vid forstand med krefter utenfor. De intellektuelle spesialiseringene var alt lenge før Galileis tid (1564-1642) kommet så langt at selv en opplyst samfunnselite ikke lenger hadde dekkende innsyn i, og langt mindre kompetanse til å overprøve resultatene av det arbeidet som høyspesialiserte intellektuelle kretser produserte. Så lenge det har eksistert vitenskaper har det vært til stede en fremmedgjørings effekt i forholdet mellom disse og samfunnets hegemoniske fellesfornuft, *communis sensus*. Hvordan kan da vitenskapene medvirke til at

det dannes nye verdensbilder, eller mer presist: danner viktige innslag i verdensbilder, først i de intellektuelle eliter i tiden, så i en opplyste allmennhet – og til slutt hos folk flest? For at denne transformasjonen fra vitenskapelig evidens til verdensbilde og dermed til dannelse og fellesfornuft, som igjen legitimerer vitenskapene, skal være mulig, må det være tilstede en samfunnsmessig, objektiv formidling mellom de høyspesialiserte, sekteriske kretser av vitenskapsfolk og en større allmennhet. Den ene hovedmekanismen er vitenskapenes ideologiske effekter: Framveksten av nye eliter og reproduksjonen av de etablerte er alltid knyttet til legitimeringsprosesser som henter sine argumenter fra de rådende intellektuelle virksomheter, i våre dager fra vitenskapene. Vitenskapelig kunnskap inngår i konstitueringen av ideologiske hegemonier. Men dermed løsrives denne kunnskapen fra den vitenskapelige praksis som har produsert dem og omformes til en utenforvitenskapelig form for sannheter. Et såkalt vitenskapelig verdensbilde er derfor noe helt annet enn vitenskapelig evidens.

Og her kommer den samfunnsmessige betydningen inn av den gjensidige koplingen mellom utviklingen av de vitenskapsinterne paradigmenes på den ene side med utviklingen av de paradigmer i samfunnsformasjonene, primært produksjons- og distribusjonsmåter, som gir varig rom for vitenskapelige praksiser. Den viktigste koplingen ligger i selve formateringsforholdet: Vitenskapenes effekter bygges inn i hverdagens utallige gjøremål og innstifter kontinuerlig en livsverden i stadig forandring. Formateringen sikrer at vitenskapenes effekter blir en del av hverdagen som gitte selvfølgeligheter, som basis for en ny *doxa*, snarere enn en opplysning på et høyere nivå. Vi kan trygt slå fast at en aristotelisk, før-galileisk fysikk, som beveger seg i et naturlig, ikke-matematisk språk, ikke er kompatibel med kravene til kapitalismens produktivkrefter. Den har ingen samfunnsmessig formaterings-effekt lenger. Årsaken til det ligger ikke i at Aristoteles tok feil, eller at dagens vitenskapsfolk er så mye bedre enn Aristoteles, men at den samfunnsmessige, og derfor anonyme verifikasjonssammenhengen for resultatene av vitenskapelig arbeid, er radikalt endret.

Naturmatematikken: Vitenskap som fremmedgjøring

Moderne naturvitenskaper er ikke bare fremmed for folk flest ved at de er høyt spesialiserte virksomheter, men også ved at de fører et språk som ved sin matematiske form bryter prinsipielt med det språket som er forbundet med naturlig observasjon. For en naturlig observasjon, der «solen står opp i øst og går ned i vest» (noe alle kan se!) og steinens tyngde er en iboende egenskap ved *steinen*, er dette en helt dekkende språkbruk. Verden er slik den synes å være og beskrives i samsvar med dette: «Steinen er tung». Men et naturlig språk er komplett inadekvat for konstruksjonen av de produksjonsmidler som er nødvendig for å framstille fly, syntetiske medisiner og datamaskiner. Funksjonen $s = kt^2$, som sier oss at «den avlagte distansen fra

bevegelsen starter til den stanser, s , er proporsjonal med kvadratet av tiden», forutsetter at luftmotstanden er *tenkt bort* (jfr. Galileis falllov). Den kommer altså *ikke* i stand ved en induksjon, generalisering, ut fra empiriske, naturlige observasjoner. Funksjonen er (tilsynelatende) uten enhver relasjon til kroppen som sete for det levende livet, for all empirisk observasjon. Først når den allesteds nærværende luftmotstanden er tankemessig abstrahert bort, kan vi, ved hjelp av en ny matematisk formel for beregning av nettopp luftmotstand, føre den inn igjen som en eksakt variabel som grunnlag for å konstruere prosjektilets eller flykroppens optimale fysiske form.

Vi må altså skille mellom den fremmedhet som generelt er en effekt av ulike sosiale situasjoner med atskilte erfaringshorisonter, fra den fremmedgjøring som med en spesifikk arbeidsdeling som basis gjør denne type systematiske abstraksjonshandlinger mulig: et dramatisk sprang i vitenskapenes språk som innstiftes ved en *mathesis universalis*. Bare den empiri som lar seg formulere matematisk, får nå status som empiri i en historisk ny, hard forstand. $S = kt^2$ med tilhørende observasjoner framstilt ved kunstferdig produserte instrumenter, framstår som et *vitenskapelig faktum* i en idealisert, uvirkelig verden uten luftmotstand eller annen form for friksjon, altså utenfor *livsverden*.

Webers tese om at skillet mellom den profesjonelle forsker og den engasjerte dillettant går ved innøvelse av den sikkerheten som en utprøvd arbeidsmetode kan gi, er derfor riktig bare for så vidt som de handlinger som produserer et språk av den universelle typen $y = f(x)$ forutsetter øvelse, matematisk trening som en særskilt form for systematisk innlæring på basis av en gitt arbeidsdeling. Men det dreier seg like mye om en radikal *blikkvending*, en ny måte å se verden på, *kombinert* med den metodiske konsekvens (profesjonalitet) disse blikkvendingene blir gjennomført med. Vi må likevel understreke at uten at det fins steder, *loci*, der slike blikkvendinger faktisk kan gjennomføres og innøves *over tid* – og som derigjennom motiverer og vinkler dem – ville de ikke være mulige annet enn som flyktige momenter som forsvinner i samme øyeblikk de er tenkt, eller som forblir høyst individualiserte fenomen. Det er først gjennom en fungerende intersubjektivitet som en samvirkende arbeidsdeling, at de sannheter som vitenskapene produserer, overlever tilstrekkelig lenge til at de blir plattformer for nye abstraksjoner og omveltning av gamle sannheter. Det er i dette samvirket over tid de stadfester sin relevans i forhold til så vel den økonomiske dynamikken som til samfunnsmakten. Vitenskapene får sine *samfunnsmessige verifikasjoner* utenfor de vitenskapelige sirkler gjennom sine formaterings effekter og derigjennom sin autoritet og legitimitet hos folk flest – uten at disse er i stand til å overprøve dem på det vitenskapelige arbeidets egne premisser.

Fremmedgjøring som identitet og frihetsmekanisme

Forutsetninger for frihet i det moderne, vitenskapelige arbeidet kan altså oppsummeres til to vesentlige moment: For det første: Spesialisering med tilhørende spesialvarianter av språk. Også vitenskaper som beveger seg prinsipielt innenfor et naturlig språk, slik som de fleste humanvitenskaper, filosofi, sosiologi, statsvitenskaper etc., har sine egne terminologier og avgrensede kompetanser. For det andre: I den grad vitenskapene utvikler sine begreper ved matematikk og slik oppløser verden i et nettverk av matematisk formulerbare relasjoner, konstituerer de en form for empiri som ikke lenger er tilgjengelig for amatørernes (vår alles) naturlige observasjon og følgelig ikke lenger kan formuleres dekkende i et naturlig språk.

Disse formene for metodisk *fremmedgjøring* innen samfunnets totale arbeidsdeling, er da samtidig en umiddelbar *beskyttelse mot innsyn og direkte inngrep* fra hverdagens sunne fornuft hos folk flest, fra politikken, fra teologien og fra de økonomiske kreftene – og fra de fleste andre vitenskapelige spesialiteter. Denne avstanden er *både* begrepsmessig avstand *og* en sosial avstand. Teologien, politikken og økonomiske interesser osv. kan i kraft av de spesielle kompetanser som slike maktpraksiser gir, sensurere eller stanse forskning som frambringer resultater som av en eller annen grunn ikke passer. Men de kan ikke virkelig korrigere den uten å delta i de arbeidsprosesser som frambringer disse resultatene og dermed godta de begreper og metoder som styrer dem, altså uten å tre inn i vitenskapenes universer og slik sette sine egne praksiser og forutinntatte oppfatninger *de facto* i parentes.

Aksepten av vitenskapenes prinsipielle uforståelighet for allmennheten er grunnleggende. For den sunne menneskeforstand er i sitt vesen konserverende og i verste fall vitenskapenes fiende. Respekten for vitenskapenes uforståelighet for folk flest må tvert om innpodes i den sunne menneskeforstand og bli et moderne, konstituerende trekk ved den. Denne innpoding skjer på en integrert måte nettopp som formatering, ikke ved diktat. Spaltingen mellom livsverden og vitenskapenes verden konstituerer via den nye, sekulære statsmakten med sine masseuniversiteter en ny livsverden der denne spaltingen er en normalitet.

Fristedets bevissthetsform

Merproduktet – skholé

Akademia som fristed blir hos Platon og Aristoteles omtalt som *skholé* – en situasjon og «tid som er fri og frigjort fra verdens krav og som muliggjør et fritt og frigjort forhold til kravene, og til verden»¹⁵. Platon bestemmer *skholé* som en situasjon for de som «har fred og fritid til å lage sine egne taler» i motsetning til sofistene som mot betaling lå under tids- og maktpress for å produsere taler for domstol og folkeforsamling. *Skholé*-situasjonens for-

ankring i slavearbeidet var tydelig i kraft av dette «naturlige» utbyttingsforholdets gjennomsiktighet. Den situasjon av *skholé* som kirkemaktens vitenskap i middelalderen, *skolastikken*, var fundert i, var tydelig basert i et utbyttingsforhold gjennom den føydale kirke- og klostertskatten. Men i industrikapitalismen med sin universelle vareproduksjon på grunnlag av «fritt» lønnsarbeid framstår akademias forhold til det samfunnsmessige merproduktet som ugjennomtrengelig.

Universitetene får normalt ikke sine inntekter ved å selge produktene – de vitenskapelige resultater – som varer. Rett nok er det slik at såkalte *eksterne inntekter* har fått en stadig større rolle for inntektsgrunnlaget. Men bare en liten del av disse er ervervet via *reelle* salg av tjenester (undervisning, utredninger på bestilling fra næringslivet, andel av patenter m.m.). En stor del av oppdragsinntektene kommer fra den samme staten som *akademia* selv er en del av. Prosjektmidler kanalisert gjennom Forskningsrådet, tilbakehenting av EU-midler osv., er resultater av en statsintern omfordeling ved byråkratisk-politisk konkurranse og nettverk. Inntekter via studentbetaling kan bare i begrenset grad kan bekoste utdanningens totale kostnader. De uteksaminerte kandidatens formaterte arbeidskraft som selges i markedet, er ikke universitetets eiendom, men kandidatens. Og denne varens markedsverdi realiseres som lønn helt utenfor universitetets økonomi.

Universitetene synes ved første øyekast derfor å bli *ensidig* finansiert ved overføringer fra kapitalistisk sektor via statsbudsjettets skatter og avgifter mot denne og dermed via politikken omfordelende inngrep. Spørsmålet blir da: Hva er vitenskapens bidrag til den verdiskaping som skjer i kapitalistisk sektor og dermed til deres *eget* samfunnsøkonomiske grunnlag?

Vi har sett at universitetenes forankring i samfunnsøkonomien gjennom sin tilknytning til staten (politikken) utenfor markedet, er en forutsetning for deres autonomi. Men samtidig er det nettopp den industrielle vare- og tjenesteproduksjonen som mer enn noe annet skaper det samfunnsmessige overskuddet (merverdi) som ved omfordeling i sin ubundne, frie form som penger via statsfinansene, gjør moderne akademisk ikke-vareproduksjon mulig. Det betyr at universitetets *akademiske produksjonsmåte* blir bundet til den kapitalistiske produksjonsmåten *via staten*, altså utenfor kapitallogikken. Universitetet er rett nok avhengig av et generelt arbeidsmarked for utførelse av sine administrative og tekniske funksjoner. Og det kjøper sine forskeres arbeidskraft ved å betale dem lønn. Vitenskapelig utstyr, energi, driftstjenester, bygninger kjøpes inn fra markedet. Men vitenskapelig arbeidskraft (forskere) kan bare produseres der hvor det kontinuerlig drives normalvitenskap. Samtidig er universitetene en kjøper av den arbeidskraften den har bidradd til å produsere. Det tekniske hjelpepersonalet i forskningen utvikler sine spesifikke kompetanser i symbiose med forskerne. Og ved ansettelse av administrativt personale er det en fordel å kjenne til universitetet som system og bedriftskultur ved å ha studert der. Universitetsbyråkratene er nesten alltid

selv akademikere, ofte med bakgrunn i det universitetet de administrerer. Kompetansene til den arbeidskraft som er nødvendig for å holde universitetene i gang, er i stor grad produsert av universitetene selv. Og bygningene, det vitenskapelige utstyret har ingen effekt i form av avkastning på investert kapital.

Fri versus bundet arbeidstid

Det akademiske arbeidets tid er delt i om lag to like store deler: Den delen vitenskapsfolkene arbeider i *plikt* (undervisning, administrasjon), og den delen som de arbeider i *frihet* for sin egen forskning, den tid de arbeider for *andre* versus den tid de arbeider for *seg selv*. Dette i rak motsetning til alle andre former for lønnsarbeid der den betalte arbeidstiden i sin helhet er arbeidstid for den som har betalt for den.

Den frie delen av forskernes arbeidstid er en nødvendighet betinget av det frie armslag som *må* være tilstede i de *vitenskapelige arbeidsprosessene* for at vitenskapene i det hele skal kunne utvikle seg som produktivkrefter. Den del av arbeidet som er *plikt*, altså undervisningen og de administrative oppgavene, tilsvarer nettopp den delen som lettest kan overvåkes av andre *utenfor* forskerfellesskapet, av administrasjonen, personalavdelingen, revisjonen eller av studentene. Plikt forutsetter overvåking. Den *frie arbeidsdelen* er den som bare forskeren selv har fullt innsyn i, eller de av hennes kolleger som hun i forskningsarbeidet er bundet til i et kollegialt tillitsforhold. Det er i den frie del av arbeidstiden at det vitenskapelige arbeidets *ethos* og engasjement innstiftes. Det vitenskapelige arbeidets konstituerende moral er av et lystbetont, autonomt engasjement (Weber: *Eingebung*) innenfor et nødvendig minimum av kollegialt fellesskap. Den såkalte *forskningsplikten* er plikt til utøvelse av frihet.

Ingen annen lønnsarbeidergruppe har en tilsvarende todeling og frihet i sitt arbeidsforhold. Denne friheten kan også brukes til andre ting som å engasjere seg mer i administrasjon, i kommersialisering av nye kunnskapsprodukter, offentlige iscenesettelser av seg selv som ledd i karrieremarkeringen, deltakelse i samfunnsdebatten osv.. Store deler av den samlede *tidsbruk* ligger dermed utenfor styringsstrukturenes, personalavdelingens og Riksrevisjonens rekkevidde. Den enkelte ansatte kan til en viss grad gjemme seg i denne uoversiktligheten og slik erobre frihet både fra kontroll og frihet til (u)saklige gjøremål i arbeidstiden. Tilsvarende fører det til, i alle fall for de engasjerte forskerne, at skillet mellom arbeidstid og fritid viskes ut, slik at arbeidsdagen strekker seg over nesten hele hennes våkne tilstand i døgnet – et forhold som en professor i filosofi ved Universitetet i Bergen en gang brukte som argument for rett til økt avspasering (= rett til mindre undervisning).

Fortrenging som nødvendighet

Fraværet av analyse av den vitenskapelige og akademiske frihetens samfunnsmessige grunnlag i vitenskapsarbeidets produksjonsforhold har lenge vært en notorisk, kollektiv fortrengning. For en moderne *skholé* er en situasjon som gjør det mulig for de som befinner seg i den til å *nyte frihet og bli avlønnet for det*. Uten å ofre frihetens samfunnsmessige forutsetninger i den politiske økonomien en eneste tanke, kan de fritt *glemme seg bort* i vitenskapelige prosjekter (eller også vie seg helhjertet til akademisk karrierestrev). Denne frihetens materielle forutsetninger er instituert som en samfunnsmessig normalitet og føyer seg til den normalitet som ligger i selve den *normalvitenskapelige* praksis. Forglemmelsens kollektive karakter gjør den til et objektivt, konstituerende trekk ved akademias livsverden, den akademiske bevissthetens bevisstløshet, noe *Dannelsesutvalgets innstilling – Kunnskap og dannelse for et nytt århundre* er et godt vitnesbyrd om, som er kjemisk fri for enhver refleksjon over akademias (= dannelsens) politiske økonomi.¹⁶

For Aristoteles derimot, var dette ingen forglemmelse, men ble tvert om tematisert eksplisitt som et naturlig forhold. I antikken, som baserte *skholé*-situasjonen på slavearbeid, hadde vitenskapene (filosofien) praktisk talt ingen funksjon som produktivkrefter og bidrog dermed heller ikke til det økonomiske grunnlaget for sin egen frihet. Som et vilkår for utvikling av intellektuelle ferdigheter og talekunst var *skholé* derimot et nødvendig moment i reproduksjonen av de politiske maktforhold som en slavebasert økonomi var avhengig av ved krigføring og erobring og for å sikre reproduksjon av slavene som klasse.

I en kapitalistisk samfunnsformasjon virker *skholé* i form av vitenskapelige praksiser – og *akademia* – tilbake på arbeidsproduktiviteten i vareproduksjonen og dermed på framstillingen av det samfunnsmessige overskuddet som er grunnlag for vitenskapenes *skholé*. Disse praksisene bidrar dermed *selv* til produksjon av noen av sine *samfunnsøkonomiske* forutsetninger og dermed *sine egne frihetsbetingelser*. Vitenskapene og deres institusjoner blir nødvendige for at kapitalakkumulasjonen kan holdes i gang. De er uttrykk for at kapitalismen som produksjonsmåte bare kan overleve ved å *utvide seg selv*, at *verdiskaping* bare er mulig som *verdiøkning* og at vitenskapene må få sin andel av verdiøkningen for at akkumulasjonen kan fortsette via konkurransen. Jo mer avhengig den kapitalistiske produksjonsmåten blir av et uendelig system av samvirkende produktivkrefter, desto mer avhengig er den av at nye kunnskaper, produsert via *akademiske* produksjonsmåter, konverteres til *nye* produktivkrefter (teknologier og kompetanser) og dermed til nye konkurransebetingelser for akkumulasjon.

Tvetydighet som grunnlag for frihet

Selv om vitenskapsfolk i forbindelse med forslagene til statsbudsjett selvsagt er bekymret over at bevilgningene er for små, bekymrer de seg normalt ikke for hvordan de økonomiske prosessene legger *føringer* for vitenskapenes utviklingsretning og dermed for utviklingen av metoder og innhold i forskningen. Men den strukturelt betingete uoversiktligheten både internt ved universitetet og i samhandlingen med de instanser utenfor som kanalisierer penger inn til forskningen, åpner alltid for en viss tvetydighet i søknadene om forskningsmidler: Mellom linjene i søknaden kan det åpne seg mulighet for å utvikle hypoteser og metoder som rett nok ligger noe på siden av forskningsprosjektets uttalte formål, men som likevel er saklig relevant for det samlede vitenskapelige prosjektet som søknaden (implisitt) faller inn under.

Slike tvetydigheter behøver slett ikke å være intendert, selv om de i enkelte tilfelle kan være taktisk motivert innenfor en større strategi. For nettopp de *saklige* tvetydigheter – produksjon av anomalier og differensieringsprosesser – som er innebygget i all ekte vitenskap, gjør det umulig for vitenskapsfolkene selv å artikulere forskningsprosjektene muligheter entydig. Det er jo nettopp disse som skal avklares gjennom prosjektene det søkes om midler til. Mulighetene blir nødvendigvis underkommunisert. Dette kan gjøre det vanskelig, i gitte tilfelle umulig, å skille mellom juks og ærlighet i forskningen, mellom plagiat og originalitet, slik at den enkelte forsker knapt nok er klar over hvor dette skillet går i det konkrete tilfellet. Ingen vitenskapelig idé er helt original. Den viser alltid til en bakgrunn av andre ideer, innebygget i disse som mulighet uten at dette er blitt klart før i ettertid. Jo mer uklare disse skillelinjene er som følge av *reell flertydighet*, desto mer nødvendig blir det med forskningsetikk for å bringe orden og oversikt med tilhørende legitimering. Men etikkens edle krav om gjennom-siktighet og entydighet bidrar til å tilsløre ugjennomsiktighetens og flertydighetens konstituerende rolle i erkjennesarbeidet.

Hvis Galilei – professoren i fysikk og militær teknikk i Padua – skulle ha praktisert de kravene om *redelighet, sannferdighet* og avvisning av *materielle fordeler* som er formulert i forslaget om en forskningsed fra Den nasjonale etiske komiteen for teknologi og naturvitenskap,¹⁷ ville han vanskelig kunnet utføre sitt revolusjonerende, vitenskapelige virke. Galilei forbrøt seg grovt mot disse dygdene.¹⁸ For han var, som ekte vitenskapsfolk alltid er, notorisk opptatt av å finne de data og kjensgjerninger som bidrar til å styrke hans *egne* teorier, i samsvar med *eget* engasjement og dets kriterier for relevans. Dette engasjementet omfattet også strevet for å få maksimal økonomisk gevinst ut av sin nye konstruksjon for krigføring – teleskopet – ved å tilby det til alle innbyrdes krigende parter i sin samtid. Blant annet ble hans avlønning fra dogen i Venezia tredoblet.¹⁹

En forskningsed, hvis den blir omsatt bokstavelig i handling, ville ikke bare gjøre kommersialiserbar, patentmotivert forskning umulig, med mindre

man foretar moralfilosofiske utflukter for å forsone motsetningen mellom vitenskapsetisk prektighet og økonomisk profitt slik som hos det filosofiske entreprenørselskapet Humanistisk Akademi.²⁰ Den vil fungere som talemåter som hemmer en dypere forståelse av vitenskapenes menneskelige dimensjon. For i motsetning til handlingers moral, som er taus og bare kan vise seg som *ethos* gjennom de sammenhenger som gir de enkelt handlinger mening, er *etikken* notorisk snakkesalig, et *retorisk* fenomen.

En annen variant av underkommunikasjon er eksemplet om den tyske nobelprisvinneren i fysikk, Werner Heisenberg (1901-76) som informerte naziregimets rustningsminister, Albert Speer, på dennes forespørsel i 1942 om at det var *umulig* å utvikle en atombombe på grunnlag av uran 235 (Uranprosjektet) innenfor en realistisk krigshorison, samtidig som han *unnlot* å opplyse om at muligheten for å utvikle en plutoniumbombe, var langt mer nærliggende. Ved denne *uredelighet* sikret han seg mulighet for fortsatt atomfysisk grunnforskning med utgangspunkt i Uranprosjektet samtidig som det svekket naziregimets muligheter til å utvikle en atombombe. Eksemplet demonstrer den generelle avmakt som selv teknologisk kyndige politikere som Albert Speer har i forhold til informasjonen fra vitenskapsfolk, noe som ubetinget er en forutsetning for vitenskapenes interne frihet. Selv nazismen måtte innrømme vitenskaper en viss autonomi i *skholé*.

Transparens og konkurranselighet

Det nye revisjonsregimet i ly av New Public Management (NPM) om rapportering og kvalitetssikring av forskningen i forhold til bevilgende myndigheter er et forsøk på å få kontroll med situasjonen av *skholé* i academia. Slike revisjonsmekanismer er inspirert av kapitalistisk sektors behov for raskest mulig konvertering av «interesseløs» grunnforskning til interessestyrt anvendelse av forskningsresultatene. Det dreier seg om behov for *transparens, informasjonslighet og like konkurransevilkår* – idealiserte myter om markedets ideelle funksjonsmåte gjennom rasjonelle markedsaktører – i analogi med hvordan fysiske legemer faller når all forstyrrende (men reell) friksjon er abstrahert bort. Siden motstanden mot implementering av disse idealiserte dygdene er strukturelt betinget i vitenskapenes produktjonsforhold, vil iverksettelsen ikke lykkes helt etter boken – selvsagt heller ikke ved Institutt for samfunnsøkonomi hvor mytene dyrkes med imponerende skolastisk konsekvens. For også nyklassisk økonomiske teori og dermed økonomene, er eksistensielt forankret i den akademiske produktjonsmåten «irrasjonelle» ikke-markedslogikk som praktisk forutsetning for å tenke ut og praktisere aksiomet om Den rasjonelle markedsaktør. Heller ikke markedsøkonomisk teori kan reprodusere seg på markedets premisser. De økonomiske prosesser, som gjør økonomenes og alle andre vitenskapsfolks eksistensielle situasjon som *fagøkonomer* mulig, konstitueringen og fordelingen av merverdien, forblir i mørket.

Vitenskap som skolastikk

Situasjonen av *skholé* åpner nettopp for verdensfjern skolastikk som et nødvendig moment i all ekte vitenskap: En logisk forfølgelse av ideene (hypotesene) for ideenes egen skyld til deres konsekvente slutt – en frihet til å utprøve ideene og avdekke deres sanne, innebygde logikk om enn aldri så virkelighetsfjern. Vitenskapelig frihet består i å kunne oppfylle en skolastisk nødvendighet ved bestemte former for praksis. Slik innstifter vitenskapene sine egne universer. «Men det er utvilsomt ingen ting som er vanskeligere å fatte, for de som er neddykket i universer hvor den tas for gitt, enn den skolastiske legningen som kreves av disse universene. Det er ingen ting den 'rene' tenkningen har vanskeligere for å tenke over enn *skholé* – den første og mest avgjørende av alle mulighetsbetingelser for den 'rene' tenkningen ...»²¹. *Skholé* er en sosial realitet som er forbundet med en habitus, likeså mye som denne habitus er dannet gjennom deltakelsen i utviklingen av denne realiteten. *Dannelsesutvalgets* innstilling demonstrerer dette poenget på en eksemplarisk måte ved taushet om nettopp den moderne dannelsens *skholé*. Til tross for at modernitetsbegrepet står sentralt i utvalgets drøftinger, mangler det enhver referanse til modernitetens materielle sentraldynamikk og utbyttingsforhold, konstituert ved den kapitalistiske produksjonsmåten. Situasjonen av *skholé* som sosio-økonomisk realitet og som fortregning av denne realiteten av de som er forankret i den og griper dens muligheter, er et vesentlig moment ved vitenskapenes *egen* livsverden.

Akademisk totalarbeid – erfaringer

Det fenomenet jeg her kaller *akademisk totalarbeid*, kan illustreres med noen erfaringer og observasjoner fra et langvarig tilknytningsforhold til det i følge hjemmesiden *middelsstore europeiske* Universitetet i Bergen (UiB), som student, hjelpelærer, vitenskapelig tilsatt, fagforeningstillitsvalgt og byråkrat.

Akademisk totalarbeid og hasard

De *sosio-materielle* strukturene omkring UiBs totalarbeid danner et uoversiktlig system for samhandling, formell og uformell posisjonering, kollegiale autoritets- og kommunikasjonsforhold, stillingsplasseringer, karriere- og konkurranseforhold, formelle og uformelle makt- og avmaktsforhold, dominans og hegemoni, nettverk for makt og innflytelse. I slike sammenhenger er betydningen av *nettverk* strategisk viktig for fordelingen av makt, i følge UiBs gjenvälgte rektor, sosiologen Sigmund Grønmo. Den «*strategiske* betydningen av sosiale nettverk», særlig «svake» nettverk er viktig, siden disse favner langt videre enn «sterke», lukkede nettverk, for «å spre informasjon, for eksempel i rektorvalgekamper ved universiteter».²² Heller ikke ved UiB er fordelingen av vitenskapelige kompetanser nødvendigvis sammenfallende med distribusjonen av akademisk kapital. Den mest

framragende vitenskapsarbeider eller lærer kan føre en anonym tilværelse på grunn av manglende nettverk for selvhevdelse i den akademisk-småborgerlige offentligheten, eller fordi hun rett og slett foretrekker den dype gleden ved det vitenskapelige arbeidet og engasjement mer i *det stille* framfor selvpromovering på denne offentlighetens scene.

Tilsettingsprosedyrene av vitenskapsfolkene er i utgangspunktet formalisert gjennom lov og avtaleverk. Hensynet til de vitenskapelige kompetansene ved ansettelsene gir framstående representanter for det vitenskapelige personalet, som selv er lønnsinntakere, men like fullt forvalter mye akademisk kapital, stor innflytelse på ansettelsene og dermed på hvem som skal overta posisjonene etter dem selv. De faglige kriteriene for bedømmelsen av søkerens kvalifikasjoner kan vanskelig overstyres av sentrale maktinstanser høyere oppe i systemet uten spesielle kontakter underhånden. Så langt de faglige instansene har makt over slike prosesser, vil det utspille seg dragkamper mellom ulike faglige tendenser innenfor fagene. Tilsettingene inngår dels i faglige hegemonikamper og strategier, er dels et resultat av dem, ikke sjelden med opportunistiske innslag.

Den sosiale logikken rundt rekrutteringen til det vitenskapelige arbeidet er også ved UiB preget av *hasard*, slik Weber peker på i *Wissenschaft als Beruf*. De fyrer opp under prestisjen til noen faglige tendenser og reduserer andres. I visse tilfelle, særlig hvor det er snakk om å satse på et nytt forskningsfelt, kan det bli nødvendig å redusere det etablerte faglige miljøets personalmakt i tilsettingsprosessen. Et nytt fagfelt innenfor molekylærbiologi, med strategiske perspektiver opp mot fiskehelse og dermed fiskeoppdrett som kommersiell horisont, ble i 1995 etablert gjennom interne omorganiseringer på tvers av vitenskapsfolkene *enstemmige* anbefalinger fra en komité. Det dreide seg ikke primært om organisering av vitenskapelig *praksis*, men om den administrative, økonomiske og personalmessige makt over ressursdisponeringen til dette feltet, ikke minst muligheten for eksterne inntekter (EU-midler). Alt før vitenskapsfolkene ble bedt om å utrede saken på sine egne premisser, hadde administrative ledere gjennom uformelle kontakter og nettverk bestemt organisasjonsformen, blinket ut komposisjonen av forskere og hvordan det nye feltet i tillegg til EU-pengene skulle finansieres ved om-disponeringer innenfor rammen av eksisterende budsjett og ved disposisjoner av avkastning av fonds i randsonen – alt velegnet for konflikter.²³

Det enkelte fagmiljø engasjerer seg sjelden i noen strategi for UiB som helhet, men manøvrerer for å sikre sine egne interesser. Strategiutviklingen for helheten tilfaller dermed den reelle ledelsen, som på sin side må sikre at den får den nødvendige legitimitet i styringsorganene. De enkelte fagenhetenes eventuelle støtte til den strategien ledelsen går inn for, er alltid motivert ut fra fagenhetenes egeninteresser. Slik åpnes det for splitt og hersk.

Dermed åpnes det opp for notorisk *hasard* og *opportunistisme* i prioriteringen av forskningsmidler og i bedømmelsen av det nye personalets

vitenskapelige kvalifikasjoner. Strategiske hensyn i konkurranse med andre universiteter gjør seg gjeldende, eller universitetsledelsen behov for å framstå som administratorer og entreprenører for nyskaping – akkumulering av sosial kapital i sammenlikning med næringslivets dynamiske ledere, som den ikke sjelden har sosial omgang med.

Akademisk ustyrlighet og slingringsmonn – porene i systemet

Arbeidsdelingen innenfor universitetets organisasjon får virkninger som blir mer uoversiktlige og langt mer «ustyrlige», sett fra den formelle toppen som ståsted, sammenliknet med andre typer virksomheter i stat og næringsliv. Dermed oppstår det mulighet for handlingsalternativer ikke bare i forskningen, men også innenfor byråkratiet, som ikke er foregrepet i forvaltningsstrukturen. Dette forsterker uoversiktligheten og danner ytterligere *pore* i systemet, udefinerte handlingsrom, i tillegg til den som følger av den *frie arbeidstiden* og den faglige praksisens interne organisering og arbeidsdeling. *Totalarbeidet* ved universitetet blir dermed oppsplittet og (re-)organisert på en måte som er utenkelig i et kapitalistisk produksjonsforhold og konstituerer en egen kultur. I praksis er situasjonen ved sin oppsplitting, interesse-motsetninger og konkurranseforhold, med sin blanding av eksplisitte og anonyme kriterier for utvelgelse og opprykk, forskjellig fra den lovbaserte forvaltningsstrukturen («linjen»). Men nettopp disse uformelle, *anarkiske forholdene* setter grenser for en strategisk styrende maktutøvelse ovenfra samtidig som de åpner for manøvrering via nettverk på godt og ondt. Porene i systemet blir en integrert del av det *reelt fungerende systemet selv* – en nødvendighet for det vitenskapelige arbeidet, for UiBs evne til å puste og overleve – der normalvitenskapelige praksiser kan fornye seg på egne premisser – og byråkratene (med sine egne nettverk) trives!

Mulighet til å utnytte uoversiktlighet gjelder selvsagt ikke bare for akademia, men enhver større organisasjon, særlig byråkratiske. Men innenfor universitetene har disse mekanismene en egen virkning i kraft av de sedvane-baserte rettigheter og muligheter det vitenskapelige personalet har til å disponere en betydelig mengde av sin betalte arbeidstid til å utøve den frihet som er innbakt i basisnivået og dermed i oppfølgingen av egne karrierer. Det skaper en egen form for akademisk livsform og *implisitt* dannelse (*habitus*). Denne liberaliteten har altså ikke sitt grunnlag i en filosofisk argumentasjon eller verdensanskuelse. Den springer ut av produksjons- og kommunikasjonsforholdene i akademia. Porene i systemet kombinert med den frie delen av den avlønnete arbeidstiden danner den *akademiske frihetens fungerende grunnlag*. Porene blir viktigere for vitenskapsfolkene selvbestemmelse jo mer et kollegialt basert selvstyre (internt demokrati) forvitrer. Den innforståtte vissheten om disse *frie forholdene* er en sterkt medvirkende grunn til at høyt kvalifisert naturvitenskapelig (herunder medisinsk) personale godtar å

arbeide for en lønn som er langt dårligere enn den de kunne fått i innovasjonsarbeid i kapitalistisk sektor.

Det øvrige personalet og helheten

Denne bedriftskulturen kommer også det ikke-vitenskapelige personalet til gode, noe som bidrar til å styrke liberaliteten i kulturen som helhet. Etter at mye rutinearbeid i laboratoriene er blitt automatisert, består det forskningstekniske personalet i hovedsak av ingeniører med spesialkvalifikasjoner som de kun kan få i tett samvirke med det vitenskapelige personalet slik at skillet mellom disse og forskerne kan bli flytende. Administrative stillinger på alle nivåer har større selvstendighet i arbeidet sammenliknet med tilsvarende grupper i bedriftsøkonomisk sektor og i statsforvaltningen ellers. Og ettersom vitenskapsfolk, når de er engasjert i sin forskning, opplever administrativt arbeid som plunder og heft for det *egentlige* arbeidet, overlater de oftest mer enn gjerne mest mulig av de administrative funksjoner som ikke forutsetter faglige vurderinger, til *kontordamene*. Etter hvert som pc-revolusjonen fra siste halvdel av 1980-tallet satte inn, falt renskrivingsoppgavene, som før utgjorde en dominerende del av kontorpersonalets arbeid, bort. Disse utvikler da sine talenter som administrative omsorgspersoner som blir *uerstattelige*. Med akkumulert klokskap blir de værende lenge i sine stillinger ute på instituttene, etter hvert med opprykk til konsulenter. Men her er karrierestigen kortere og lønnsnivået gjennomsnittlig lavere enn i de sentrale, mer hierarkiske delene av universitetsbyråkratiet, hvor vi finner de mer dynamiske, karrierebevisste byråkratene og hvor mulighetene for (lønns-) opprykk er større som følge av at nærheten til de som har makt over lønnsfastsettelsen, er tettere. Innad i fagforeningene skaper det alltid gnisninger – særlig ved de lokale normeringsforhandlingene.

Samtidig bidrar dette til kulturforskjeller innenfor rammen av samme bedriftskultur: Livet ved de administrative avdelingene i det sentrale apparatet ved UiB og livet ute i mylderet av faglige instanser og lokale byråkratier, er to ulike verdener, som er overraskende fremmede overfor hverandre. For eksempel arrangerer «administrasjonen» (= sentraladministrasjonen) alltid sitt eget store julebord, uten at det administrative personalet på instituttene inviteres. Disse deltar til gjengjeld på de lokale julebordene sammen med professorene, amanuensene og stipendiatene. De to subkulturenes forutsetninger for og interesse av å kontrollere hverandre er liten. For begge ville det innebære merarbeid med tvilsomt resultat. Følgelig søker de å leve ved siden av hverandre og bare griper inn når det er helt nødvendig.

I bygningsdriften blir driftspersonalet knyttet med autoritet til «sine» bygninger gjennom sin kunnskap til de enkelte byggenes spesielle driftstekniske problemer og nykker. Og disse blir det stadig mer av etter hvert som en voksende bygningsmasse foreldes og miljøkravene samtidig øker som følge av den teknologiske utviklingen og bevilgningene til vedlikehold ikke

holder stand mot foreldelsesraten. Bygningenes driftssystemer automatiseres med ny teknologi som krever lang innkjøringstid og mer kompetanse, så vel teoretisk som gjennom prøving og feiling på stedet. Vaktmesteren viker plass for driftsingeniøren.

Selvstendigheten i arbeidssituasjonen med sin *frihet under ansvar*, særlig på grunnplanet, er ett av de forhold som får også det ikke-vitenskapelig personalet ved UiB til å godta lavere lønninger enn det de kunne fått i privat sektor – i tillegg til gunstigere pensjonsvilkår og sterkere oppsigelsesvern som statsansatte.

Arbeidssituasjonen oppsummert

Er man først ansatt, blir man der lenger enn i de fleste andre virksomheter trass i rotteracet i de akademiske karrierekampene med tilhørende intriger, noe den langsomme utskiftingen av personalet og den hyppige forekomsten av *emeriti* som fortsatt arbeider (med eget kontor) tyder på. Arbeidsfellesskapet, som ellers et sterkt oppsplittet, yter i kraft av sine uformelle strukturer instinktiv, uorganisert motstand mot alle forsøk på rasjonalisering utenfra, men gjør det samtidig desto vanskeligere å organisere en felles motstand når dette er påkrevd. At reformiveren er større i de deler av byråkratiet som skal gjennomføre reformene, skyldes ikke bare at nettopp de må demonstrere en nødvendig lojalitet overfor de bestemmende myndigheter. Det er også der mulighetene for opprykk og karriereutvikling vanligvis er best som følge av gjennomføringen av reformene.

Lov og frihet

Studentene: Akademisk frihet – for elite eller masse?

Så lenge akademisk frihet er en *fungerende frihet* fundert i porene i systemet, i makten over egen arbeidstid, i en samfunnsøkonomisk situasjon av *skholé*, er friheten *selvfølgelig*, det vannet de akademiske fiskene svømmer i, *mulighetsrommet*. Men når den møter krefter som hemmer de akademiske svømmetakene og overstyrer bevegelsene, våkner friheten til live som en *frihetsideologi*. Den objektiveres nå som en eksplisitt, verdimessig størrelse, som akademisk selvbevissthet, en bevissthet *om* akademisk frihet som må utredes, se NOU 2006:19 *Akademisk frihet. Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov*, og politiseres ved revisjon av universitetsloven av 14. desember 2007.

Mens forskning og undervisning er forankret i det vitenskapelige personalets ansettelsesforhold, rettigheter og plikter, er studentenes evne til å påvirke studieplaner, undervisningsmetoder og eksamensformer konjunkturbestemt. Studentenes akademiske rettigheter er i NOU 2006:19 begrenset til retten å velge studium – *Lernfreiheit*. De innholdsmessige sidene ut over dette, sies det intet om. Studentenes mulighet til å påvirke sin læresituasjon er

i dag vesentlig mindre enn i studentbevegelsens tid de første årene etter 1968. Dette elementet i den akademiske frihetsideologien var flyktig og forsvant med endringer i de politiske og ideologiske konjunkturer, mens frihets-elementene som knytter seg til de ansattes stilling, holder bedre stand..

Lovrevisjonen stadfester at akademisk frihet skal gjelde *generelt* for forskning og undervisning.²⁴ Studentene har en lovfestet rett til representasjon i universitetets styringsorganer gjennom valg. I den dominerende liberalismen, så vel som for liberaleren, er studentene til stede på etterspørselssiden etter utdanning, som kunder i en markedsanalogi, eller som *masse*. Jo flere studenter som beveger seg på universitet, desto mer får det karakter av masseuniversitet i negativ betydning sett fra liberalerens ståsted. For en markedsorientert universitetsledelse betyr dette derimot mer etterspørsel etter undervisningstjenester, altså større bevilgninger etter stykkprislogikken. For universitetsliberaleren på grunnplanet betyr det mer undervisingsheft (= mindre tid til egen forskning), mer utglidning, mer bruk av tid på *andre*, mindre tid til seg selv, kort: mer masse, mindre elite. *Flukten til elite-universitetet* oppstår dermed som en naturlig tanke, i samsvar med de akademiske småborgernes behov for selvhevdelse. Det konvergerer med kapitalinteressenes behov for å effektivisere den nyskapende forskningen ved å skille den ut fra masseuniversiteter og plassere den i eliteuniversiteter med mye forskning og lite undervisning, slik Tor Halvorsen peker på i sin artikkel i dette nummer av *Vardøger*. Alle akademikere som er tilhengere av denne ideen, ser seg for sitt indre øye som mulige professorer ved slike universiteter. Akademiske ambisjoner på mikroplanet koples på dette viset til universitets- og forskningspolitikken på det europeiske makronivået.

Frihetens perverteringer

Mulighetene for pervertering av de akademiske friheter ligger innbakt i de akademiske produksjonsforholdenes ideologiserende effekter. Strategier for merittering får da dominere over det vitenskapelige arbeidets *ethos*. I stedet for å glemme seg produktivt bort i det vitenskapelige arbeidet, glemmer man seg uproduktivt bort i karrierestrev, i selvpromovering på den dannete offentlighetens scene. I dette ligger den akademiske frihetens schizofreni.

Akademisk frihet og frihet i vitenskapsarbeidet skiller også lag på måter som skaper dårlige kollegiale forhold. En forsker kan være fremragende i sin evne til å utnytte frihetsmomentet til skapende vitenskapelig arbeid, samtidig som han i de akademisk-kollegiale relasjoner oppviser et stort talent i å unndra seg kollegiale forpliktelser i undervisning og administrativt arbeid og slik frarøver kolleger tid og dermed frihet til å forfølge sine interesser. De liberale mekanismene i den akademiske situasjonen som innvilger forskerne frihet innenfor sine områder, bevirker også moralsk oppsplitting og hindrer utvikling av intern solidaritet ved å produsere gjensidig likegyldighet og noen tilfelle paranoia. – Utvalget bak NOU 2006: 19 *Akademisk frihet* gir gode

beskrivelser av mekanismer i akademia som truer med å *pervertere* virksomheten:

«Virkeligheten avviker på viktige punkter fra det idealbildet som begrunnelsen [for lovfesting av individuell akademisk frihet] bygger på. Innebygd i Akademia selv finnes flere mekanismer som truer med å 'pervertere' virksomheten. ... hensyn som ambisjoner om egen karriere, anseelse og inntekt vil ofte være viktige motivasjonsfaktorer. Slike drivkrefter virker ikke nødvendigvis kvalitetsfremmende; ... forskertitler eller akademiske grader misbrukes som forkledning for å forlene egne politiske oppfatninger med større autoritet. Og vi vet at slett ikke alle fagmiljøer virker som drivhus for kreativ nytenkning. Noen preges snarere av innkapsling, forvitring og forfall, andre kan kanskje mest treffende beskrives som en intellektuell prokrustesseng hvor middel-mådige og til dels avblomstrede professorer reproducerer bleke kopier av seg selv. Kombinasjonen av institusjonell autonomi og individuell akademisk frihet åpner et betydelig rom for slike perverteringer. ... Med i bildet hører også at akademisk frihet i noen tilfelle ledsages av en personalpolitikk der toleranse i noen grad degenererer til likegyldighet. I slike tilfelle kan det med god grunn hevdes at utviklingen av ny kunnskap hemmes mer av understyring enn av overstyring.» (Kap 3.1.1.)

Slike tendenser til perverteringer kan ikke forstås som resultat av individuell moralsk svikt. De er tvert om en del av selve systemet, den fellesmoralske prisen som akademia må betale for at dets enkeltmedlemmer, med ulik grad av moralsk prektighet, skal få sine rettmessige andeler av institusjonelt forankret frihet i det vitenskapelige arbeidet.

Studentenes skholé

Et frihetsmoment for studentene er definert i lovbestemmelsen om å «legge til rette for at institusjonens ansatte og studenter kan delta i samfunnsdebatten» (§1-3, f). Lovbestemmelsen er uttrykk for at universitetene og høyskolene, nettopp som *masseinstitusjoner*, innenfor velferdsstatens ramme, har en viktig demokratisk funksjon. Men egentlig gjør den ikke annet enn å juridisk kodifisere en sedvanerett som bare blir viktigere. Med en studentmasse på ca 220.000 (eller mer) til enhver tid i Norge fra 2009, med en stipulert gjennomsnittlig turnover på ca 4 år, vil de i løpet av en 16-årsperiode bidra til et tilskudd til arbeidsmarkedet på minst ca 850.000 nye personer. Lovbeskyttelsen av studentenes rolle som samfunnsborgere i en sosial overgangssituasjon uttrykker (uten at det er teoretisk reflektert) at stadfestelsen av denne rettigheten er nært forbundet med universitetenes samfunnsrolle, et fenomen som i Europa kom til overflaten i 1968. Det er et progressivt trekk ved loven. Men det betyr ikke at denne progressivitet blir fulgt opp gjennom politisk praksis fra studentenes side for en mer demo-

kratisk samfunnsutvikling, som Benjamin André Larsen og Solveig Tesdal viser i dette nummer av *Vardøger*.

Det er verdt å merke seg at denne lovbestemmelsen omfatter *alle* ansatte ved universitetene, også det ikke-vitenskapelige personalet. *Ingen annen arbeidsplass ville kunne ha en tilsvarende generell lovbestemt rettighet knyttet til et ansettelses- eller klientforhold og overskrider samtidig næringslivets, privateiendommens og markedskonkurransens horisont.* Uten tvil er denne norske variant av akademisk liberalitet dels betinget av en i internasjonal sammenheng progressiv arbeidslovgiving og demonstrer dermed hvordan akademisk frihet er avhengig av de klassemessige styrkeforholdenes innvirkning på lovgivningen. Norske akademikere har mye å takke både LO for (jfr. Arbeidsmiljølovens krav om saklighet ved oppsigelse) og fortidens embetsmenn (jfr. de «de uavsettelige» embetsstillingenes historiske innvirkning på stillingsvernet generelt i offentlig sektor).

Legitimasjoner – to strategier

En alternativ legitimeringsstrategi til produktivkraftargumentet er *dannelsesargumentet*. Vitenskapene som dannelsesmoment har i dette perspektivet verdier i seg selv uten å underordne seg en *bruksverdi* for næringslivet, omtrent slik musisering og filosofering i en situasjon av *skholé* hadde hos Aristoteles.

Hvis dette argumentet skal ha tyngde, er det avhengig av at det fins mange mennesker i skjæringspunktet mellom universitet og samfunnet ellers, og som tar opp i seg denne dannelsesfunksjonen: en *studentmasse*. Men denne massen er til stede nettopp som en følge av vitenskapenes (og dermed universitetenes) funksjon som integrert og integrerende produktivkraft når de formaterer et stort arbeidsmarked. Denne vitenskapsformaterte masse av arbeidskraft er et relativt nytt innslag i konstitueringen av lønnsarbeiderklassen i de høykapitalistiske landene. I en selvbevissthet om denne koplingen mellom produktivkraft og sosial klasse kan det ligge en *potensielt* samfunnsendrende, demokratiserende kraft. I et slikt perspektiv blir dannelses ikke et elitistisk fenomen, men en ny form for klassebevissthet – en solidarisk bevissthet. Og dessuten: Som en følge av at vitenskapene i økende grad er blitt *obligatorisk allierte* i samfunnsdebattene, er det desto viktigere at de ulike vitenskapelige referanser, som dels konkurrerer med og i enkelte tilfelle åpent motsier hverandre, kommer til ordet i offentligheten. Dette kan effektivt bare skje via politisering av den masse av arbeidskraft som er formatert av de ulike, konkurrerende vitenskaper og slik kan bli en motkraft til de krefter som har råd til å betale forskning for å underbygge sine interesser.

I tillegg kommer den form for dannelses som studentene selv produserer gjennom en kulturell egenaktivitet som kan være betydelig og kontroversiell med sin energi og pågangsmot med store ringvirkninger i det kulturelle livet.

Ved UiB ga studentorganisasjonen Det akademiske kvarter plass til over 1600 kulturtilstillinger i 2006.²⁵ Dette gjelder også studentenes politiske virke selv om en spesifikk studentbevegelse i dag ikke gjør seg gjeldende.

Dannelse burde da innebære at universitetet bidro til bevisstgjøring omkring dette – og dermed om maktforhold som hemmer en demokratisk samfunnsutvikling som kan kanalisere disse produktivkreftene inn i et bærekraftig spor, sosialt, kulturelt, i forhold til naturgrunnlaget og ikke minst i forhold til de konflikter som springer ut av kapitalismens utbyttingsforhold. Men det er neppe dette som menes med dannelse, hvis vi skal tro *Dannelsesutvalgets innstilling* som på dattet vis tier om dette og demonstrerer at det er mulig å snakke lenge og vel om dannelse og samtidig tie om kapitalisme. Vi har med andre ord å gjøre med *dannelsespositivisme*,²⁶ der man ender opp med å ønske seg et *eliteuniversitet*, hvor man kan distansere seg fra trusselen fra massen og de forpliktelse som følger med denne. Dannelsesbegrepet hos den karrierebevisste akademiker blir da en taus stadfestelse av *hans egen* streben oppad og selvforståelse som mulig medlem av en kulturell, akademisk elite.²⁷

Trusler

Med revisjon av universitetsloven blir akademisk frihet kodifisert juridisk som en *individuell rettighet*. Forslaget framkom i følge NOU 2006:19 fordi den enkelte forsker – spesielt med retten til å velge problemstillinger for eget arbeid – i dag møter «utfordringer», ja, til og med «trusler» – «både utenfra og innenfra» med særlig henvisning til den «policykontekst som forskning og høyere utdanning i dag settes inn i, både nasjonalt og internasjonalt» med «en omlegging av statlig styring av universiteter og høyskoler som har skjedd trinnvis over de siste 10–15 årene».²⁸

Det er ikke trusselen om direkte sensurerende inngrep fra politiske myndigheter eller universitetsledelsen med sikte på å hindre forskere i å gjennomføre bestemte handlinger og forsøk, som bekymrer lovutvalget, men faren for at det *faktiske mulighetsrommet* for forskning blir innskrenket. Slik innskrenking skjer i kraft av «samfunnsutviklingen» og økende politiske krav om raskere konvertering av «unyttige» grunnforskningsresultater til *bruksverdier* (altså produktivkrefter) for næringslivet og statsforvaltningen. Bekymringen reflekterer dermed den latente motsetningen mellom vitenskapenes nødvendige tid til å utvikle seg friest mulig og næringslivets forventninger om at vitenskapenes *resultater* snarest mulig skal konverteres til kapital og produktivkrefter som konkurransefremmende faktor. Myndighetenes og næringslivets lovprising av akademisk frihet er alltid forbundet med en viss utålmodighet, som genererer en kontinuerlig reformering av universitetssystemene fra utsiden. Her kommer hensynet til den globale konkurransen mellom nasjonalstatene og allianser av slike inn, som legger et politisk rammeverk for kapitalistisk sektor.

Derimot har motstanden mot reformene selvsagt sin hovedbase i akademia, likeså vel som reformene har funnet allierte innenfor disse, vesentlig gjennom kortsiktig tilpasning til de politiske og økonomiske signaler. Men slik motstand har aldri vært effektiv eller ført til endringer til forsvar for den akademiske friheten uten i allianse med bevegelser som henter sin kraft utenfra: studentbevegelsen og dens ideologiske radikaliserings av de internasjonale forhold (antiimperialismen) og demografiske og klassemessige endringer.

Eiendomsrett

I begrunnelsen for lovfesting av akademisk frihet så NOU-utvalget klart at vitenskap ikke kan forstås bare som summen av individuelle ytelser. Det har et nyansert syn på de innbygde spenninger mellom interne og eksterne forhold, mellom vitenskapelige og kommersielle hensyn, uklare ansvars- og myndighetsforhold til den øvrige forvaltningen osv.. Men når det kommer til spørsmålet om akademisk frihet skal få sin *juridiske kode*, faller utvalget tilbake på fascinasjonen av vitenskapenes *individuelle moment* og uttrykker seg følgelig innenfor rammen av *privatrettens* begrepshorisont.²⁹ Men universitetene er *offentlige* institusjoner med et tett forhold til statsfinansene. Innenfor privatrettens horisont framstår de individuelle rettighetene som basis for de samfunnsmessige forhold, i stedet for omvendt å se privatretten som utslag av visse sosio-økonomiske strukturer og maktforhold. Vitenskapenes akademiske frihet er ikke et individuelt fenomen, men *samfunnsmessig* fundert i *skholé*. Men for folk som lever daglig i *skholé*, framstår den akademiske friheten nødvendigvis som en naturlig, indre egenskap ved den *individuelle fornuften selv* – den enkelte forskerens tanke- og ytringsfrihet – som trues av krefter utenfor denne, slik at intellektuell, vitenskapelig frihet og individuell akademisk frihet for utvalget framstår som synonyme begreper.³⁰ Den privatrettslige, liberale tenkemåten tilslører utvalgets ellers mange viktige observasjoner og nyanseringer av individuelle og kollektive forhold i vitenskapene og deres interaksjon med samfunnet.

Muligheten for å kunne gå til privat søksmål for brudd på akademisk frihet må stå åpen, hvis den nye lovbestemmelsen skal være effektiv ut over det som alt var innarbeidet som ulovfestet rett. Sannsynligvis er det denne potensielle mobilisering av rettsvesenet som er den underliggende begrunnelse for å kodifisere privatrettslig en sedvanebasert rettighet som er *samfunnsmessig* for akademikere i kraft av selve sedvanemekanismen. Med andre ord: Den er en *privatrettslig* siste forsvarsskanse for de *samfunnsmessige* innstiftete maktforhold som ligger innbakt i de akademiske arbeidsvilkårene, *den frie del av arbeidstiden, porene i systemet* – de *frihetsmomenter* som vitenskapsakademikere har *kollektiv* interesse av: En gruppeinteresse nok en gang framstilt som Individets rettighet.

Men situasjonen av *skholé* kan ikke i lengden forsvares effektivt på dette viset. Den er grunnleggende bestemt av styrkeforholdene mellom ulike samfunnsinteresser i kampen om fordeling av den merverdiens andel av BNP, som *skholé* er fundert i. De politiske myndigheter vil alltid lett kunne begrense en «uforholdsmessig» utfoldelse av akademisk frihet ved å stramme inn på basisbevilgningen samtidig som den individuelle akademiske frihet *i lovs form* lovprises av regjeringen, Forskningsrådet og NHO.

Dette er liberalismens doubletalk. Nyliberalistene framhever nettopp den enkelte forskers ansvar for å reprodusere vilkårene for egen forskning ved å tilby dens resultater i markedet. Fra en liberalistisk synsvinkel sett oppfattes dette som en styrking av akademisk frihet. Et *reelt* forsvar av akademisk frihet som vern om et *felles*, institusjonelt og faktisk mulighetsrom for vitenskap vil derimot primært være avhengig av brei politisk konsensus om at de «frie» basisbevilgningenes andel kan økes.

Men vitenskapelige outsiders som åpenbart blir diskriminert i form av frarøvet frihet i sin forskningssituasjon, kan nå – som en siste utvei – reise sak mot universitetet. Men også dette er tvetydig. For lovens § 1-5 (2) forutsetter at friheten i det akademiske virket «utøves i samsvar med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.» *Anerkjente* vitenskapelige prinsipper vil umiddelbart favorisere *normal-*vitenskapelig forskning og et tellekantsystem knyttet til slik normalitet. For den juridiske kodifiseringen av friheten, *rettsliggjør* i samme slenget en premiss om hva «anerkjente vitenskapelige prinsipper» er. Galileis intellektuelle ytelse bestod nettopp i at han brøt med de *anerkjente* vitenskapelige prinsipper og innstiftet nye og følgelig pådrog seg en rettsprosess. Juridisk tankegang tilslører da karakteren i de frihetsrelasjoner som vitenskapelig arbeid forutsetter.

Den akademiske entreprenør

I samsvar med den privatrettslige fordreiningen av universitetets samfunnmessige forutsetninger, ender utredningen om *Akademisk frihet* naturlig opp i et prinsipielt forsvar for akademisk *entreprenørvirksomhet*. Men den akademiske entreprenør er fullstendig avhengig av bruk av universitets-*felleskapets* produksjonsmidler og menneskelige ressurser. Utvalgets ser straks at dette fører til en rekke *forviklinger* av juridisk og økonomisk karakter (kap 3.2.).

Saken er at *skholé* med sine porer i systemet og fri arbeidstid også åpner opp for foretaksvirksomhet som ikke har noe med vitenskap å gjøre. Situasjonen danner dermed en grobunn for småborgerlig privatkapitalisme i form av enmannsforetak, små aksjeselskap, patentering, ja, endog små forlag for utgivelse av obligatoriske lærebøker i enkelte fags pensum. (Her har særlig juristene vært geskjeftige.) Dette skaper selvsagt gnisninger mellom privatøkonomiske og universitetsøkonomiske interesser. Det er umulig å

kontrollere i hvor stor grad den akademiske entreprenør bruker universitetets kontor, hjelpepersonell og infrastruktur som gratis produksjonsmidler i firmaet og hvordan det *eventuelt* (etter Riksrevisjonens merknader) skal beregnes en «husleie» for dette. For forskernes fagforeninger betyr det at de skal organisere forskerne både som lønnsarbeidere og samtidig som entreprenører som trekker ubetalte veksler på kollegers og universitets ressurser.

Disse privatøkonomiske momentene ved den akademiske frihet er *ikke* et moment ved vitenskapelig praksis, men generert av den private eiendomsrettens maktthorisont – uansett hvor avhengig den enkelte vitenskaps-entreprenør eller hennes bedrift er av vitenskapssamfunnets *kollektive* ytelser. Privatisering av dette slaget forutsetter tilstedeværelsen av en ikke-privat ressurs, en offentlig allmenning, så vel av materiell som intellektuell karakter, som kan utnyttes for privatøkonomiske formål – og i verste fall konverteres til privateiendom (patenter) gjennom liberalistisk maktbruk. Denne type akademisk næringsfrihet er derfor ikke det samme som den frihet som er innbakt i vitenskapelig arbeid med sin spesifikke *ethos*, som aldri kan juridisk kodifiseres. Frihet i det vitenskapelige arbeidet og det utvalget oppfatter som akademisk frihet er rett og slett ikke sammenfallende her, selv om de ellers blander seg med hverandre i de konkrete tilfellene og slik sett er *to sider ved samme arbeidsmessige og sosiale realitet*. Spriket mellom vitenskapelig *ethos* og en form for akademisk frihet som inkluderer den private entreprenørens *kapitalistiske ånd* (jfr. Weber), som på *parasittært vis* trekker veksler på fellesskapets ressurser og intellektuelle ytelser, strider mot utvalgets forslag om en positiv formulering av forholdet mellom akademisk frihet og virksomhetens etikk: «Universiteter og høyskoler pålegges en positiv plikt til å fremme og verne den akademiske frihet, herunder en plikt til å sikre at virksomheten utøves i samsvar med anerkjente etiske prinsipper.»³¹ Eller omvendt: Den småborgerlige privatkapitalismens vederlagsfrie utnyttelse av akademias fellesressurser samsvarer grunnleggende med den *anerkjente* og uttalte liberalistiske etikk om maksimalt å utnytte de *komparative konkurransefortrinn* som nå en gang er *gitt* (av høyere makter).

Løsningen

Hvordan løses dette dilemmaet? Man vedtar ganske enkelt lovbestemmelser som kan tolkes slik at de transformerer klassebestemt moral til juridisk legal praksis: «Jeg ser ingen problemer i at universitetsansatte selger sine tjenester eksternt, tvert i mot ville *et forbud mot dette begrense den akademiske friheten ved at det bare (sic!) kunne forskes på det som det blir gitt ressurser til*».³² Her blir akademisk frihet synonymt med næringsfrihet. Så er det heller ingen hemmelighet at en del professorer i jus henter inn store honorarer for konsulentbistand for næringsliv og for den samme stat som finansierer deres infrastruktur og produksjonsmidler.

Denne formen for privat entreprenørvirksomhet i den akademiske frihetens navn passer som hånd i handske med liberalismens bestrebelse for å få forskerne til i størst mulig grad å finansiere sine prosjekter ved egne inntekter fra (pseudo-)markedet. Samtidig er det nettopp sensuren via markeds-mekanismene som utvalget med rette oppfatter som en økende trussel mot akademisk frihet! Denne inkonsistensen kan bare oppløses ved å gjennom praksis definere privatøkonomisk, kommersiell, industriell eller militær utnyttelse av vitenskapene *ut av* et opplyst begrep om akademisk frihet.

NOTER

- *) Immanuel Kant, *Kritikk der reinen Vernunft*. Vorwort (B-utgaven) og Philip Mirowski & Esther-Mirjam Sent (ed), *Science Bought and Sold. Essays in the Economic of Science*, The University of Chicago Press Chicago/London 2003
- 1) Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1964. Jeg takker Knut H. Sørensen for skjerpene vitenskapsfilosofiske innspill til denne artikkelen!
- 2) *Plebeisk vitenskap* se Pierre Bourdieu, *Meditasjoner*, Pax Forlag AS, Oslo 1999, særlig s. 31-33 og henspeler særlig på sosiologien.
- 3) Se Pierre Bourdieu *Viten om viten og refleksivitet*, Pax Forlag AS, Oslo 2007, s. 123.
- 4) Med referanse til Wassily Leontiefs «Academic Economics» (1982) nevner Bourdieu «at denne disiplinen [økonomifaget] grunnlegger sin vitenskapelige autoritet på en kollektiv, autoritær organisasjon rettet mot å opprettholde den kollektive tro og disiplineringen av de yngre medlemmene i universitetet (*faculty members*)». (op.cit. s 126.)
- 5) Bourdieus betoning av vitenskapenes *doxiske* forutsetninger (Bourdieu 1999) er hentet fra Edmund Husserls fenomenologi, jfr. dennes konsept om *livsverden* (Lebenswelt), der *doxa* som «naturlig innstilling til verden» er konstituerende.
- 6) Se Max Weber, *Vom inneren Beruf zur Wissenschaft i Soziologie, welt-geschichtliche Analysen, Politik* Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1968, og *Wissenschaft als Beruf* (1919), <http://www.texlog.de/2316.html?print>.
- 7) Weber 1968, s. 313. Kuhns *The Structure* mangler referanser til Max Weber.
- 8) Jfr. protestantiske statskirker der prestens kall defineres både som kall fra Gud, men formidlet, disiplinert og definert av staten som embete.
- 9) Vi har i dag fått eksterne revisjonsfenomener som NOKUT som sikrer at universitetenes autonomi til å vedta studieplaner ikke medfører utglidning i formateringsarbeidet av framtidens høyt utdannete arbeidskraft.
- 10) Fra *Innstilling om samordning av biokjemiske fag ved Universitetet i Bergen* (oktober 1994): «Basalforskning av fundamental karakter». «Eksempelvis er bruk av sjøpinnsvin som modell for cellyklus i eukaryote celler, blekk-sprutaxon for å studere nervecelle-eksitasjon, bakterier for å bryte den genetiske kode, celler fra sykkelig lysømfindtlige mennesker for å studere defekt DNA-reperasjon.» Se også fotnote 28. Andre begreper for ulike forskningsnivåer kan være skiltet mellom *programforskning* og *oppdragsforskning*. I Forsknings-rådets ti-årige program for *velferdsforskning* har forskerne stor akademisk frihet. Følgelig er ikke «samfunnsnyten» alltid like innlysende. Se: «Hva er vitsen med programforskningen?» i *Bladet Forskning* 2/2009.

- 11) Knut Holtan Sørensen, *Universitetsreformer i vitenskapsformaterte samfunn: Fra ekspansjon til effektivitet*.
- 12) Den nasjonale etiske komiteen for teknologi og naturvitenskap (2007) og teknologi tar avstand fra praksisen med æresforfatterskap, se http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=39779
- 13) http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=38058. Franz Ingelfinger var redaktør av *New England Journal of Medicine* 1967-77.
- 14) Se Knut H. Sørensen *Fra Excel til Excellence? Måling og veiing av regneark-universitetet*.
- 15) Bourdieu, 1999, s. 7.
- 16) *Dannelsesutvalgets innstilling*, juni 2009, et frittstående utvalg nedsatt av enkeltinstitusjoner innfor universitets- og høyskolesektoren
- 17) Forslaget til forskningsetisk ed lyder slik: «Jeg vil utøve min virksomhet som forsker redelig og sannferdig, Jeg skal bruke mine vitenskapelige kunnskaper og ferdigheter til beste for menneskeheten og for en bærekraftig utvikling. Jeg skal vise respekt for dyr og natur. Jeg skal handle i overensstemmelse med forskningsetikken, og jeg skal ikke tillate at hensyn bygget på ideologi, religion, etnisitet, fordommer eller materielle fordeler overskygger mitt etiske ansvar som forsker.» Se http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=37724
- 18) Paul Feyerabend, *Against Method*, NLB, London 1975, kap. 9
- 19) Feyerabend ibid. Under de gitte politiske forutsetningene i Galileis samtid var dette en økonomisk nødvendig forutsetning for finansiering av hele hans arbeidssituasjon, den nye vitenskapens innledende *skholé*.
- 20) Sitat: «Næringslivsetikk er kommet for å bli: Er det motsetninger mellom å drive etisk opptreden og drive lønnsomt? – Nei, sier daglig leder i Humanistisk Akademi, Øyvind Kvalnes. – Trenden er helt tydelig. Etikk er mer i fokus nå enn for få år siden, sier Kvalnes som er doktor i filosofi .... Dette er en del av en profesjonalisering i norsk næringsliv. Bedriftene vet at de stadig oftere kommer opp i utfordrende situasjoner. Derfor trenger de å være gode på etikk .... Forestillingen om at det skal være noen motsetninger mellom etikk og butikk har Kvalnes liten sans for. – Her handler det om å finne den riktige balansegangen.» ..... (Intervju på det globale arbeidsformidlingsselskapet Adeccos hjemmeside 17.01.2008). Humanistisk akademi presenterer seg selv slik på sin hjemmeside: «Humanistisk Akademi ble dannet i januar 2000 av filosofene Øyvind Kvalnes og Einar Øverenget ..... Vi hjelper ledergrupper og enkeltpersoner med å komme til klarhet i spørsmål som angår kommunikasjon, ansvarlighet og identitet.» (Januar 2008).
- 21) Bourdieu 1999, s. 19
- 22) Se: http://nyheter.uib.no/?modus=vis_nyhet&id=44509.
- 23) Saken var *Samordning av de biokjemiske fag ved Universitetet i Bergen. Døskeland-utvalgets innstilling* (DAK-sak 174, 1995). Tilfellet var et lærerikt eksempel på hvordan nettverk, med sterkt innslag av management i kombinasjon med forvaltning av eksterne inntekter kan overkjøre og feilkople demokratisk-kollegiale prosesser. Utfallet – i strid med de *faglig enstemmige* anbefalingene i utvalget (fra to universiteter, tre fakulteter og 7 institutter innenfor biofeltet) – tilførte et vitenskapelig miljø med høy internasjonal kompetanse sår som det tok mange år å lege. Jeg var sekretær i Døskeland-utvalget.

- 24) § 1-5. *Faglig frihet og ansvar*. – Se gjengivelse i fotnote 31 nedenfor.
- 25) Kilde: Romprogrammet for utvidelse av studentenes kulturhus, Det akademiske kvarter, 2007.
- 26) Trond Berg Eriksens karakteristikk i en kommentar til Rune Slagstad i «Universitetet som dannelsesinstitusjon» (2003), der *dannelsesuniversitetet* sees i kontrast med *serviceuniversitetet*. T. Berg Eriksen «Hva skal vi egentlig med et universitet?» *Morgenbladet* 3. oktober 2008.
- 27) Dannelsesutvalgets strategisk-filosofiske referanse er Immanuel Kant. Det er verdt å merke seg at et begrep om solidaritet er fullstendig fremmed i hans moralfilosofi, ikke bare i hans epistemologi.
- 28) NOU 2006: 19, s. 11, se særlig kap. 4 og 6.
- 29) Av utvalgets ni medlemmer er to professorer i jus, Jan Fridthjof Bernt (tidligere rektor ved UiB) og Johan Giertsen, UiB.
- 30) Kap. 3.1.2, 3.1.3, 3.2.3.
- 31) Kap. 6. Utvalgets tilråding, s. 42, kursiv her. Utvalget har ved revisjon av universitetsloven 14. des. 2007 fått gjennomslag for sitt forslag om positiv formulering av akademisk frihet. §1-5, lyder nå slik: «§ 1-5. *Faglig frihet og ansvar*. -(1) Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper. - .... - (3) Universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om a) læreinnholdet i undervisningen og innholdet i forskningen .... (4) ..... - (5) Den som er ansatt i stilling hvor forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid inngår i arbeidsoppgavene, har rett til å velge emne og metode for sin forskning eller sitt utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet eller særskilt avtale. - (6) Universiteter og høyskoler skal sørge for åpenhet om resultater fra forskning eller faglig eller kunstnerisk utviklingsarbeid..... Det kan ikke avtales eller fastsettes varige begrensninger i retten til å offentliggjøre resultater utover det som følger av lov eller i medhold av lov.»
- 32) Jan Fridthjof Bernt, i intervju med UiBs nettavis På Høyden 27.05.2006, se <http://meldinger.uib.no/lib/utskrift.php?meldingstype=nyhet&id=31413&medium=nettavis>. Min parentes og kursiv.

Knut H. Sørensen

UNIVERSITETSREFORMER I VITENSKAPSFORMATERTE SAMFUNN: FRA EKSPANSJON TIL EFFEKTIVITET?¹

Denne artikkelen vil analysere norske universitetsreformer etter 1965, med hovedvekt på de siste 10 årene. I Stortingsvalgkampen i 2009 var det flere politiske utspill om forskning og høyere utdanning enn på lang tid.² Hovedinntrykket av disse utspillene er at de handlet om å love større satsninger, altså ekspansjon.³ Det var imidlertid lite prinsipiell tenkning å observere, og forskning og høyere utdanning framsto i første rekke som virkemidler for å oppnå andre mål. I den såkalte Soria Moria-erklæringen sa de tre rød-grønne partiene at de ville satse på «frie og uavhengige universiteter og høyskoler som kan gi studentene en forskningsbasert undervisning, tilpasset et moderne kunnskapssamfunn».⁴ De viktigste løftene i tillegg var:

- «at universitetene og høyskolene har en styringsstruktur og finansiering som legger tilrette for uavhengig og god undervisning og forskning.
- styrke det regionale universitets- og høyskolesystemet og internasjonale samarbeidsordninger.
- vurdere nivået på bevilgningene til de regionale forskningsinstituttene.
- utvikle bedre finansieringssystem for å fremme desentralisert høyere utdanning.
- realisere kvalitetsreformens mål. Studentene skal støttes sterkere gjennom studiene, både faglig og finansielt. Kvalitetsreformen skal evalueres».⁵

Høyere utdanning behandles som del av erklæringens kapittel 10 «Barn, utdanning og forskning». Kapitlet bruker seks sider på barnehager og skole og en drøy halvside på universiteter og høyskoler. Bort sett fra forslag om bedre studiefinansiering og flere studentboliger – det er mange studenter med stemmerett – var altså mest konkrete i erklæringen at den distriktpolitiske orienteringen skal styrkes. Et viktig unntak er løftet om å realisere «Kvalitetsreformens» mål. Som vi skal se, markerer denne reformen et strategisk skift fra å ville skape et masseuniversitet til å gjøre masseuniversitetet mer effektivt og effektivt.

Jeg skal i denne artikkelen drøfte betydningen av dette. For det første vil jeg hevde at endringene er knyttet til at forskning og høyere utdanning har fått vesentlig større betydning, et poeng jeg sammenfatter i begrepet om *vitenskapsformaterte samfunn*. For det andre skal jeg vise hvordan vekten på effektivitet har medført at den tradisjonelle prioriteringen av strukturreformer delvis er blitt erstattet av en satsing på styringsreformer og insentiver. For det

tredje vil artikkelen analysere endringer i vilkårene for universitetenes virksomhet, og hva dette betyr for de vitenskapelige ansattes arbeidsforhold.

Universitetets betydning og framveksten av vitenskapsformaterte samfunn

Andelen av befolkningen som har høyere utdanning, har økt vesentlig. Det er vel det mest banale uttrykket for at universitetsinstitusjonen er blitt viktigere. Så sent som i 1860 hadde Kristiania Universitet 339 studenter.⁶ I studieåret 2007/2008 ble det uteksaminert ca. 34.000 kandidater fra norske universiteter og høyskoler, rundt regnet 30 ganger så mange kandidater som ble ferdige i 1958-59. Bak denne økningen skjuler det seg riktignok en omfattende utdanningspolitisk oppgradering av mange utdannelse som tidligere ble rubrisert som fagskoler o.l.; sykepleier, sosionom, lærer, m.v. Likevel er det rundt regnet femten ganger så mange kandidater fra høyere utdanning i dag som for 50 år siden.⁷ Veksten har altså vært formidabel. Tallet på vitenskapelig ansatte har økt omtrent i samme takt, i tillegg til at det etter 1950 har vokst fram en stor sektor av anvendte forskningsinstitutter i Norge. Hvordan skal vi forstå dette?

Det er nærliggende å oppfatte veksten innenfor høyere utdanning som et velstandsfenomen, som et produkt av en bestemt økonomisk og sosial utvikling i vestlige industrialiserte land. Bildet er imidlertid mer komplisert, i første rekke fordi veksten innenfor høyere utdanning er et globalt fenomen. Den har funnet sted over alt i både rike og fattige land, på tvers av industrialiseringsgrad, teknologisk nivå og politiske regimer, selv om veksten ikke er like sterk alle steder.⁸ Også universitetsfagernes relative betydning har endret seg i tråd med et globalt mønster; humaniora har hatt forholdsmessig stor tilbakegang, naturvitenskapelige fag en relativt sett mindre nedgang i andelen av vitenskapelig ansatte, mens samfunnsvitenskapenes andel har vokst mye. Det gjenspeiler i følge Frank og Gabler globale endringer i virkelighetsforståelse og oppfatninger om handlingsmuligheter – mindre vekt på skjebne og mer tiltro til menneskelig handling.⁹

Uansett har satsningen på forskning og høyere utdanning vært begrunnet med påstander om økende behov for vitenskapsbasert kunnskap og kompetanse på grunn av sammenhengen mellom høyere utdanning, forskning og økonomisk vekst. Også diskursene om det såkalte postindustrielle samfunnet, kunnskapssamfunnet, o.l. har framhevet viktigheten av forskning og høyere utdanning. Begrepet vitenskapeliggjøring har vært brukt for å understreke den økende bruken av forskningsresultater, og hvordan det bidrar til økt vekt på rasjonalitet. Jeg tror imidlertid at utviklingen bedre kan beskrives ved metaforen *formatering*, slik at vi kan forstå for eksempel «kunnskaps-samfunnet» som vitenskapsformatert. Med det mener jeg at vitenskapelige tenkemåter, teorier, metoder og resultater gjennomsyrrer det moderne

samfunnet og preger et stadig større antall praksiser.¹⁰ Høyere utdanning er kanskje det viktigste formateringsredskapet.

Gjennom universitetet og andre institusjoner for høyere utdanning produserer og reproducerer vitenskapene en kunnskapstopologi som former arbeidsmarkedet for høyt utdannet arbeidskraft. Dette arbeidsmarkedet har ikke bare vokst raskt. Det har også effekter på andre arbeidsmarkeder. Profesjonene som er utdannet ved universiteter og høyskoler, har i mange sammenhenger monopol på visse typer av stillinger. Også mer disiplinpregede utdanninger gir, om ikke enerett så i hvert fall relative fordeler i forhold til noen stillingsområder. Ikke minst ser vi hvordan kandidater med høyere utdanning massivt går inn i stillinger som tidligere ikke krevde annet enn videregående skole eller etatsutdanning. I tillegg har det vært en sterk vekst innenfor såkalt kunnskapsintensiv tjenesteyting, slik som konsulentvirksomhet. Mens universitetet tidligere utdannet arbeidskraft framfor alt til statsadministrasjonen og videregående skoler, blir i dag en stor og stadig voksende andel av kandidatene ansatt i privat sektor.

Dessuten har vitenskapene utviklet arbeidsmåter og metoder som kan anvendes utenfor forskningen, og som stadig fornyes og forfleres. Arbeidsmåtene og metodene forflyttes gjennom utdanningen av nye kandidater – i noen grad også gjennom videreutdanning og publikasjoner – til stadig flere praksisfelt. Vi kan notere oss den økende utbredelsen av bruk av matematiske modeller, simuleringsmetoder, statistisk håndtering av store datamengder, innsamling av informasjon og andre typer analytisk verktøy som eksempler på dette. Det skjer i tillegg utstrakt bruk av mer allmenne ferdigheter som opparbeides ved å ta høyere utdanning, slik som analytisk problemløsning, begrepsutvikling, strukturering og analyse av tekstmateriale, osv. Dette innebærer en tiltakende vitenskapsbasert standardisering av arbeidsmetoder, men også større rom for skjønn og mindre regelfølgning.

Vitenskapene produserer stadig nye betegnelser på fenomener i samfunn og natur, betegnelser som ofte glir inn i både profesjonelt og hverdagslig språk. Det bidrar til økt standardisering av hvordan de aktuelle fenomenene blir forstått og blir gjenstand for handling. For eksempel har såkalt fotballforskning levert betegnelser som «bakrom» og «gjennombrudd» som går igjen i fotballjournalistenes beskrivelser av fotballkamper så vel som i trenernes artikulering av spillestrategier. Vitenskapene formaterer på denne måten blikket men også selvforståelsen og handlingene på stadig flere samfunnsområder. Vitenskapelig opplæring, slik den gis i høyere utdanning, bør betraktes som en utdanning til å se og beskrive på systematiske og standardiserte måter. Det åpner for at flere typer av aktiviteter kan ordnes og styres enn tidligere.

Vitenskapenes formatering av samfunnet representerer slik sett et stadig stigende trykk i retning av rasjonalisering og effektivitet samtidig som det utvider rommet for vitenskapsbaserte handlinger. Selvsagt er dette en tve-

tydig utvikling, men den møter i dag liten motstand. Foreløpig drives «kunnskapssamfunnet» videre av en utbredt antakelse om at vitenskapenes formatering er et framskritt. I den utstrekning vi har debatt om forskning, representerer den i første rekke en etterspørsel etter mer og ikke mindre vitenskap. Riktignok finner vi debatter om troverdigheten til vitenskapelige resultater – klimaspørsmålene er et godt eksempel – men det er lite generell kritikk av vitenskapenes effekter på samfunnet.

Fraværet av artikulert motstand henger trolig sammen med at formateringen i dag er blitt mer flertydig og mangfoldig enn den var på 1950- og 1960-tallet. Det er ikke lenger slik at vitenskapene primært forsøker å frambringe homogene blikk og fortellinger. Vitenskapene er i konflikt med hverandre om hva som er gode tilnærminger til gitte problemer, og hva som vil være gode svar. Den ene eksperten motsier den andre fordi vitenskapene ikke frambringer entydige resultater. Vitenskapenes formatering innebærer heller ikke at folk alltid følger vitenskapelige råd; det handler mer om at slike råd er tilgjengelige og kjent.

Dette kan vi for eksempel observere i politiske og kulturelle debatter. Den vitenskapelige formateringen medfører ikke at argumentene i slike diskusjoner framstår som entydige resultater av en «rasjonell» tankegang, men snarere ved at vitenskapene i økende grad er blitt obligatoriske allierte i disse debattene. Det finnes snart ikke et spørsmål som lar seg diskutere uten vitenskapelige referanser, men interessant nok er disse referansene i seg selv som regel ikke tilstrekkelige til å lukke debattene. Vitenskapenes formatering av samfunnet er altså ingen hindring for demokratiske diskusjoner. Den bidrar imidlertid til endrede forutsetninger for å føre demokratiske debatt, slik at tilgangen på vitenskapsbaserte begrunnelser blir viktigere for å vinne fram. Dette er en viktig drivkraft bak den økte etterspørselen etter forskning. Samtidig er det ikke slik at vitenskapenes formatering nødvendigvis fører til mer demokrati.

Som antydnet, formaterer vitenskapene samfunnet på mange måter. Det bidrar til en økende etterspørsel etter både vitenskapsbasert kunnskap og høyt utdannet arbeidskraft fra et bredt spekter av fagområder. Den økende etterspørselen etter vitenskap har vist seg ved at stadig flere aktører er villige til å betale for forskning og gjennom et relativt sterkt press for å effektivisere forflytningen av kunnskap fra forskningsmiljøer til potensielle brukere, inkludert allmennheten. Dette gjenspeiler en økt politisk antakelse om at behovet for vitenskapsbasert kunnskap er stigende på mange samfunnsområder. Med andre ord har erfaringene med vitenskapenes formatering av samfunnet ført til en betydelig vekst innenfor universitets- og høyskolesektoren i Norge, i samsvar med et internasjonalt mønster.

Det betyr ikke at omfanget av og styrken i formateringen er erkjent, verken innenfor eller utenfor sektoren. Den dominerende forståelsesformen er forholdsvis snever, instrumentell og fragmentert, dit hen at man oppfatter

«leveransene» fra universitets- og høyskolesektoren som å handle om kandidater, kunnskap, innovasjon og samhandling med «samfunns- og arbeidsliv». Sett utenfra representerer styringen av sektoren først og fremst kvantitative utfordringer i forhold til produktivitet, dimensjonering og ressursfordeling. Hvor mange kandidater på hvilke områder er det behov for? Hvilke samfunnsområder har større forskningsbehov enn andre? Hvilke insentiver kan få universiteter og høyskoler til å bidra mer til innovasjon og omstilling i privat og offentlig sektor? Denne kvantitative betraktningssmåten er en viktig drivkraft bak utviklingen av det jeg vil kalle regneark-universitetet.¹¹ Med det mener jeg den massive innføringen av en mengde forskjellige «telleanter» som i teorien skal gjøre sektoren mer gjennomskiktig og dermed mer styrbar. Utviklingen av regnearkuniversitetet er følgelig nært knyttet til forsøkene på å reformere universitetene de siste 20-30 årene for å gjøre dem «bedre», «nyttigere» og mer «effektive», selv om det først var «Kvalitetsreformen» som satte fart i prosessen.

Er det en sammenheng mellom en tiltakende vitenskapelig formatering av samfunnet og utviklingen av et effektivitetsorientert regnearkuniversitet? Situasjonen framstår som tvetydig. På den ene siden har de i hovedsak positive erfaringene med den vitenskapelige formateringen av samfunnet sannsynligvis medført større etterspørsel, ikke bare etter kandidater men også etter andre bidrag fra universitetene. Dette representerer et ekspansjonstrykk. På den andre siden har veksten innenfor forskning og høyere utdanning bidratt til at sektoren belaster statsfinansene mye mer enn før, noe som forsterkes når vi inkluderer studentene som arbeidskraftpotensial i regnestykket. Det representerer et effektivitetstrykk. Slik sett er det grunn til å tro at universitetenes og vitenskapenes suksess inviterer til utvikling av en politikk som er fokusert på effektivitet men som samtidig vil legge til rette for ekspansjon av aktivitetene innenfor sektoren for forskning og høyere utdanning. Spørsmålet er hvordan denne balansen er forsøkt ivarettatt gjennom den statlige politikken, og hva det betyr for universitetene og vitenskapene?

Akademisk kapitalisme, entreprenøruniversitetet og den nye kunnskapsproduksjonen

Reformering, for ikke å si rasjonalisering, av universitetsinstitusjonen er et internasjonalt fenomen. Det er tett knyttet til en tiltakende vekt på evaluering, og til målet om at universiteter skal være «internasjonalt fremragende» (se Tor Halvorsens artikkel i dette nummeret av *Vardøger*). Reformene er blitt skapt i et samspill mellom statlig politikk og universitetenes egne strategier for endring, ofte knyttet til relative ja i noen land også absolutte finansielle nedskjæringer. Mange universitetsansatte har opplevd endringene som et forfall. Boktitler av typen *University in Ruins*, *Killing Thinking* og *The Last Professors* representerer denne forfallstenkningen.¹² I overraskende høy grad

kommer denne kritikken fra USA som har verdens best finansierte universiteter men også de som har gått lengst i å organisere seg som private foretak.

Det er nok også derfor at forskere fra USA har lansert begrepet om «akademisk kapitalisme» for å understreke hvordan markedslignende forståelses- og handlemåter i økende grad gjennomsyrer universitetene.¹³ Akademisk kapitalisme er «jakt på marked og markedsaktige aktiviteter for å skape eksterne inntekter».¹⁴ Dette handler om et skifte i kunnskaps- og læringsregimet ved universiteter og høyskoler fra å være et offentlig gode til å bli akademisk kapitalistisk med nye former for nettverk. Endringene inkluderer nye former for sirkulasjon av kunnskap, og utvikling av nye typer av organisasjoner og institusjoner som formidler mellom aktører innenfor universitet, offentlig sektor og privat næringsliv. I sin tur, hevder Slaughter og Rhoades, kopleter dette institusjonene, de vitenskapelig ansatte, administrasjonen, akademiske profesjonelle og studenter til den såkalte nye kunnskapsøkonomien. Den akademiske kapitalismen som fenomen skal altså være intimt forbundet med nye muligheter for å tjene penger på kunnskap, inklusive studenter.

Hovedpoenget med begrepet om akademisk kapitalisme er å vise at universitetene i økende grad blir styrt ut fra markedsøkonomiske hensyn. Endringene kan også tolkes som en omlegging av forholdet mellom stat og universitet slik at universitetenes tradisjonelle rolle som kulturinstitusjoner svekkes ved at de defineres instrumentelt som leverandører av offentlige tjenester.¹⁵ På samme måte som annen offentlig virksomhet i de fleste vestlige land, er universitetene blitt gjenstand for det som kalles «New public management» – et nyliberalt styringsregime som legger vekt på økt konkurranse mellom offentlige virksomheter og mellom privat og offentlig sektor, på desentralisering av beslutninger og økt kontroll gjennom målstyring og resultatmålinger. Det er likevel uklart hvor stor overføringsverdi erfaringer fra universiteter i USA har til Norge. Fruktbarheten av begrepet om akademisk kapitalisme bør derfor undersøkes.

Akademisk kapitalisme er ment som en kritisk betegnelse. Et begrep som brukes hyppigere og som fanger noen av de samme utviklingstrekkene er «entreprenøruniversitetet». Burton Clark hevder at det er kombinasjonen av mangelfull og usikker statlig finansiering og universitetenes potensielle salgbarhet som er grunnlaget for det han kaller akademisk entreprenørskap.¹⁶ Det handler om å finne nye kilder til finansiering, ikke bare forskningsmidler og patenter, men også studentrekruttering, salg av undervisning, pengeinnsamling, o.l. Slikt entreprenørskap krever, sier Clark, strategisk vilje og evne ikke bare fra et universitets ledelse men fra et bredt sjikt av de ansatte. Mange universiteter gjør ikke denne typen omstillinger, enten fordi de ikke kan eller fordi de ikke vil. For Clark er imidlertid entreprenørskap nødvendig dersom et universitet skal forbedre sin faglige virksomhet og utvikle større

tro på å greie seg. Legger norsk politikk for høyere utdanning opp til at norske universiteter i økende grad skal bli entreprenøriske? Betyr det i så fall omlegging i retning av akademisk kapitalisme?

Norske universitetsreformer kan også tenkes å gjenspeile et endret kunnskapsbegrep slik det kommer til uttrykk i begreper som post-normal vitenskap,¹⁷ post-akademisk vitenskap¹⁸ og transdisiplinaritet.¹⁹ Enkelt sagt handler dette om at vitenskapelig kunnskap ikke lenger primært vurderes i forhold til sannhet eller andre «vitenskapsinterne» kriterier, men i økende grad ut fra hva kunnskapen gjør eller bidrar til. Det endrede kunnskapsbegrepet representerer en antakelse om at universitetenes oppsamlede viten og evne til å produsere ny kunnskap blir et stadig mer attraktivt utgangspunkt for kommersialisering. Øker graden av involvering med privat næringsliv? Det kan i så fall skape utfordringer for universitetenes identiteter og forståelse av hva som er deres samfunnsoppdrag, siden dette oppdraget framstår som utvidet.²⁰ Er en slik utvidelse også et mål for norsk universitetspolitikk?

Vi skal i det følgende drøfte noen hovedtrekk ved norske universitetsreformer etter 1960 og vurdere fruktbarheten ved de tre forståelsene som kort ble skissert over. Tesen om akademisk kapitalisme forutsetter at universitetspolitikken legger opp til at institusjonene skal agere mest mulig som private foretak. Det forutsetter ikke bare en økende grad av selvstendighet, men også at universitetenes økonomi privilegeres over deres faglige utvikling gjennom økt makt til den administrative ledelsen. Forestillingen om entreprenørskapsuniversitetet representerer en forventning om at reformene legger opp til at universitetenes kultur skal endres i retning av en kollektiv interesse for å finne nye inntektskilder. Det endrede kunnskapsbegrepet kan uttrykke en forventning om at universitetspolitikken har som mål at universitetene utvider sin virksomhet, framfor alt ved å gjøre virksomheten mer relevant i forhold til nyskaping i privat sektor men ikke nødvendigvis bli økonomisk avhengig av dette. Derfor er det overlapp mellom de tre forståelsene, men de skiller seg fra hverandre i graden av forventning om at universitetene gjøres til markedsøkonomiske aktører.

Ekspansjon og effektivitet

De ressurser som det norske samfunnet bruker på forskning og høyere utdanning, er mangedoblet siden 1950. Denne veksten har vært preget av strategier som på forskjellige måter har vektlagt ekspansjon og effektivisering, og knyttet til en serie med utredninger som har vurdert behovet for vekst og for institusjonelle responser. Det viktigste institusjonelle grepet i den tidlige etterkrigstiden var imidlertid primært forskningspolitisk motivert og med tvetydige effekter i forhold til universiteter og høyskoler.²¹ For det første opprettet man en ny form for forskningsfinansiering, nemlig forskningsrådene. Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd (NTNF) ble

etablert i 1946, i 1949 fulgte Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF). For det andre ble det i slutten av 1940-årene og utover 1950-tallet opprettet en lang rekke anvendte forskningsinstitutter, slik som Forsvarets Forskningsinstitut, Sentralinstituttet for industriell forskning og Institutt for atomenergi. Opprettelsen av forskningsrådene, framfor alt NAVF, skapte tilgang til forskningsmidler som supplerte de statlige bevilgningene til universiteter og høyskoler.

Dermed oppsto en institusjonell todeling i satsingen på forskning, mellom universitet og høyskoler på den ene siden og de anvendte instituttene på den andre. Resultatet ble at ekspansjonen innenfor forskning bare i begrenset grad ga vekst innenfor høyere utdanning. Disse institusjonene måtte primært vokse gjennom å øke antallet studenter, og den veksten var forholdsvis langsom på 1950-tallet. Samtidig innebar opprettelsen av stadig flere oppdragsforskningsinstitutter et betydelig press i retning av å kommersialisere forskning, i den forstand at økende deler av forskningen fikk en slags varekarakter.²² Siden universitetene i liten grad kunne håndtere oppdragsfinansiering, var det også oppdragsinstituttene som gikk foran i å etablere praksiser for kommersialisert forskning.

«Universitets- og høyskolekomiteen av 1960», også kalt Kleppekomiteen, fant at antallet studenter burde fordobles fram mot 1970. Komiteen foreslo også at det burde etableres to nye universiteter i henholdsvis Trondheim og Tromsø, som tillegg til universitetene i Oslo og Bergen. Kleppekomiteen så veksten i tallet på studenter som et tiltak for å sikre økonomisk vekst, og som en strategi for større sosial likhet i rekrutteringen til høyere utdanning.²³

Kleppekomiteen presenterte en ekspansjonstankegang. Det gjorde også «Ottosenkomiteen» som i 1965 ble oppnevnt for å utrede «spørsmål om videreutdanning av artianere og andre med tilsvarende grunnutdanning». Denne komiteen mente kapasiteten burde økes fra ca. 20.000 studenter i 1965 til 90.000 i løpet av en periode på 20-25 år. I tillegg foreslo den omfattende strukturreformer som skulle bidra til effektivisering. Studienes varighet burde reduseres, og det burde skapes større variasjon i studietilbudet med hensyn på faglig innhold, lengde og geografisk plassering. Et viktig tiltak skulle være opprettelsen av såkalte distriktshøyskoler.²⁴

Ottosenkomiteens innstillinger ble møtt med kraftige protester, ikke minst fra norske studenter. De fleste av effektiviseringsforslagene ble ikke gjennomført. Distriktshøyskoler ble etablert i betydelig omfang, men i hovedsak for å regionalisere høyere utdanning i Norge. Ottosenkomiteens forslag til effektiviseringsgrep har imidlertid i praksis vært toneangivende for senere politikk for høyere utdanning i Norge – ikke minst den sterke troen på strukturreformer. Dette avviker klart fra forventningene i den internasjonale forskningen på forskning og høyere utdanning om reformering og effektivisering av den enkelte institusjon.

Hovedtrekket fram mot 2000 var altså ekspansjon, men effektivitetsspørsmål fikk økende oppmerksomhet. Hernesutvalget, oppnevnt i 1987, hevdet at høyere utdanning i Norge var dårlig organisert, med store strukturproblemer og for mange små enheter. Den foreskrevne medisinen var en kombinasjon av strukturrasjonalisering og effektiviseringstiltak i form av organisasjons- og ledelsesreformer. Blant annet forslo utvalget økt bruk av målstyring og personalpolitiske tiltak som skulle stimulere til større forskningsinnsats. I tillegg burde det skje mer institusjonell samordning, dels ved sammenslåing av statlige høyskoler, dels ved faglig koordinering gjennom etablering av Norgesnett. Dessuten måtte norsk forskning og høyere utdanning internasjonaleses.²⁵

Innstillingen ble utgangspunkt for St. meld. nr 40 (1990-91) *Fra visjon til virke* som medførte en sammenslåing av statlige høyskoler, inklusive distriktshøyskolene, til et mindre antall regionale høyskoler. Det ble også opprettet et «Norgesnetttråd» for å få til en faglig koordinering mellom institusjonene innenfor høyere utdanning og dermed i teorien spare penger. I tillegg ble det gjennomført personalpolitiske reformer slik som ordningen med opprykk til professor på basis av kompetanse, og det ble lagt opp til en styrking av forskerutdanningen. Dessuten ble prognosene for volumet av høyere utdanning oppjustert.

Hernesutvalget og den påfølgende stortingsmeldingen representerte en typisk sosialdemokratisk reformtankegang med vekt på effektivisering gjennom omorganisering. I tillegg representerte disse dokumentene en visjon om universitetet som instrument for nasjonal politikk, selv om de også – og ikke minst Gudmund Hernes selv – uttrykte bekymring for kvaliteten på norsk universitetsutdanning og –forskning. Dette medførte et fokus på interne forhold på institusjonene, slik som instituttstørrelse, ledelse og styringsmåter. Hovedtendensen brøt med den form for utvikling vi ville forvente ut fra teorien om akademisk kapitalisme, i første rekke fordi den statlige kontrollen med universitetene skulle bevares, og fordi det ble lagt liten vekt på andre inntekter enn statlige bevilgninger. Nå var det imidlertid i løpet av 1990-tallet at begrepene om akademisk kapitalisme og entreprenørskapsuniversitetet ble etablert, så det er mer nærliggende å forvente at denne typen reformer skulle bli foreslått gjennom Mjøsutvalget som ble oppnevnt i 1998. Som vi skal se, representerte innstillingen fra dette utvalget et vannskille i norsk politikk for høyere utdanning, men på hvilken måte?

Fristilling og gjennomstrømning

I løpet av 1990-tallet økte antallet studenter fra rundt 100.000 til 170.000. I forlengelsen av Hernes-utvalgets kritikk var det imidlertid en utbredt oppfatning om at noe var galt med universiteter og høyskoler, kanskje særlig fordi forholdsvis få studenter ble ferdige innenfor normert studietid. Mjøs-

utvalget fikk imidlertid flere spørsmål å utrede, blant annet internasjonalt samarbeid. Tittelen på utvalgets innstilling²⁶ som kom i 2000 – *Frihet med ansvar* – peker ganske riktig mot reformer inspirert av «New public management». Institusjonene skulle få økt formell frihet utover det etablerte rammebudsjetteringssystemet, men samtidig underkastes strengere og mer omfattende revisjonsordninger. I tillegg inneholdt innstillingen en rekke forslag til endringer i studieopplegg og gradsstruktur som tilpasningen til Bologna-avtalen med en tre-årig bachelorgrad og to-årig mastergrad. Effektivitet skulle imidlertid primært sikres gjennom fristilling, insentivsystemer og revisjon; institusjonene skulle effektivisere seg selv. Antallet studenter ble vurdert som stort nok.

Mjøsutvalget var starten på tre reformbølger som gjerne omtales under ett som «Kvalitetsreformen».²⁷ Perioden 2000-2009 ble på denne måte den mest reformintensive i norsk universitetshistorie. Den første bølgen har handlet om styringsreformer. Universiteter og høyskoler forble statlige institusjoner, men de fikk betydelig mer «frihet under ansvar» med økt beslutningsrett på mange områder. I teorien skulle dette gjøre det enklere for institusjonene å utvise entreprenørskap. Omlegging av reglene for styring og ledelse med åpning for såkalt enhetlig ledelse og tilsatte rektorer, dekaner, m.v. trakk i samme retning, selv om disse endringene også ble begrunnet med at ledelsesformene burde effektiviseres. I tillegg ble bevilgningene til universiteter og høyskoler gjort resultatavhengige på basis av indikatorer for både undervisnings- og forskningsproduksjon.

Den andre reformbølgen handlet om å standardisere norsk høyere utdanning i tråd med EU og Bologna-avtalen. Dermed ble gradssystemet endret, det ble innført et nytt karaktersystem, og det ble etablert et revisjonsorgan for høyere utdanning – NOKUT. Normert studietid til bachelorgrad ble satt til tre år, ett år mindre enn til cand. mag., i tråd med Bologna-avtalen men også med den tredje reformbølgens vektlegging av effektivisering og gjennomstrømming. Det overordnede siktemålet i denne reformbølgen var å redusere gjennomsnittlig studietid for å redusere kostnadene og øke tilgangen på arbeidskraft i en økonomisk høykonjunktur. Semesterlengden ble økt vesentlig, og det ble lagt opp til pedagogiske endringer, inklusive omlegging av vurderingsformene. Slik sett representerte den tredje reformbølgen et klart krav om intensivering av arbeidet til de fast vitenskapelig ansatte som ikke bare fikk en forlenget undervisningsperiode, men også krav om bedre tilrettelagt undervisning med større bruk av alternative pedagogiske metoder og skriftlige øvinger. Det var bedre service som ble forlangt, ikke bedre kultur.

I forhold til perspektivet om vitenskapenes formatering av samfunnet og behovet for en demokratisering av forskning og høyere utdanning gikk hele «Kvalitetsreformen» utenom. Den var ikke opptatt av demokrati, og kvalitetsbegrepet var uten innhold. Utviklingen innenfor høyere utdanning ble i all hovedsak beskrevet instrumentelt og kvantitativt med henvisning til

økt antall studenter, økt andel av befolkningen med høyere utdanning og forholdet mellom utdanningsnivå og økonomisk vekst. Innholdet i forskning og utdanning var institusjonenes og de vitenskapelige ansattes ansvar.

Bedre ledelse, markedsaktige mekanismer for tildeling av ressurser, økt fristilling og større grad av kontroll var heller ingen konsistent reformmeny. Universitetene kunne nok gjerne bli mer entreprenøraktige, men det primære var at de ble mer kostnadseffektive og bidro til realisering av nasjonale politiske mål. Poenget var ikke at universiteter og høyskoler skulle øke sine inntekter. Forestillinger om entreprenørskap som utgangspunkt for økte ressurser var stort sett fraværende i reformstrevet, selv om universitetene ble forventet å øke andelen eksternfinansiert forskning. Vekten på kontroll og reviderbarhet av universiteter og høyskoler oppmuntrer ikke uten videre til entreprenørskap, og det er typisk at Riksrevisjonen i denne perioden tar opp konkurransen med Kunnskapsdepartementet om å være den sentrale kunnskapspolitiske institusjonen i Norge.²⁸

Det er heller ikke så fruktbart å karakterisere «Kvalitetsreformen» som en reform for å utvikle akademisk kapitalisme. For eksempel ble Lov om universiteter og høyskoler formulert slik at den effektivt blokkerte for innkreving av studieavgifter. Reformene la i hovedsak til rette for rasjonalisering og i mindre grad for at institusjonene skulle bli markedsaktører. Det politiske flertallet så nok for seg at universiteter og høyskoler i det alt vesentlige ville bli finansiert gjennom statlige midler.

Bakteppet for den foreløpig siste akten i reformstrevet, Stjernøutvalget, var altså motsetningsfylt. På den ene siden klare tendenser i retning av en mer nyliberalistisk inspirert organisering av sektoren for høyere utdanning, med økt fristilling og en resultatorientert budsjettering. Samtidig opprettholdes viktige sosialdemokratiske idealer som sosial utjevning innenfor høyere utdanning og statlig eierskap. Gitt at alliansen mellom AP, SP og SV fikk flertall ved stortingsvalget i 2005 kunne en vel ha ventet at reformfokus ble endret noe, selv om – slik det ble nevnt innledningsvis – Soria Moria-erklæringen lovet å følge opp «Kvalitetsreformen» og ellers var mest opptatt av regionale aspekter ved høyere utdanning. Hva skjedde?

Stjernøutvalget – kjerringa mot strømmen?

Stjernøutvalget ble oppnevnt av daværende kunnskapsminister Øystein Djupedal fra SV. Mandatet minte om de dominerende grepene fra tidligere utredninger, ikke minst Hernes-utvalget. Effektivisering var det viktigste underliggende målet, men det som skulle stå i fokus var *strukturen* i norsk høyere utdanning og Soria Moria-målsettingene om å styrke den regionale dimensjonen. Mandatet for Stjernøutvalget var på denne måten preget av to forhold. Det ene var troen på at effektivisering oppnås gjennom struktur-rasjonalisering. Det andre var forestillingen om at det framtidige norske

kunnskapssamfunnet ville være et lokalsamfunn. Hva vi kan, er ikke så viktig, bare det skaper lokale arbeidsplasser.

Hva er den mest presserende utfordringen for høyere utdanning i Norge? Som vi har sett, var det «rød-grønne» svaret: Å styrke det regionale aspektet. Stjernøutvalget prøvde lojalt å følge dette opp ved å foreslå en omstrukturering som gikk langt i å oppløse den nasjonale dimensjonen ved høyere utdanning i Norge. De ville regionalisere alle universiteter og høyskoler, med unntak av Universitetet i Oslo. Dermed kunne Soria Moria-erklæringen oppfylles fordi mesteparten av høyere utdanning i Norge ville bli regional. Vi ville få et system av distriktsuniversiteter og distriktshøyskoler, der det eneste ubehagelige unntaket ville være Universitetet i Oslo som ville få en relativ elitestatus som ekstraprivileg.

Samtidig uttrykker innstillingen en problematisk samproduksjon av distriktshensyn og hensynet til de statlige høyskolene, et utslag av bruk av høyskolebriller med regional sliping. Høyskolebrillene ble for eksempel brukt til å fokusere på forholdet mellom disiplin og profesjon som det angivelig helt sentrale problemet innenfor høyere utdanning. Utvalget var særlig engstelige for at arbeidsdelingen mellom universiteter og høyskoler skulle brytes ned fordi åtte høyskoler hadde universitetsambisjoner. Som eksempel på farene ved dagens system nevnes en fragmentering av forskerutdanningen. Utvalget observerte til sin skrekk at hele 18 institusjoner hadde fått rett til å tildele doktorgrad, og at antallet var økende. «Sett under ett» er likevel doktorgradsutdanningene ved høyskolene en kuriositet. I 2008 produserte de 12 doktorgrader, mot universitetenes 1168. I samme år var det totalt sett 126 doktorgradsavtaler ved høyskolene, mot 7295 ved universitetene. Det er også typisk at Stjernøutvalget overså de virkelige utfordringene med norsk doktorgradsutdanning, ikke minst det forhold at forskerutdanning budsjett-teknisk er forskning, ikke undervisning. Ved en del fakulteter medfører det for eksempel at veiledning av doktorgradsstudenter er en del av ansattes forskningstid og ikke teller som undervisning. Hva betyr det for kvaliteten? Ingen ser ut til å bekymre seg om det.

Stjernøutvalget var, om noe, et sterkt uttrykk for vilje til orden. Innstillingen viser stor tro på betydningen av koordinering for å unngå såkalt unødvendig overlapping og for å sikre tilstrekkelig store fagmiljø. Her følger den Hernes-utvalget, men det foreskrives en langt sterkere medisin. Framfor alt etterspørres det en sentral fornuft som kan optimalisere de faglige tilbudene og dermed redusere institusjonskonkurransen som angivelig var blitt så mye skarpere i kjølvannet av Mjøsutvalget og «Kvalitetsreformen». Det trengs altså mer byråkrati.

Nå var ikke Stjernøutvalget uten forståelse for at de manøvrerte i uklart farvann. I innstillingens kapittel 21 konstaterer de, meget fornuftig, at det finnes vesentlig kunnskapshull i forhold til en rekke helt sentrale spørsmål omkring høyere utdanning. Faktisk er kunnskapsgrunnlaget for de fleste av

utvalgets forslag temmelig spinkelt. I en periode der det er økende krav til at politikktutformingen skal være «evidensbasert», må man jo i det minste beundre utvalget for stort mot. De befinner seg dessuten på en måte innenfor en velkjent praksis. Det meste som gjøres av organisatoriske tiltak innenfor høyere utdanning og forskning, er basert på synsing og skjønn. Det er antakelig derfor det er et stadig behov for organisatoriske reformer.

Stjernøutvalgets forslag ser ut til å få liten betydning, selv om den siste innovasjonsmeldingen sier om innstillingen at: «Regjeringen stiller seg i stor grad bak situasjonsbeskrivelsen og fremtidsanalysen fra Stjernøutvalget. Regjeringen vil som kjent ikke gå videre med forslagene om sentralstyrt sammenslåing av institusjoner og heller ikke endre kravene til universitetsstatus. Utvalget peker imidlertid på flere utfordringer knyttet til arbeidsdeling og samarbeid innad i sektoren og samfunnet for øvrig. Dette er områder som vil være sentrale for regjeringens videre arbeid for å sikre at vi har robuste fagmiljøer som holder høy internasjonal kvalitet». ²⁹ Hva dette betyr må undersøkes ved å analysere mer konkret hvordan departementet har fulgt opp «Kvalitetsreformen» og konsekvensene av dette for universiteter og høyskoler.

Effektivisering – eller ekspansjon likevel?

Det er ingen tvil om at «Kvalitetsreformen» i hovedsak var tenkt som en effektiviseringsreform. Studieintensiteten og studentgjennomstrømningen skulle økes, men også forskningsinnsatsen skulle bli bedre. Den har imidlertid ikke vært en sparereform, slik vi har sett eksempler på i en del andre land. Bevilgningene til universiteter og høyskoler har – med forbehold for det famøse «hvileskjæret» – økt gjennom reformperioden.

Er så effektiviseringsmålene nådd? Det omfattende arbeidet som er nedlagt i å evaluere «Kvalitetsreformen», er oppsummert i St. meld. nr. 7 (2007-2008) *Statusrapport for Kvalitetsreformen i høgre utdanning*. Her presenterer departementet reformen i hovedsak som en suksess. Man konstaterer at store endringer innenfor høyere utdanning var gjennomført etter 2003, men også at det var for tidlig å vurdere om alle målene var nådd. Noen korreksjoner i kursen skulle imidlertid vurderes. Blant annet var man ikke var fornøyd med samarbeidet mellom universiteter og høyskoler og «samfunns- og arbeidsliv». Dette synspunktet var inspirert av OECD-evalueringen av høyere utdanning i Norge fra 2006. ³⁰ Departementet tolket den dit hen at «institusjonene må omstille seg raskere til samfunnets behov enn hva som er tilfelle i dag». ³¹

OECD-rapporten sier videre at det må legges til rette for sterkere grad av institusjonell autonomi og nyskapingsevne. Den noterer også med tilfredshet det pågående arbeidet med å skape den typen «mellomliggende» organisasjoner som Slaughter og Rhoades er opptatt av som sentrale i utviklingen

av akademisk kapitalisme.³² Eksempler på dette er institusjoner for kunnskapsoverføring som så godt som alle universitetene har etablert (TTO-er), sentrene for forskningsbasert innovasjon og «forskningssparker». I den rød-grønne regjeringens forsøk på å utvikle en overordnet kunnskapspolitikk sies det klart at man vil «sørge for at alle norske høyere utdanningsinstitusjoner har en strategi for samarbeid med arbeidslivet som er utviklet sammen med arbeidslivet og studentene i Råd for samarbeid med arbeidslivet (RSA) ved den enkelte institusjon eller gruppe av institusjoner. (Og) vurdere incentivene for institusjonene til å inngå i forpliktende samarbeid med arbeidslivet og dermed ivareta sitt samfunnsoppdrag. (Og) vurdere å ta inn arbeidsrelevans som kriterium i vurdering av institusjonenes kvalitetssikringssystem for utdanning».³³ Men dette er mer et uttrykk for at universitetene skal være instrumenter for en nasjonal politikk enn for tilrettelegging for akademisk kapitalisme, siden «arbeidslivet» antakelig vil få sin innflytelse ganske gratis.

Departementet sa seg godt fornøyd med mengden tiltak for å forbedre undervisningen. Det var – lite overraskende – ikke bekymret over alle de nye rapporteringssystemene og kontrollinitiativene. Studentene tar flere vekttall og gjennomstrømningen er blitt bedre, men arbeidsinnsatsen deres er uendret.³⁴ Det tyder på at «Kvalitetsreformen» kan ha blitt en «curling-reform» som gjør det lettere for studentene å komme gjennom studiene. Det er de vitenskapelig ansatte med ansvar for undervisning som må jobbe hardere for å nå reformmålene. Innføringen av verdens lengste studiesemestre har derfor i første rekke medført mindre sammenhengende disponibel tid til forskning. Det ville ikke vært unaturlig at denne delen av reformen var blitt reformert. Departementets statusrapport er imidlertid et gjennomført vente-og-se dokument. De fleste observerte problemer antas å gå over.

Stortingsmeldingen uttrykker også en betydelig selvtilfredshet når det gjelder ressurstillførselen: «I 2002 var det i gjennomsnitt 14,9 studenter per faglig ansatt ved alle universiteter og høyskoler, mens gjennomsnittet i 2006 var 12,3 studenter per faglig ansatt, jfr. tall fra DBH. Endringen har vært størst ved universitetene, der det i 2002 var i gjennomsnitt 10,6 studenter per faglig ansatt, mens gjennomsnittet i 2006 var 8,6 studenter per faglig ansatt. Alle faglige ansatte, både faste og midlertidige, samt stipendiatstillinger, inngår i denne beregningen».³⁵

Nå er departementets forholdstall helt meningsløse som mål på ressurstillførselen til undervisningsformål siden en stadig økende del av de som tilhører kategorien «faglig ansatte» ikke underviser. Ifølge OECD ligger Norge høyt i offentlige bevilgninger pr. student innenfor høyere utdanning, men godt under OECD-gjennomsnittet når det gjelder forholdstallet mellom studenter og antallet som faktisk underviser.³⁶ I perioden 1995 til 2005 endret indekset på samlede bevilgninger pr. student seg fra 106 til 103, med indekset for år 2000 satt lik 100. Situasjonen ble altså verre i siste halvdel av 1990-tallet, forbedret seg så på 2000-tallet men uten å komme tilbake til

nivået i 1995.³⁷ Slik sett har det vært en relativ nedgang i ressurstilførselen, men det er mulig at dette er korrigert etter 2005. Dessuten er det bare USA, Sveits og Canada som har en vesentlig høyere ressursbruk pr. student enn Norge.³⁸ Det tilsynelatende paradokset at Norge ligger relativt høyt i bevilgninger pr. student og lavt når det gjelder forholdstallet mellom studenter og lærere, lar seg enkelt forklare. Norge bruker mer enn de fleste andre land på studentsosiale tiltak, inklusive studiefinansiering. Dermed blir det mindre igjen til undervisning og forskning, alt annet like.

Tabell 1 gir et supplerende bilde av ressursituasjonen for universitetene i Norge. Den er et forsøk på å få et grunnlag for å vurdere hva som har skjedd når det gjelder «produktiviteten» til administrative stillinger og vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver (professorer, førsteamanuenser, universitetslektorer, mv.). Tabellen er altså et forsøk på å vurdere hva slags effektivisering som har foregått.³⁹ Blant vitenskapelig ansatte er det en utbredt oppfatning at det har vært en stor vekst i tallet på administrative stillinger, at denne veksten er større enn for vitenskapelige stillinger, og at dette er uttrykk for en tiltakende byråkratisering. I forhold til vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver viser tabell 1 at antakelsen er riktig, men ikke i forhold til vitenskapelige stillinger samlet. Ser vi på avlagte studiepoeng pr. administrativt ansatt, så synker forholdstallet. Det tyder på at det relative omfanget av studieadministrasjon faktisk har sunket gjennom «Kvalitetsreformen», men samtidig er dette en langsiktig utvikling. Nå er det liten tvil om at «fristillingen» av universitetene har skapt nye administrative oppgaver. I forhold til dette er kanskje stillingsveksten mindre enn en skulle ha trodd? Det antakelig viktigste trekket som ligger under tallene, er en profesjonalisering av de administrative stillingene.⁴⁰ For eksempel er kontorstillingene omtrent blitt borte i den studerte perioden. Uansett er det vanskelig å vurdere om det administrative arbeidet er effektivisert.

Derimot viser tabell 1 at det vi regner som vanlige vitenskapelige stillinger (professorer, førsteamanuenser, o.l.), er blitt mer «produktive» og derigjennom antagelig har fått større arbeidsbelastning. Riktignok er det blitt noe færre studenter pr. ansatt, men avlagte studiepoeng pr. ansatt – som er et bedre mål på arbeidsbelastningen – har holdt seg konstant over perioden. Alle andre indikatorer viser økning: publikasjonspoeng pr. ansatt, eksterntfinansiering pr. ansatt og framfor alt antall rekrutteringsstillinger pr. vanlig vitenskapelig stilling. Som vi ser, er imidlertid dette en utvikling som har gått kontinuerlig siden 1992. Det er vanskelig å se en klar effekt av «Kvalitetsreformen». Dette er sannsynligvis ingen egentlig produktivitetsøkning men snarere uttrykk for økt arbeidsmengde, altså mer svette.

Tabell 1. Noen indikatorer på utviklingen i ressursituasjonen for norske universiteter.

	1992	1998	2003	2005*	2007	2008**
Antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver i forhold til antall administrative stillinger	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2
Antall faglige stillinger i forhold til antall administrative stillinger	2,1	2,3	2,7	2,5	2,5	2,5
Produserte studiepoeng i forhold til antall administrative stillinger	1063	909	910	909	847	826
Antall registrerte studenter i forhold til antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver	19,9	19,7	17,8	16,3	15,8	15,1
Produserte studiepoeng i forhold til antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver	696	661	682	699	690	674
Publikasjonspoeng i forhold til antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver				1,6	1,8	1,8
Publikasjonspoeng per vitenskapelig stilling med forskningstid				0,89	0,96	0,96
Ekstern finansiering (i 1000 NOK) i forhold til antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver		372	602	644	708	575
Antall rekrutteringsstillinger (stipendiat og post doc) i forhold til antall vitenskapelige stillinger med ordinære undervisningsoppgaver	0,28	0,48	0,69	0,73	0,79	0,83

* Fra og med dette året er Universitet for miljø- og biovitenskap og Universitetet i Stavanger regnet med.

** Fra og med dette året er Universitetet på Agder regnet med.

Kilde: Egne beregninger basert på Database for statistikk over høyere utdanning.

Tabell 1 tyder først og fremst på at «effektiviseringen» (les: økning av arbeidsmengden) har skjedd i forhold til forskning. Den store veksten i antallet rekrutteringsstillinger, fra ca. 850 i 1992 til ca. 4300 i 2008, er et klart uttrykk for ekspansjon på forskningssiden. Det er i tillegg en parallell ekspansjon av forskerutdanningen knyttet til universitetenes doktorgradsprogrammer. Den langsiktige tendensen de siste 15 årene er altså at omfanget av forskningsinnsats har økt vesentlig og uten en tilsvarende økning i antallet stillinger i den kategorien som skal lede dette arbeidet og gi veiledning, altså professorer og førsteamanuenser. Denne ganske dramatiske endringen for norske universiteter har fått overraskende lite oppmerksomhet fordi «Kvalitetsreformen» er blitt oppfattet hovedsakelig som en studiereform. Utviklingen er imidlertid i god overensstemmelse med resonnementene innledningsvis omkring den vitenskapelige formateringen av samfunnet og den

økende etterspørselen etter forskningsbasert kunnskap. Kanskje er det først nå at norske universiteter er i ferd med å bli «forskningsuniversiteter»?

Departementets effektiviseringsarbeid har altså framfor alt skjedd ved å utvide arbeidsoppgavene for professorer og førsteamanuenser – mer forskningsledelse, mer forskning og mer veiledning – i tillegg til bedre undervisning og mer formidling. I tillegg stilles det som vi så over, sterkere krav til samhandling med «samfunns- og arbeidsliv». I diskusjonene i kjølvannet av «Kvalitetsreformen» har det imidlertid vært mer fokus på forsøkene på å effektivisere gjennom å endre regimene for styring og ledelse på universiteter og høyskoler. Hva har konsekvensene vært av det?

Styring og ståk

Av alle reformsakene har spørsmålet om valgt kontra ansatte ledere fått mest oppmerksomhet. Stjernøutvalget lot i praksis dette spørsmålet ligge, men hang på en fornuftig kommentar om viktigheten av bedre dialoger og mer åpenhet omkring viktige beslutninger. Etter min vurdering har interessen for spørsmålet om valg eller ansettelse betydd at andre og langt viktigere aspekter ved styring og ledelse er blitt liggende.

Georg Krücken og Frank Meier hevder at det er en global trend i retning av at universitetene omskapes fra å bestå av forholdsvis selvstendige akademiske republikker til å bli en enkelt organisatorisk aktør. De beskriver denne forvandlingen som å bygge på fire elementer: (1) Økt vekt på autonomi og reviderbarhet, (2) Fokus på å definere mål (som grunnlag for målstyring), (3) Opprettelse av flere formelle ordninger, slik som egne institusjoner for teknologioverføring, og (4) Framveksten av universitetsledelse som en egen profesjon, og veksten i tallet på ansatte innenfor denne profesjonen.⁴¹ Dette er trekk som er lett gjenkjennelige også i Norge, og som bidrar til en ny form for byråkratisering – jfr. min andre artikkel om regnearkuniversitetet. Det gamle byråkratiet fungerte under en forholdsvis detaljert styring fra Departementet, noe som begrenset universitetenes handlefrihet. Det nye byråkratiet er internalisert i universitetet selv og krever en annen kompetanse og et økt antall ansatte i stillinger knyttet til økonomistyring og rapportering.⁴² Presset på å omdanne styring og ledelse er nært knyttet til denne endringen, men det er også uttrykk for mistillit til den tradisjonelle ordningen med valgte ledere.

Nå fungerte vel ikke det tradisjonelle systemet med valgte ledere, som i stor grad ble kontrollert gjennom kollegiale fora av typen instituttstyre og fakultetsstyre, spesielt godt. Posten som instituttleder var ikke attraktiv for det store flertallet av vitenskapelig ansatte, den var en plikt som gikk på omgang, og på store institutter ble det etter hvert enkelt å unngå dette vervet. Mange institutt- og fakultetsstyrer førte lange diskusjoner om relativt ubetydelige spørsmål, det var mye hestehandel om ressursfordeling, mye tid

gikk med til markeringer og frustrasjoner, og det var vanskelig å fatte andre beslutninger enn de som det var bred enighet om. Det tradisjonelle systemet håndterte med andre ord ikke forandringer spesielt godt,⁴³ heller ikke utfordringer knyttet til arbeidsmiljø og konflikter. I praksis har dessuten det vitenskapelige personalet langt på vei abdisert fra å drive ledelse av fellesskapet, i hvert fall på instituttnivå. For eksempel var det ved NTNUs 44 institutter bare 12 der det var mer enn en kandidat til instituttledervervet ved valget i 2009. Dette har gjort det nokså enkelt å argumentere for at også faglig ledelse må profesjonaliseres og helst ansettes.

Fokuset på valgt versus ansatt ledelse har antagelig bidratt til å usynliggjøre hvordan et universitet faktisk fungerer. Instituttlederstillingene er deltids lederstillinger. Hvordan har det vært mulig å drive virksomheten med så lite ressurser til formell ledelse? Det som nå skjer ved de norske universitetene, framstår som en kopiering av ledelses- og styringsformer ved universitetene i USA. Der har de lenge hatt en tradisjon for å kopiere organisasjonsidealer fra næringslivet, og dekaner og instituttledere er vanligvis ansatt og har betydelig beslutningsmakt. Likevel er også disse universitetene preget av en betydelig grad av det Burton Clark kaller for akademisk oligarki.⁴⁴ En kanskje bedre betegnelse er uformell faglig ledelse. Styring og ledelse på grunn-nivået er i stor grad ivaretatt av vitenskapelig ansatte som tar ansvar for den virksomheten de er involvert i, med verdimeslig legitimering i det humboldtske universitetsidealet.⁴⁵ Som vi vet, kan uformelle ledere ha stor innflytelse, og mange vitenskapelig ansatte har stor grad av både egensindighet og kreativitet i å etablere egne løsninger. De har rett og slett stor autonomi og er derfor vanskelige å styre.

Denne situasjonen hviler på to grunnleggende forutsetninger. Den ene er den relativt høye arbeidsmoralen og yrkesstoltheten som preger de fleste vitenskapelig ansatte. Man vil gjerne gjøre en god jobb, man er ærekjær, man er glad i arbeidet sitt og derfor bruker de fleste mye mer enn de obligatoriske 37,5 timer ukentlig på forskning og undervisning. I dette inngår også faglige lederoppgaver som veiledning, kollegial oppfølging, søknadsskriving, prosjektledelse, undervisningsledelse, m.m.. Kombinasjonen av en høy grad av egenansvar og uformelt ivaretatt ledelse gjør at hjulene går rundt, selv om ikke den valgte (eller ansatte) lederen har fingrene i det. Det er derfor det fungerer på tross av svært små formelle ledelsesressurser. Sannsynligvis er dette ganske effektivt, siden mye tyder på at mange kunnskapsintensive bedrifter overtar universitetenes praksis med «tynn» ledelse.

Den andre forutsetningen for autonomi er den særegne forvaltningen av faglighet gjennom kollegiale vurderinger som eneste legitime og effektive evaluering av kvalitet. Resultatet av akademiske arbeid lar seg ikke særlig godt oversette i penger eller andre former for enkle tellekanter. Administrative ledere ved og utenfor universitetene er i en viss forstand satt sjakk matt ved at de ikke uten medvirkning fra vitenskapelige ansatte legitimt og

effektivt kan bedømme kvaliteten av individers og gruppers faglig innsats. Studentevalueringer og andre indikatorer på produktivitet som inngår i regnearkuniversitetet, gir klart begrensede muligheter.

«Kvalitetsreformen» ville påføre universitetene mer formell ledelse og en mer synlig styringsstruktur. Det representerer en større trussel mot det akademiske selvstyret enn at valgte ledere erstattes med ansatte. Kravet om valgte ledere og demokratiske styringsorganer som har dominert universitetsdebatten de siste årene, har bidratt til en illusjon om at styringen av de akademiske fellesskapene primært har vært artikulert gjennom valg og møtevirksomhet. Det er imidlertid autonomien og den uformelle faglige ledelsen som er basisen i de akademiske fellesskapene, selve pilaren i det Hans Ebbing kaller akademisk produksjonsmåte i dette nummeret av *Vardøger*.

Det er lite som tyder på at ledelses- og styringsreformene har bidratt vesentlig til effektivisering av virksomheten innenfor høyere utdanning. Det kan selvsagt være behov for slike reformer, men da må forslagene bygge på kunnskap om hvordan universiteter og høyskoler faktisk drives. Slik kunnskap er mangelvare. De akademiske fellesskapene er ingen idyll. De kan være preget av konflikt, intriger, strategiske spill, dårlig konkurransemoral og maktovergrep. De kan bli preget av individualisering og oppsplitting fordi den kollektive autonomien som vitenskapelige ansatte har oppnådd, oversettes til individuell autonomi.⁴⁶ Bedre kunnskap om slike forhold er nødvendig dersom universiteter og høyskoler skal kunne fungere bedre, ikke minst når det gjelder ansattes arbeidsvilkår. Tabell 1 antyder at i hvert fall fast vitenskapelig ansatte har fått en intensivert arbeidsdag, dels som følge av «Kvalitetsreformen» men også som resultat av økningen av forskningsinnsatsen gjennom den sterke veksten i rekrutteringsstillinger. Hvordan blir dette opplevd?

Reform som disiplinering

Som antydnet ovenfor er de akademiske fellesskapene og de vitenskapelig ansatte satt under press på flere måter. For det første gjennom forsøkene på å styrke det formelle styringssystemet med større vekt på kommando og kontroll. For det andre ved innføringen av kontrollsystemer av typen tellekanter. For det tredje gjennom økt bruk av insentivmekanismer for å styre. Et stykke på vei har dette vært vellykket. Det er liten tvil om at «Kvalitetsreformen» har skapt større effektivitet gjennom å få de vitenskapelig ansatte til å undervise bedre og publisere mer, og den har også gjort formell styring mer legitim.⁴⁷ Universitetene har dessuten økt sine eksterne inntekter betydelig, riktignok i første rekke fra EU og Norges Forskningsråd. I tillegg har institusjonene styrket sine intellektuelle opphavsrettigheter på bekostning av de ansatte.

En survey-undersøkelse fra 2008 viser at 55 prosent av det fast ansatte vitenskapelige personalet på universitetene mener at arbeidsvilkårene er forverret siden de startet sin karriere. Det er mye! 24 prosent av de universitetsansatte er uenige i en påstand om at de jobber i et inkluderende forskningsmiljø, 40 prosent er uenige i en påstand om at deres institusjon har demokratiske beslutningsprosesser preget av god kollegialitet, 27 prosent mener at ledelsen har en ovenfra-og-nedad holdning, 34 prosent er misfornøyd med kommunikasjonen med ledelsen og 37 prosent er uenige i at tildelingen av undervisning foregår demokratisk og er rettferdig.⁴⁸ Andelen misfornøyd er uvanlig stor sammenliknet med andre trivselsundersøkelser, og mye tyder på at «Kvalitetsreformen» har forverret arbeidsmiljøet.

Dette støttes av en undersøkelse om ansattes holdninger til de siste årenes omlegging av styring og ledelse ved NTNU. Den viste en forholdsvis høy grad av misnøye med egen innflytelse og medvirkning, og 51 prosent sa seg enige i en påstand om at «NTNU styres i dag som en bedrift der effektivitet og økonomisk resultat er det avgjørende», mens bare 17 prosent var uenige.⁴⁹ For å bedre situasjonen har NTNUs ledelse gjeninnført en ordning med instituttstyrer, og rektor har begynt å blogge. Så man er jo lydhøre, ikke?

Et grunnleggende spørsmål i denne sammenhengen er om universitetene skal oppfattes som en spesiell type arbeidsplass eller om disse institusjonene skal «normaliseres». Vesentlige deler av «Kvalitetsreformen» peker i retning av det siste. I 2009 har det også dukket opp en i denne sammenhengen interessant sak gjennom Riksrevisjonens krav om generell registrering av arbeidstid blant ansatte innenfor høyere utdanning: Uten registrering, ingen overtidbetaling. Departementet ser dette som uproblematisk: «Ekspedisjons-sjef Toril Johansson i Kunnskapsdepartementet (KD) mener det er normalt å registrere egen arbeidstid. – Det er ikke unormalt i våre dager at arbeidstakere registrerer tid hvor de for eksempel jobber hjemmefra, det gjør vi i departementet også. Jeg synes det er viktig å ikke blande akademisk frihet med det å ha rutiner som tilfredsstillende pålegget om kontroll fra Riksrevisjonen, mener hun (...). Det er arbeidsgivers ansvar å fordele arbeidsoppgaver innenfor arbeidstiden [sic]. Overtid skal være pålagt fra arbeidsgiver på forhånd slik at arbeidsgiver også kan ivareta sitt budsjett-ansvar, sier hun og forutsetter at sektoren allerede nå og fram til årsskiftet følger reglene som gjelder for utbetaling av overtid og praktisering av fleksitidsavtale».⁵⁰

For en gangs skyld protesterer imidlertid ledelsen ved universitetene, og forslaget omtales blant annet som «kulturfremmed». Det sies også at saken handler om tillit til de ansatte.⁵¹ Samtidig lar fagforeningene seg friste. Til Aftenposten sa Forskerforbundets leder, Bjarne Hodne, at de er opptatt av at saken først og fremst dreier seg om at akademisk ansatte skal få utbetalt lønn for den overtiden de arbeider. «Det er et stort ubetalt overtidsarbeid i sektoren, som det er urimelig at de ansatte ikke får godtgjørelse for, sier

han».⁵² Det skal bli interessant å se hvordan denne saken vil utvikle seg. Kanskje er tidsregistrering en redningsplanke i forhold til «Kvalitetsreformens» press i retning av å øke arbeidsdagens lengde?

Universitetene kan fortvile over å ikke bli forstått, at det kommer «kulturfremmede» tiltak, men det er på mange måter deres problem og skyldes at de ikke gjør noe som helst for å synliggjøre hvordan universitetene faktisk fungerer. Det drives mindre empirisk forskning om universiteter og høyere utdanning enn noen annen del av arbeidslivet, noe som gjør det vanskelig å få løst åpenbare problemer for universitetene. For eksempel er det en klar utfordring at nesten $\frac{3}{4}$ av de universitetsansatte sier at de er mer interessert i forskning enn i undervisning.⁵³ Enda verre er likestillingsproblemet som mer enn antyder at systemet med kollegiale faglige vurderinger ikke fungerer som det burde, og at mange akademiske fellesskap er ekskluderende. Det er liten tvil om at Departementet ville ha innført kvotering og øremerking for å korrigere det som mange oppfatter som utbredte diskriminerende praksiser dersom ikke EU hadde blokkert slike tiltak. Den tidligere refererte undersøkelsen om arbeidsvilkår i norsk forskning finner at nesten 25 prosent er uenige i at kvinner i praksis har like muligheter til å gjøre forskerkarriere som menn. Ser vi bare på kvinnene, er det hele 42 prosent som deler dette synspunktet. 22 prosent av kvinnene svarer også bekreftende på spørsmål om de kjenner til at kvinner blir diskriminert ved sin institusjon.⁵⁴

Det er vanlig å oppfatte kjønnsbalanseproblemet som særlig stort innenfor realfag og teknologi, men mønsteret er egentlig mer komplisert. For eksempel har fag som historie og filosofi få kvinner i faste vitenskapelige stillinger, mens kjønnsbalansen er bedre innenfor fag som kjemi og biologi. Det er vanlig å bortforklare mangel på kjønnsbalanse med henvisning til problemer med å rekruttere kvinner, men det vil i lengden ikke bli akseptert og bør heller ikke bli det. Mangel på likestilling vil bli oppfattet som uttrykk for at noe er galt, at de fagmiljøene det gjelder, ikke er tilstrekkelig attraktive, og at de svikter når det gjelder bedømmelsesprosesser. Det er en oppfatning som har mye for seg.

Mot et reformatert universitet?

Utgangspunktet for denne artikkelen var en antakelse om at innholdet i den statlige politikken for å reformere universitetene har endret seg fra å ha fokus på ekspansjon i form av økt studenttall til å bli mer ensidig opptatt av effektiviseringstiltak. Som vi har sett, er det – kanskje ikke så overraskende – mer komplisert. Det er riktig at effektiviseringsmålsettingene er blitt tydeligere, særlig gjennom «Kvalitetsreformen». Samtidig legges det til rette for nye former for ekspansjon, mest av alt når det gjelder forskning og forskerutdanning, men også gjennom kravet om sterkere samhandling med

«samfunns- og arbeidsliv». Det er ingen tvil om at arbeidspresset for fast vitenskapelig ansatte har økt og er økende.

Forskere ved nordamerikanske universiteter har som nevnt utviklet begrepet akademisk kapitalisme som en kritisk diagnose på utviklingen innenfor universitetssektoren. Det hevdes, som vi har sett, at markeds- lignende forståelses- og handlemåter i økende grad har gjort sitt inntog. Ut fra analysen i denne artikkelen er imidlertid overføringsverdien av denne diagnosen liten. Norske universiteter har, sammenliknet med universitetene i USA, meget begrensede muligheter til andre inntekter enn de som kommer via statsbudsjettet. Ikke minst skal studiene være gratis, mens universitetene i USA har store inntekter fra studieavgifter. Eksternt finansiert forskning er riktignok blitt en ganske betydelig del av de norske universitetenes inntekter, men de har også i hovedsak statlig opphav (Norges Forskningsråd, EU) og er sterkt påvirket av statlige prioriteringer. Norske universitet oppmuntres heller ikke gjennom den statlige politikken til å skaffe seg eksterne inntekter utenom Forskningsrådet og EU, og Departementet følger nøye med at universitetene ikke legger seg opp fond – altså ingen akkumulasjon og heller ingen investeringer.⁵⁵ Regnskapsteknisk er alt forbruk. Konkurransen mellom universitetene om studenter er temmelig regulert, blant annet med begrensninger på antall studieplasser.

Slik sett oppmuntrer «Kvalitetsreformen» heller ikke i vesentlig grad til å skape entreprenøriske universiteter. Norske universiteter framstår mye mer som instrumenter for nasjonal politikk for nyskaping og økonomisk og sosial utvikling. Derfor gir den tredje tilnærmingen som ble beskrevet innledningsvis – det endrede kunnskapsbegrepet – bedre mening i forhold til norske universitetsreformer. Disse reformene er, om noe, uttrykk for et instrumentelt og nytteorientert forhold til kunnskap. Departementets krav om mer samhandling med «samfunns- og arbeidsliv» peker i samme retning.

I sammenheng med dette er det selvsagt interessant at universitetene i Oslo og Bergen i fellesskap nedsatte et «Dannelsesutvalg» som skulle ytre seg – åpenbart på et nokså generelt plan – om «Hva studenter bør lære i dag?»⁵⁶ Spørsmålet virker betimelig, men det er kanskje overraskende at svaret ble at de burde lese antikke tekster i original.⁵⁷ Det passer ikke uten videre inn i Departementets ønsker om at «arbeidslivets behov» skal tilfreds- stilles i større grad. Dannelsesutvalget ser ut til å tro at de har en god sak siden de kan vise til tilsvarende tiltak ved nordamerikanske eliteinstitusjoner. Regjeringen prioriterer imidlertid helt entydig sosial utjevning i forbindelse med høyere utdanning,⁵⁸ og klassisk dannelse framstår neppe som et nyttig virkemiddel i denne sammenhengen. Dannelsesutvalget har vært på studietur i USA. Kanskje de heller burde reist til Norge?

Reformenes tid er ikke over. 17.9.09 oppnevnte Departementet et nytt utvalg som «skal vurdere hvordan universitetene og høyskolenes selvstendig- het fungerer og blir forvaltet. Målet er å øke kvaliteten innen høyere

utdanning og forskning og legge et bedre grunnlag for å fremme handlefrihet». ⁵⁹ I følge Aftenposten opplevde minister Tora Aasland situasjonen som paradoksal. På den siden økes bevilgningene til forskning og høyere utdanning, og indikatorene viser at norsk forskning hevder seg stadig bedre internasjonalt. På den andre siden klager institusjonene og de ansatte over ressursmangel. Finnes det propper i systemet som gjør at økte bevilgninger ikke monner? ⁶⁰ Eller er forskning og høyere utdanning i Norge underfinansiert?

Kulturredaktør i *Aftenposten*, Knut Olav Åmås har kommet med ti forslag om hva som bør gjøres. Et av dem er «Ikke tilfør sektoren nye, friske midler før universitetene og høyskolene har gjennomgått sin ressursbruk og sitt byråkrati grundig». ⁶¹ Det er altså ikke bare Departementet som er i stuss over situasjonen, selv om stortingsmeldingen om norsk kunnskapspolitikk konkluderer nøkternt: «Tiltakene innenfor høyere utdanning ... vil ikke ha vesentlige økonomiske og administrative konsekvenser». ⁶²

I 2005 var det altså bare USA, Sveits og Canada av OECD-landene som brukte vesentlig mer penger pr. student enn Norge – Sverige litt mer. ⁶³ Ingen land gir mer statlig støtte til forskning pr. innbygger. Med i dette bildet hører imidlertid også to særtrekk ved de økonomiske disponeringene i det norske systemet. Det ene er at vi bruker mer penger på studentsosiale tiltak, inklusive lån og stipend, enn antakelig noe annet land og vesentlig mer enn land utenfor Norden. Dermed blir det på et vis «mindre igjen» til undervisning. Det andre er at vi sannsynligvis har verdens dyreste doktorgrads-utdanning fordi norske doktorgradsstudenter har brukbar lønn, sammenliknet med andre land (igjen med unntak av Norden), ikke fordi utdanningen er spesielt bra (det er den ikke). Dette gjør norsk grunnforskning relativt kostbar.

Det er selvsagt ikke noe galt med disse disponeringene, snarere tvert om er de i god overensstemmelse med norske velferdsstatstradisjoner. Mange studenter og stipendiater er i tillegg misfornøyde med sine stipend- og lønnsvilkår, av årsaker en også godt kan forstå. De økonomiske særtrekkene ved det norske systemet må likevel fram i dagen dersom det skal argumenteres for større ressurser fordi denne argumentasjonen i så fall må bygge på erkjennelsen av at velferdsstatlige prinsipper gjør sektoren for høyere utdanning i Norge relativt sett mer kostbar enn i de fleste andre land.

Tabell 1 ga grunnlag for en annen viktig forklaring på det såkalte paradokset, nemlig at arbeidspresset på fast vitenskapelig ansatt har økt betydelig fordi veksten innenfor universitetene har vært ubalansert. Ikke minst har forskerutdanningen vokst sterkt i omfang, og forholdstallet mellom rekrutteringsstillinger og veiledningskompetente ansatte er økt med faktor 3 fra 1992 til 2008. Flere stipendiatstillinger krever økt arbeidsinnsats. Det samme gjelder økte inntekter fra eksterntfinansiering. Sagt på en annen måte så har bevilgningene til universitetene økt på en slik måte at det har medført

økt arbeidspress på kjernepersonalet; professorer og førsteamanuenser. I tillegg har det vært en klar økning i kravene til rapportering og dokumentasjon, ikke minst i forhold til undervisning. Større arbeidspress fører vanligvis til en opplevelse av at ressursene er for små.

Slik kan vi tolke Tora Aaslands paradoks på minst to måter. Den ene er at Departementet er uinteressert i å forstå universitetenes situasjon. Den ubalanserte veksten er jo slående. Den alternative fortolkningen er at universitetenes ledelse ikke greier å presentere situasjonen slik at den blir forstått av andre, eller velger å la være. Begge tolkningene er antakelig riktige. Universitetene har håndtert reformene som om hovedsaken var ekspansjon – en mulighet for fortsatt vekst. Effektiviseringsstrategiene er blitt akseptert og forsøkt iverksatt uten særlig debatt eller motstand. Indirekte har man dermed godtatt Departementet og politikernes påstand om manglende effektivitet og mangel på innsats. Universitetene har også akseptert reformer som mangler kunnskapsgrunnlag, uten å gjøre noe for å skape mer innsikt i hvordan systemet for høyere utdanning i Norge fungerer.

Den statlige politikken overfor høyere utdanning står derfor overfor minst fire typer av utfordringer. Den ene er at sektoren representerer et stadig økende ressursbehov fordi det stadig er nye oppgaver som universiteter og høyskoler kan påta seg, og behovet for høyt utdannet arbeidskraft vokser. Den andre er at sektoren framstår som utenfor demokratisk kontroll. Det er vanskelig å vurdere om sektoren leverer det som en kan forvente, samtidig som det er en høy grad av autonomi både i forhold til utdanningsvalg og forskningstema. Den tredje er hvordan universitetene i større grad kan bli et instrument for nasjonal politikk for økonomisk vekst og velferdsutvikling, en utfordring som åpenbart forsterkes av bindingene til EUs transnasjonale politikk for forskning og høyere utdanning. Den fjerde utfordringen er å legge til rette for en mer balansert vekst innenfor høyere utdanning. Universiteter og høyskoler har åpenbart del i alle fire. I tillegg kommer spørsmålet om i hvilken grad universiteter og høyskoler skal regnes som spesielle typer av virksomheter som krever spesiell behandling, eller om de – som Riksrevisjonen hevder – skal behandles som en hver annen form for offentlig aktivitet.

Nylig avgått rektor for Universitetet i Oslo, Geir Ellingsrud, har beskrevet universitetenes problemer med ubalansert vekst som et utslag av underfinansiering. Eksterne prosjektbevilgninger og tilførte midler til stipendiatstillinger dekker ikke de reelle kostnadene. Enten må basisbevilgningen til universitetet økes, sier Ellingsrud, eller så må eksternt finansierte prosjekter og stipendiatstillinger fullfinansieres.⁶⁴ Forskningsminister Tora Aasland har gitt et meget interessant svar på dette. Hennes argument koker ned til at universitetene ikke bruker sin strategiske kapasitet og handlefrihet riktig:

«Det er en forutsetning for autonome UH-institusjoner at de tar ansvar innenfor de rammene de har – også når de mener rammene er for lave.

Det betyr at ledelsen ved UH-institusjonene faktisk må la være å påta seg eksterne forskningsprosjekter eller stipendiatstillinger dersom de ikke har tilstrekkelig egne ressurser å bidra med.»⁶⁵

Aaslands innlegg er virkelig avansert politisk-byråkratisk logikk. Universitetsreformene og forskningspolitikken de siste 20 årene har representert et konstant press på universitetene til å øke andelen doktorgradsstudenter og mengden eksternfinansiert forskning. Det ville vært meget interessant å være flue på veggen når Departementet møtte ledelsen for UiO etter at de hadde sagt nei til fire nye sentre for fremragende forskning og 50 nye stipendiatstillinger, i tillegg til å skjære kraftig ned på innsatsen i EUs syvende rammeprogram. UiO ville dessuten fått reduserte bevilgninger som følge av dette, slik at de i neste runde måtte avslå enda flere nye stipendiatstillinger, osv. Siden Aasland helt opplagt vet at argumentasjonen hennes er meningsløs fordi den bryter med vedtatte forskningspolitiske mål og later som om Departementets budsjettmodell ikke bygger på resultatindikatorer, kan dette bare leses som uttrykk for desperasjon: Hjelp, vi aner ikke hva vi skal gjøre. Ellingsrud tilbyr ingen løsning, bare krav om mer penger. Altså, vi trenger et nytt utredningsutvalg, det tredje på ti år.

Ellingsrud impliserer at UiO som institusjon dekker underfinansieringen. Antakelig er det meste dekket av ubetalt overtidsarbeid. Aasland er heller ikke interessert i å se at byrdene ved den ubalanserte veksten i stor grad handler om ubetalt overtid. Sånt vet selvsagt Departementet ikke noe om. Så da venter vi bare på at Riksrevisjonen og Arbeidstilsynet finner hverandre.

NOTER

- 1) Takk til Hans Ebbing, Olav Fagerlid, Tor Halvorsen og Nora Levold for nyttige kommentarer.
- 2) <http://www.forskningsradet.no/no/Nyheter/Partiene+snakker+mer+om+forskning/1252498538235>
- 3) «Slik skal de styrke kunnskaps-Norge», http://www.aftenposten.no/kul_und/article3253160.ece
- 4) *Plattform for regjeringssamarbeidet mellom Arbeiderpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet 2005-2009*, s. 48.
- 5) Op. cit.
- 6) *Statistisk Årbog for Kongeriget Norge 1880*, tabell 37.
- 7) Database for statistikk om høgere utdanning, http://dbh.nsd.uib.no/dbhvev/student/kandidater_rapport.cfm
- 8) D. J. Frank og J. W. Meyer: «University expansion and the knowledge society», *Theory and Society*, 36: 287-311, 2007. Se også D.J. Frank og J. Gabler: *Reconstructing the University. Worldwide Shifts in Academia in the 20th Century*, Stanford University Press, 2006.
- 9) Frank og Gabler, op. cit.

- 10) M. Callon, J. Law og A. Rip: «How to Study the Force of Science», i M. Callon, J. Law og A. Rip (red.): *Mapping the Dynamics of Science and Technology*, Macmillan, 1986, s. 3-19.
- 11) Sørensen i dette nr. av *Vardøger*.
- 12) B. Readings: *The University in Ruins*, Harvard University Press 1996; M. Evans: *Killing Thinking: The Death of the Universities*, Continuum International Publishing, 2005; F. Donoghue: *The Last Professors. The Corporate University and the Fate of the Humanities*, Fordham University Press, 2008. En norsk variant er R. Slagstad: *Kunnskapens Hus: Fra Hansteen til Hanseid*, Pax, 2000.
- 13) S. Slaughter og L.L. Leslie: *Academic Capitalism. Politics, Policies, and the Entrepreneurial University*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1997; S. Slaughter og G. Rhoades: *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2004.
- 14) Slaughter og Rhoades, op. cit, s. 11.
- 15) D. Braun og F.-X. Merrien: Governance of universities and modernisation of the the state: Analytical aspects, i D. Braun og F.-X. Merrien, red.: *Towards a New Model of Governance for Universities?*, London: Jessica Kingsley Publishers, 1999, s. 11.
- 16) B.R. Clark: *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*, Oxford: Pergamon; B.R. Clark: *Sustaining Change in Universities*, Maidenhead: Open University Press. Se også H. Etzkowitz: Research groups as «quasi-firms»: the invention of the entrepreneurial university, *Research Policy*, 32, 109-21, 2003.
- 17) S. Funtowicz og J. Ravetz: Science for the Post-Normal Age. *Futures*, 25: 735-755, 1993.
- 18) J. Ziman: *Real Science: What it is, and What it Means*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- 19) M. Gibbons, M., C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, P. Scott, og M. Trow: *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage, 1994.
- 20) Jfr. G. Delanty: *Challenging Knowledge. The University in the Knowledge Society*, Maidenhead: Open University Press, 2001.
- 21) Jfr. Hans Skoie: *Norsk forskningspolitikk i etterkrigstiden*, Oslo: Cappelen Akademiske, 2005.
- 22) Jfr. P. Mirowski og R. Van Horn: The Contract Research Organization and the Commercialization of Scientific Research, *Social Studies of Science*, 35 (4): 503-48.
- 23) Agnete Vabø og Per Olaf Aamodt. *Kvalitetsreformen og universitetene som masseutdanningsinstitusjon*. Skriftserie 2/2005, Oslo: NIFU-STEP, s. 13.
- 24) Vabø og Aamodt, s. 14.
- 25) NOU 1988: 24 *Med viten og vilje*
- 26) NOU 2000: 14 *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge*.
- 27) Jfr. K. H. Sørensen: Fra frihet til fabrikk: Den nye universitetsreformen. *Vardøger* 27, 2002, s.150-163.
- 28) Mer om dette i min andre artikkel i dette nummeret av *Vardøger*.
- 29) St. meld. nr. 7 (2008-2009) *Et nyskapende og bærekraftig Norge*, s. 91.

- 30) OECD: *Thematic review of tertiary education. Norway. Country note*, 2006.
- 31) St. meld. nr. 7 (2007-2008) *Statusrapport for Kvalitetsreformen i høgre utdanning*, s. 33
- 32) Op. cit.
- 33) St. meld. nr. 44 (2008-2009) *Utdanningslinja*, s. 76-77.
- 34) I et oppslag på tu.no 29.9.09 sier Arne Mastekaasa at han og Mina V. Grindland har gjort en ny undersøkelse som sier at studentene jobber mindre ved siden av studiene enn før, og at dette delvis skyldes «Kvalitetsreformen». Men det sies ikke noe om at de studerer mer.
(<http://www.tu.no/jobb/utdanning/article224198.ece>).
- 35) St. meld. nr 7 (2007-2008), s. 28.
- 36) OECD, op. cit.
- 37) OECD: *Education at a glance*, 2008, Table B1.5, s. 224.
- 38) Op. cit., Chart B1.2, s. 206.
- 39) Jeg har valgt å bruke forholdstall i stedet for å se på absolutte tall fordi forholdstall er mer robuste i forhold til feil og unøyaktigheter i materialet.
- 40) Mer om dette i Å. Gornitzka, I.M. Larsen og H. Gunnes: *Universitetsadministrasjon i Kvalitetsreformens tiår*, Rapport 15/2009, Oslo: NIFU-STEP.
- 41) G. Krücken og F. Meier: Turning University into an Organizational Actor, i G.S. Drori, J.W. Meyer og H. Hwang, red.: *Globalization and Organization*, Oxford: Oxford University Press, s. 241-57, 2006.
- 42) Se Å. Gornitzka og I.M. Larsen: Towards professionalisation? Restructuring of administrative work force in universities, *Higher Education*, 47: 455-71, 2004.
- 43) Jfr. U. Schimank: «New public management» and the academic profession: Reflection on the German situation, *Minerva*, 43, 361-76, 2005.
- 44) B.R. Clark: *The Higher Education System*, Berkeley, CA: University of California Press.
- 45) Jfr. T. Nybom: A Rule-governed Community of Scholars: The Humboldt Vision in the History of the European University, i P. Massen og J.P. Olsen, red.: *University Dynamics and European Integration*, Dordrecht: Springer, 2007, s. 55-80.
- 46) Se drøftingen av akademisk frihet i Hans Ebbing: «Akademisk produksjonsmåte» i dette nummeret av *Vardøger*.
- 47) S. Michelsen og P.O. Aamodt (red.): *Kvalitetsreformen møter virkeligheten*, delrapport nr. 1, Norges Forskningsråd, 2006; S. Michelsen og P.O. Aamodt: *Evaluering av Kvalitetsreformen – sluttrapport*, Norges Forskningsråd, 2007.
- 48) A. Vabø og I. Ramberg: *Arbeidsvilkår i norsk forskning*, rapport 9/2009, NIFU-STEP.
- 49) K.L. Hope, H.-E. Ringkjøb og L.H. Rykkja: *Evaluering av styring og ledelse ved NTNU*, Bergen: Stein Rokkan Senter for flerfaglige samfunnsstudier, 2008.
- 50) Tidsregistrering: Unødig tvangstrøye, *Forskerforum* nr. 4., s. 5, 2009.
- 51) Se oppslag i NTNUs *Universitetsavisa* 14.9.2009
(http://www.universitetsavisa.no/ua_lesmer.php?kategori=nyheter&dokid=4aaee22690d87.61028759) og i *Aftenposten* 24.9.2009
(http://www.aftenposten.no/kul_und/article3285126.ece)
- 52) *Aftenposten*, 24.9.09 (se note 50).

- 53) Vabø og Ramberg, op. cit., s. 41.
- 54) Op. cit., s. 73ff.
- 55) Se «Redd for at pengebingen skal bli for stor», *Universitetsavisa* 17.9.09 (http://www.universitetsavisa.no/ua_lesmer.php?kategori=nyheter&dokid=4ab354258fb020.99004814).
- 56) I. Bostad, O.E. Dørum og B. Hagtvedt: Hva bør studenter lære i dag?, kronikk i *Aftenposten*, 27.1.2009. Om utvalget ellers, se <http://www.uib.no/ua/planer-og-dokumenter/dannelsesutvalget>
- 57) B. Hagtvedt: «Hva norske studenter bør lese», kronikk i *Morgenbladet*, 30.4.2009.
- 58) Dette gjennomsyrrer f. eks. St. meld. nr. 44 (2008-2009).
- 59) <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/pressesenter/pressemeldinger/2009/handlingsrommet-for-universiteter-og-hoy.html?id=577344>
- 60) *Aftenposten*, 7.9.09, s. 8.
- 61) Knut Olav Åmås: «10 forslag for forskning», *Aftenposten*, 7.9.09, s. 3.
- 62) St. meld. nr. 44 (2008-2009), s. 96.
- 63) OECD: *Education at a glance*, Chart B1.2, s. 206.
- 64) Geir Ellingsrud: «Flere penger – færre ressurser», *Forskningspolitikk* nr. 3/2009, s. 27-28.
- 65) Tora Aasland: «Flere ressurser – mer og bedre forskning», *Forskningspolitikk* nr. 3/2009, s. 28.

Audun Øfsti

FRI FORSKNING? – INNTRYKK FRA EN AVVIKLING

De følgende betraktninger legger til grunn et skille mellom tre hovedformer for universitet, som avløser hverandre historisk: 1. Universitetet som instans for det samfunnsmessige ordensvern, konsentrert om teologi, jus og medisin. Her er grunnprinsippet pleie og overlevering av lærdomssubstans. Tradisjon og tradisjonelle makter er bestemmende. 2. Humboldt-universitetet. Her trer staten i stedet for kirken som finansieringskilde for universitetene. Dannelseidealer knyttet til opplysningstiden og dens videreføring blir bestemmende, dvs. idealer som fri tenkning/forskning, autonomi (selvlov-givning, folkesuverenitet) og borgernes myndighet. 3. Kunnskapsbedriften. Universitetet forstås som leverandør av tjenester som etterspørres på diverse (etter hvert globale) markeder.

Den første, «førklassiske» epoken strekker seg fra begynnelsen av 1500-tallet og opp til Humboldts reformer ved Berlin-universitetet omkring 1810. Før 1500-tallet må universitetet nærmest betraktes som en geistlig anstalt. Den klassiske fasen – «Humboldtuniversitetet» – kan vi regne fra 1810 til slutten av 1900-tallet. Den kjennetegnes bl.a. av en bestemt oppvurdering av det filosofiske fakultetet (det «frie» fakultet eller artist-fakultetet) i forhold til de tre «høyere» fakultetene. Den nye, post-Galileiske naturvitenskapen innordnes i det «filosofiske» fakultet. Dette er da det «klassiske» eller tradisjonelle universitet, som tross forskjellige endringer (så som tredelingen av det frie, filosofiske fakultet i et matematisk-naturvitenskapelig, historisk-filosofisk og et samfunnsvitenskapelig fakultet) likevel har en enhet eller kontinuitet gjennom bestemte normative ideer. Ikke minst blir et nytt ideal om eller en forståelse av *fri* forskning grunnleggende.

To overganger

Vi kan altså snakke om to overganger: fra det før-klassiske universitet til det klassiske Humboldt-universitetet, og fra dette klassiske universitetet til det «moderniserte» (eller postmoderniserte) fra 1980-tallet. For oversiktens skyld følger noen stikkord i tabell 1.

Overgangen til Humboldtuniversitetet kan forstås som en overgang fra kolonne 1 til kolonne 2. Humboldtuniversitetet, som forsknings- og undervisningsinstitusjon for å tjene (encyklopedisk) erkjennelse, samlet i seg noen av de viktigste motivene fra opplysningstiden som det tidsmessig kom på toppen av. Beriket med ekspressivistiske motiver og inspirasjon fra romantikken kom det til å få en betydning som vanskelig kan overvurderes, i mer

enn 150 år. Det følgende er i hovedsak et forsøk på å (be)gripe den andre overgangen: fra kolonne 2 til 3.

Tabell 1 Stikkord til universitetsepoken

1	2	3
SUBSTANS	PROSEDYRE	NYTTE
Dyder	Universalistisk moral	
Kunnskapen bevarer samfunnet	Kunnskapen knyttes til ideen om universalhistorisk, samfunnsmessig fremskritt	
Lærdomsstans/tradisjonsforråd pleies. Fri er den som har rett tro	Metode Normstyring (Regelstyring)	Måloppnåelse Styrking av konkurranseevne
Ethos innholdsmessig: «Den rette lære»	Ethos formal: CUDOS	Ethos utilitaristisk: Intellektuell eiendomsrett (IPR)
Religiøst og verdslig ordensvern. «Høyeste» fakulteter: Teologi, jus (og medisin)	Det frie fakultet egentlig det høyeste (Kant)	Teknologisk forskning topp. Kommersialisering
Paternalisme (sensur)	«Demokrati» citoyenneté, fri forskning	Aktørers negative frihet
Læretukt	Modus 1	Modus 2
Kirkelige/samfunnsautoriteter	Kollegial styring	Målstyring og New public management

Universitet, samfunn – og fremskritt

Humboldtuniversitetes samfunnsmessige kontekst varierer naturligvis fra land til land. I Norge er det slående hvordan universitetet fra grunnleggelsen i 1811 befinner seg i og bidrar til en utvikling hvor industrialisering og demokratibyggning på mange måter kunne fremstå som to sider av samme sak.¹ Kanskje er det ikke så urimelig. Begge dimensjoner knytter an til opplysningstiden. Demokrati- og nasjonsbygging må på mange måter assosieres både med opplysning og med romantikkens ekspressive natur- og kulturforståelse og orientering. Samtidig har utviklingen av teknologi, industri og det samfunnsnyttige (i teknisk-økonomisk forstand, hvor fremskrittet måles i økende instrumentell kontroll og effektiv produksjon) også sin klare forbindelse til opplysningstiden og den nye, ikke-aristoteliske naturvitenskapens fremvekst. Men det er jo også mulig å se et snev av paradoks i dette, all den stund opplysningen og romantikken jo gjerne betraktes som motsetninger, med romantikken som en reaksjon på opplysningstiden og «forstandens» splittelser og «diremsjoner». Kjernen i paradokset er trolig en tvetydighet i selve opplysningsbegrepet: Én dimensjon er knyttet til hvordan øket viten om naturens (og andre områders) virkemåte henger sammen med økende makt over slike prosesser, øket produktivitet og mulig frigjøring fra materiell nød og knapphet; mens en annen dimensjon henger sammen med «makt over seg

selv» i betydningen frigjøring fra uvitenhet og umyndighet, altså en politisk og kulturell dimensjon knyttet til selvstyre (autonomi).

Den Humboldtske forståelsesrammen som forbinder kunnskap, opplysning og myndighet, dominerer ennå 1900-tallet. Først mot slutten av århundret kommer en prosess i gang som innebærer et avgjørende brudd med den klassiske universitetstradisjonen og det jeg forstår som en overgang fra det humboldtske universitet til det posthumboldtske.

Ved siden av at forståelsen av vitenskap som fremste produktivkraft synker inn, begynner nå den radikale idé å gjøre seg gjeldende, at universitetet kan og bør sammenlignes med en bedrift. «Bedriftsmodellen» vinner frem. Og begge disse ting er naturligvis nært knyttet til en økende respekt for markedet (med tilhørende sans for privatisering). Universitetet får beskjed om å tilpasse seg markedet, ofte også kalt utviklingen.

Et fjerde moment må også nevnes: En form for refleksivitet brer seg, som krever effektiv forvaltning og styring av kunnskap («management of knowledge»). Den «andre modernitet» (U. Beck) eller «reflexive modernity» (A. Giddens) ser ut til å kreve at man mer enn noensinne må hente ut fra kunnskapen potensialet for mestring – i den Baconske forstand – på alle områder, fra økonomi og administrasjon til kontroll av sosiale farer og «sikkerhet» generelt. En slags forkjært refleksjon gjør seg gjeldende. Etter at det ble tydelig hvor nyttig forskning – også fri grunnforskning – var samfunnsøkonomisk og for næringslivets konkurransevne, ble den tanke uunngåelig at denne sammenhengen måtte kunne kontrolleres og utnyttes. Det følger en voldsom økning i forskningsplanlegging og strategisk tenkning på alle plan. Refleksjonen gjør seg også gjeldende i forhold til selve forskersamfunnet som sosial sammenheng. Samfunnsvitenskap generelt, og kunnskaps sosiologi og beslektete tilnærminger spesielt, har ført til sterk oppmerksomhet omkring kunnskapens sosiale betingelser og kontekst. I vitenskapsteorien har «sosialkonstruktivistiske» perspektiver fått mye å si. Slike tilnærminger kan ha en ideologisk kritisk brodd. Men de kan også forvandle seg til «positive» eller «affirmative» varianter, til forsøk på å beherske scenen i kraft av den innsikt som er vunnet.

Man kan i en viss forstand betrakte Humboldtuniversitetets friheter under en funksjonell synsvinkel: Nettopp denne form for ikke-styring eller ikkekontroll får frem det beste i studenter og lærere, nemlig entusiasme og prioritering av det saklig sett tvingende. Vitenskap er nå engang en underlig saft. Å tro at man kan målstyre den er en forvillelse. Vi møter her spørsmålet om hvem som skal oppdra oppdragerne (eller styre styrerne) med full kraft på en spesiell måte. Og mon tro om ikke det klassiske Humboldtuniversitetets «kontrakt» med samfunnet nettopp representerte en slags løsning på dette problemet?² Noe av problemet med «styring» ut ifra metavitenskapelige innsikter og «fremtidsforskning» kommer til syne i svaret fra jazzmusikeren som ble spurt hvor han trodde jazzens fremtid ville ligge: «If I knew where

jazz is going, I'd be there already».³ Det patetiske i så mange forsøk på retrospektivt å avlure vellykkete miljøer «hemmeligheten» kan ha sammenheng med dette.⁴ Den «manufacturing» av forskning som metavitenskapen legger opp til er et problem, ikke en løsning. Forsprang stilles i utsikt, men resultatet blir vel helst avledning fra kjerneoppgavene.

Som sagt, den «andre» eller «refleksive» modernitet synes å skyve imperativet om å mestre til stadig høyere metanivåer. Men det finnes også en annen form for refleksjon, som ikke er knyttet til «management» – av kunnskap, samfunn, «human capital» etc. – men til kritikk og selvkritikk, til selvstyre og demokratisk praksis. Og for denne form for refleksjon er bedriftsmodellen helst en dødelig gift.

En spesiell side ved refleksjonen over «vitenskapen» er det element av irritasjon som knytter seg til humanvitenskapenes status. Hvor mange hjertesukk har vi ikke hørt av typen: Fremskrittet innen naturvitenskap og teknologi er og har vært overveldende siden den Kopernikanske og Galilei-Newtonske revolusjonen. Og man spør seg: Når skal de humanistiske disipliner og samfunnsvitenskapen komme etter? – eller: hvorfor må moralske og politiske fremskritt være så små og tvetydige i sammenligning? Det må da gå an å «ta grep» her. Hvorfor skulle ikke en forbedret samfunnsvitenskap og metaforskning kunne følge etter der moderne naturvitenskap har vist vei?

At denne problemstillingen på en måte er skjev eller misforstått kan vi se ved et øyeblikk å tenke over to ting. i) I naturvitenskapen gjør vi stadig fremskritt, men målt i forhold til den *samme* natur. Galilei, Newton, Einstein osv. representerer avgjørende fremskritt i fysikken, men da er det underforstått at gjenstanden, naturen selv (naturlovene) er konstant. Naturen «forbedres» ikke. Går vi til samfunnsvitenskapenes felt og den historiske realitet er det derimot slik at det nettopp er «gjenstanden», vi selv, eller vårt samfunn, som skal forbedres. Vi står overfor en erkjennelsesmessig, moralsk og politisk *oppgave* som ikke har noen analogi i naturen. ii) Vi kan også merke oss en dramatisk tvetydighet i den Baconske devise «kunnskap er makt» fortolket med henblikk på samfunnet. Der fremskrittet i naturvitenskap og teknologi er ganske lett forståelig som en økning i muligheten til å forme og kontrollere natur, så blir et analogt fremskritt i humanvitenskap snarere umiddelbart truende (med mindre vi tenker oss i sosialingeniørens rolle): vi vil ikke formes og kontrolleres av sosialingeniører! Det vi ønsker er tvert imot autonomi eller selvstyre! – Frihet er og blir en problematisk sak, hvor vi mangler det monotone fremskritt som vi finner innen naturvitenskap og teknologi, og ideen om hva fremskrittet i menneskelivet kan bestå i og hva vitenskapens rolle kan være her, er ikke uten grunn omstridt.⁵ Et viktig aspekt er også at der det er rimelig å se fremskritt i politisk, emansipatorisk, universalhistorisk sammenheng som noe absolutt, så er gjerne det fremskritt vitenskapen nå påkalles for å fremme et *relativt* fremskritt: det som er avgjørende er *forspranget* i forhold til konkurrentene.

Her kan vi vel si at Humboldtuniversitetet hadde sitt tyngdepunkt i den vanskelige «absolutte» dimensjonen hvor det er tale om kunnskapens forbindelse med borgernes myndighet og anstrengelsene for å sikre rom for politisk frihet og selvstyre. Mens det vi nå ser konturene av er universiteter som poles om til fremskrittstinstitusjoner i konkurransefortrinnenes betydning. Vi ser en gjennomgående forskyvning av forskning og finansmidler – også statsmidler – i retning av det som kan bidra til å utvikle muskler i *konkurranseforhold*, ikke minst konkurranseevnen til landets næringsliv. «Vi må styrke konkurranseevnen» er blitt løsenet – hos alle konkurrentene. Man kan kanskje med en viss rett snakke om et «kompleks», hvor forskning knyttes til løsningsorientert tilpasning, produktiv effektivitet og albuespissing, og som gjenfinnes mer og mindre i hele den «utviklete» verden. Med referanse til tabelloversikten kan vi si at vi beveger oss fra venstre (kolonne 2) mot høyre (kolonne 3).

De nye premisser – og noen sider av den nye ånd

Den nye (postmoderne?) tilstanden og avviklingen av Humboldtuniversitetet viser seg i et press, et pågående mas, bl.a. om «kommersialisering»,⁶ om innføring av «moderne ledelsesprinsipper», om nødvendigheten av mer evaluering, ja sågar med krav om endring av innholdet i begrepet om akademisk frihet.

Langt på vei kan prosessen beskrives ut ifra begrepspar som *citoyen/bourgeois*⁷ eller demokrati/næringsliv. Universitetet slik det ble formet av opplysningstiden og Humboldt (med idealet om lærefrihet i begge betydninger: *Lern- og Lehr-Freiheit*) var først og fremst en avgjørende institusjon innenfor «staten» i videste forstand (staten – som statsborger-nasjon – det er «vi»). Foruten å levere kompetanse til statsstyrelsen hadde universitetet også en viktig rolle i *offentligheten*, i den «resonnerende offentlighet» (Kant) som et velfungerende demokrati er avhengig av. Men ikke mindre viktig var universitetet som avgjørende motor i «utdannings sirkelen» som også den grunnleggende folkeskoleundervisning (lesing, skriving, regning; morsmål og historie) er en viktig del av. På så mange måter var universitetet en viktig instans som støtte for oss alle som *citoyens*, dvs. som deltakere i det politiske demokrati, som bærere av folkesuvereniteten og som kontaktflate mot verdensoffentligheten og det ubegrensede kommunikasjonsfelleskap av sannhetssøkende mennesker. Den vitenskapens ethos og idealet om forskningsfrihet som Humboldtuniversitetet instituerte og som Robert Merton beskrev med akronymet CUDOS var nært forbundet med idealet om opplyste borgers selvstyre.⁸ Om vi skiller mellom «demokratisk sektor» og «økonomisk sektor» i samfunnet, så var universitetet helt klart knyttet til den første, til opplysning og dannelse hos «le citoyen», helt ned til elementær-

undervisningens nivå. Universitetet var en avgjørende *formidlingsinstans* mellom vitenskap og politisk demokrati.

Vi er nå vitne til denne at denne sammenhengen mistes av syne under trykket fra nyliberale og økonomistiske premisser. Universitetet poles om til økonomisk sektor og tenkes som leverandør av midler til effektivisering av «le bourgeois» eller «bedriften» på alle nivåer, inkludert «bedriften Norge». Universitetet og vitenskapene skifter karakter fra å være fronten i anstrengelsen for opplysning og orientering til å bli «viktigste produktivkraft» og nødvendighet i kampen om markedsandeler, og i og med dette blir sektoren mer og mer utsatt for kravet om effektivisering, innovasjon og jakt på forsprang i konkurransen. Vi beveger oss fra CUDOS til forretningshemmeligheter og IPR, til patentering og kommersialisering.⁹ Kunnskap betraktes mer som en vare, hvis produksjon og distribusjon bør reguleres av tilbud og etterspørsel, og hvor statsfinansieringen – som ved helseforetakene – egentlig bare tolereres i den grad det innholdsmessige styres av markedet.

Også innenfor Akademia finnes det røster som gjerne gir slipp på moderne differensieringsgevinster og som hyller kommersialisering og privatisering. D. Apollon (ved Senter for humanistisk informasjonsteknologi, HIT-sentret, Universitetet i Bergen) finner det f.eks. positivt at «det tidligere strenge skillet mellom den 'offentlige' og den 'kommersielle' sfæren blir erstattet av mer komplekse kontaktflater». «Sektortenkningen er i ferd med å opphøre», noe som betyr «større frihet og makt til enkeltindividet». Eliter, eksperter og autoriteter har nå dårlige fremtidsutsikter. For «i det senmoderne samfunnet har både kultur, fritid og kunnskapsformidling blitt markedsstyrt», så «i dag får individet mer og mer makt til egne disposisjoner...».¹⁰ Akk ja, kundens frihet i supermarkedet – det er omtrent som den nærliggende oppfatning hos barn, at det er bedre (friere) å bli oppdratt av Coca Cola Company enn av sine egne foreldre (som *bryr seg*).¹¹ Den utrettelig A. Tjeldvoll må også nevnes. Rune Slagstads treffende kommentar til ham fortjener å gjentas: «Tjeldvoll regner med en gradvis omforming av det klassiske universitet til serviceuniversitet: 'I en stadig økende grad vil administrasjonen bestemme hvilke ressurser professorene skal disponere. En ny modell avtegner seg: det komplette serviceuniversitet. Her vil administrasjon og ledelse ha full kontroll over lærerstabens totale arbeidskraft, inklusiv deres forskningsvirksomhet' (Tjeldvoll). Serviceuniversitetet beror rett og slett på at en gjør en forretningsidé ut av det kritikere har ment var et hovedproblem: de økonomiske nyttekriterier blir de faglig styrende kriterier».¹²

Det kan se ut til at tosidigheten bourgeois – citoyen er i ferd med å forsvinne. Ikke på den måten at den private aktør (le bourgeois) og le citoyen (det politiske løveskinn) nå oppheves i «det virkelige individuelle menneske» slik Marx så for seg, anarkistisk og i en viss tvetydig forstand «utopisk», men snarere ved at den politiske borger forsvinner og at denne kategorien mer og mer blir uforståelig. Samfunnet reduseres til et samfunn av (rasjonelle)

aktører «som betrakter andre mennesker som middel, nedverdiger seg selv til å være middel og blir kasteball for fremmede makter» (Marx, op.cit., s. 64) Samtidig usynliggjøres dette av økonomistisk, liberalistisk ideologi som ikke har plass eller øye for samfunnet i den politiske tenkningen: «there is no such thing as society». Og staten som borgernes, vårt, organ mistes av syne. Staten fremtrer for liberalisten helst som en irriterende privilegert aktør, som først og fremst leverer tjenester (til fortrensel for private leverandører). Og vi selv stiliseres som kunder, klienter. Det *ideologiske* ligger her ikke i at dette perspektiv eller samfunnsbilde fremholdes med stor kraft, men i en form for absoluttering, en usynliggjøring av andre perspektiver. Alt plasseres under økonomiske kategorier, sml. «public choice»-teorien om offentlig forvaltning, «management by objectives» (MBO), «new public management» etc. Det finnes intet alternativ (TINA). For 40 år siden virket denne endimensjonalitet provoserende. Men i dag?

Evaluering, internasjonalisering mm.

Det bedriftsøkonomiske perspektiv tvinger seg frem overalt med stor kraft. BI-vokabularet har invadert også universitetet. Og den ulidelige jargongen¹³ går hånd i hånd med en økonomi- og ledelsesterminologi som suggererer hva som er viktig: «styring og ledelse», «profesjonelle ledere», «nærmeste overordnede» (tjenestevei), styringsrett, kvalitetssikring og kvalitetskontroll, «kunder», «gjennomstrømningshastighet», «evaluering», «internasjonalisering» osv. osv. Det som forsvinner ut av fokus, er fagene, forskerne og deres anliggende: erkjennelse og det mulige egne bidrag til denne. Dette innbefatter helt vesentlig også kommunikasjonen, diskusjonen og utvekslingen av synspunkter, argumenter og «funn» med fagfeller – i prinsippet fritt og ubegrenset (ikke minst geografisk) – samt forholdet til studenter i undervisning.

Samtidig som denne substansen forsvinner ut av syne, dukker «byråkratiske» forfallsformer opp. Ofte arter blindheten for det faglige og saklige seg som oppdagelsen av store hull i styrings- og kontrollapparatet. Man mister (formidlings)enheten av forskning og undervisning av syne, og oppdager behovet for bedre lærer/student-kontakt og tettere oppfølging av studentene. Den rollen universitetet har hatt i å utdanne gode lærere, lektorer osv. glemmes, i stedet kommer mas om formidling i form av pressekontakt og popularisering. Det overses at vitenskapens praksis grunnleggende er organisert skeptisisme, en fortløpende og uopphørlig gjensidig kritikk, etterprøving, evidens- og argumentvurdering blant fagfeller. Til gjengjeld oppdager man store mangler mht. «kvalitetssikring» og «evaluering». Det må gjentas: Universitetets virksomhet, forskning og undervisning, er først og sist en enhet av forskning og kritikk, av undervisning og evaluering, i et prinsipielt universelt kritisk og selvkritisk kollegium. I denne forstand er den integrerte evaluering selve livselementet for akademien.¹⁴

Samtidig som eksamenene (sensorordningene) forringes og den vitenskapelige kritikkens eller evalueringens sentrale rolle mistes av syne, utvikles måleverktøy slik at man skal kunne «evaluere». Evalueringen søkes flyttet «opp» til et administrativt plan. Og jakten på metoder og måleverktøy som kan brukes på dette nivået: indikatorer, kriterier, formelt anvendbare rutiner etc. intensiveres. Ja, de herskende tanker forlanger rett og slett at mer og mer måles med produksjonsbedriften som målestokk. (Sml. nedenfor om klagene over dårlig lederskap ved universitetene.)

Ikke mindre påfallende er oppdagelsen av hvor viktig det er med «internasjonalisering». Tradisjonelt har jo fagene som en selvfølge hatt en internasjonal eksistensform, med hver sin «forskningsfront» og sitt prinsipielt verdensomspennende rom for kritisk kooperasjon i utviklingen av faget. Argumentenes, hypotesenes, tankenes, vitenskapenes prinsipielle, fortløpende og ubegrensede utsatthet for motargument, overprøving, kritisk fortolkning, revurdering osv. er en selvfølge. Å ville skjermes seg, avgrense seg provinsielt, beskytte seg med annet enn bedre saklige (mot)argumenter, er dødelig. Så hvilken forsker kunne være mot internasjonalisering? Og ganske naivt har vi da akseptert «internasjonalisering» som «målsetting», etter at det for 10-20 år siden ble lansert som en slags nyhet i universitetspolitikken (selv om vi stusset over tendensen til å gjøre selvfølgeligheter til slagord og «visjoner»). Men så viser det seg da, etter hvert, at vi er blitt lurt: Det som menes er simpelthen etableringen av et internasjonalt marked for tjenester («services») av typen «undervisning» på universitetssektoren. Vi har så å si beveget oss fra C, U og D i Mertons CUDOS til S-en i GATS (General Agreement on Trades in Services).

Tidligere prorektor i Bergen, Rune Nilsen, skriver i lederen til «University of Bergen, International Magazine 2003» under tittelen «Internationalisation is a cornerstone»: «Kunnskap er et offentlig gode, og universitetene har et viktig ansvar i kunnskapsstyring både lokalt og globalt. Kunnskap er i økende grad en internasjonal vare, så internasjonalisering og globale perspektiver er derfor av sentral betydning for Universitetet i Bergen.»

«Styring» av forskning og akademisk frihet

Med tilpasningen til det økonomistiske paradigmet kommer også sentrale begreper fra den akademiske verden under trykk. Begreper som «akademisk frihet», «kvalitet» og «styring» kommer i et nytt lys. Under Humboldt-universitetets idealer var akademisk frihet assosiert med kollegial styring, med organer ledet av primus inter pares, og med tradisjonelt og/eller demokratisk, kommunikativt etablerte retter og plikter («regelstyring»). Under det nye regimet gjelder målstyring (MBO), NPM, indeks- og incentivstyring. Sakkunnskapen i styringen av forskning og rekruttering nedtones, mer overlates til administrative måleinstrumenter og underordning under politisk planlagte store programmer. Det nye regimet betyr mindre styring av forskning

(og rekrutteringen) fra de vitenskapeliges side, mer store prosjekter med doktorander som (uselvstendige) «assistenter», mer «incentiver» og generelt mer styring gjennom næringspolitikk og administrasjon.

Bård Smedsrød berører denne problematikken i sin kronikk «Grunnforskningen må vernes om!» Han peker på hvordan byråkrater nå foreskriver «ytterligere styring ovenfra i form av satsningsområder, tematisk forskning etc., for å samle forskere til å jobbe mot bestemte mål. Dette ville fungert i en bedrift, der målet er økt effektivitet og profitt. Men faktum er at disse tiltakene vil svekke den frie grunnforskningen ytterligere. Vi må nå sette inn tiltak for å verne om den frie grunnforskningen ved universitetene».¹⁵

At grunnforskningen rammes er én ting. En annen ting er at denne tilstanden kan være kontraproduktiv og på svært uheldig vis konserverende, ja direkte kritikkiendtlig. Man må få plass innenfor rammeprogrammet før man kan komme til orde, og for å få til det, må man først studere hvordan en søknad skal skrives – et svært arbeid. Der det før var vanlig å håpe på et godt ettermæle, kommer nå et tidkrevende arbeid med å liste opp et imponerende «formæle». Men etter alle disse tilpasningsøvelsene med utbrodering av planer og prosjekter kan mye av energien allerede være forbrukt. (Det var ikke uten grunn Walter Benjamin og Adorno advarte skribenter mot å fortelle om ting under arbeid!) De svære programmene nærmer seg dessuten i kraft av selve størrelsen bestillingsforskning. Når man leser beskrivelsen av programmet, ser man hva som ønskes. Prosjektene som det søkes om midler til, skal egentlig bare fylle inn tallene og argumentene.

I en rapport fra Norges forskningsråd formuleres en del svært fornuftige ting om universitetenes skjebne. Etter at de Humboldtske idealer i svært lang tid hadde vært underforstått som en selvfølge, hvor både den akademiske autonomien og statlig finansiering ble tatt for gitt, skjedde mot slutten av 1900-tallet noe.

«Denne rammen ... ble grunnleggende forandret ... i løpet av 1970-tallet. Margaret Thatcher ledet angrepene mot det som ble beskrevet som forsteinete og kostbare læresteder avskjermet fra det øvrige samfunnet. ... I løpet av et par tiår har det foregått en forskyvning mot nye idealer som i mindre grad betoner autonomi, men mer løfter fram betydningen av et bedriftsøkonomisk tankesett. Lærdom som merittering for akademisk lederskap erstattes med entreprenørkompetanse som er anvendelig for å selge akademisk kunnskap til et marked – i stand til og villig til å betale for den. / Ironien i denne utviklingen er at staten og politikken kom tilbake som finansieringskilde gjennom bakdøren, *men nå ikke som garant for autonomi og kritisk tenkning, men som kjøpere av svar på det statens representanter selv anså som sentrale forskningsspørsmål*. Bestilt forskning eller oppdragsforskning har ekspandert, men uten at risikoen for at den akademiske forskningen kun leverer de svar som forventes, er blitt problematisert. Et ekstremt tilfelle av denne utviklingen er

forskningen innenfor de rammeprogrammene som EU betaler. I stedet for at forskere har et selvdefinert problem for hvilket de søker midler, slik malen i høyere grad er for de nasjonale forskningsrådene, så tilbys forskerne i rammeprogrammene å legge inn anbud på nøye avgrensede forskningsområder av politisk relevans. For å vinne fram i den harde konkurransen kreves det detaljerte forskningsplaner med så spesifiserte angivelser av 'arbeidspakker' ('work packages') og milepæler, at rom for intellektuelle overraskelser knapt finnes. EU-modellen minner ... om arkitektkonkurranser ... *Forskningen blir i hovedsak bekreftende.*¹⁶

Med nedtoningen av sakkunnskap og forskerethos i styringen av universitetene følger naturligvis også mer kvalitetssikring og ytre kontroll, rapportering, NOKUT osv. Tilliten mellom universitetet og publikum, eller «kontrakten» mellom universitet og samfunn skades – så «tiltak» kan vel forventes for å rette på dette. Men bedriftsmodellen + «tiltak» kan ikke løse problemet all den stund bedriftsmodellen i alt vesentlig er selve problemet. I sin vektige kommentar til Mjøsutvalgets reformforslag viser Johan P. Olsen hva det her dreier seg om, og betydningen av den tradisjonelle kontrakten mellom vitenskap og samfunn:

«Den akademiske friheten og det kollegiale selvstyret er det moderne, forskningsbaserte universitetets konstituerende prinsipp. Styringsorganene, med et akademisk kollegium og en rektor valgt av og blant de ansatte som øverste organ, er en *hjelpstruktur* for den faglige virksomheten. Den prinsipielle begrunnelsen for selvstyret er at institusjonen tjener samfunnet best gjennom sin autonomi. Demokratiet er helt avhengig av objektiv kunnskap. Kritisk rasjonalitet, med systematisk søking etter sannhet og sikring av faglig kvalitet, fungerer best på en viss avstand fra politiske- og andre maktsentra. Fordi universitetet har streng kvalitetskontroll i sin rekruttering, og fordi nykommere vil bli sosialisert til vitenskapens normer og roller, er behovet for ytre styring og kontroll lite. Fornylse sikres gjennom den sterke indre dynamikken som ligger i vitenskapelige disipliner og forskernes internasjonale samarbeid og konkurranse».¹⁷ (s. 2)

Olsen fremholder også at «det akademiske selvstyret er en del av en større demokratisk-konstitusjonell samfunnsorden». (loc. cit.)

Moderne ledelsesprinsipper, togene som går og helhetsperspektivets betydning

Ved siden av Humboldtuniversitetets vekt på fri forskning og grunnforskning, offentlighet, enhet av forskning og undervisning, og prinsipper som Lehr- og Lernfreiheit, så kan særlig to ledestjerner for universitetsledelsen trekkes frem. Den ene er ideen om en form for selvforvaltning eller *faglig styre*. Strukturen er rettet inn mot *kollegialt styre*. De faglige enhetene, instituttene, ledes av fagpersoner som har autoritet og legitimitet blant de viten-

skapelige (og her burde man – og kunne man også tidligere – telle studentene med; også de er «kolleger» i den forstand at de interesserer seg for faget og dets ve og vel); instituttlederne utgjør fakultetsråd som velger sin dekanus som *primus inter pares*. Dekanene utgjør *det akademiske kollegium* som er universitetets øverste organ. Rektor velges så som den fremste av dette kollegium av likemenn (evt. direkte blant de vitenskapelige). Den andre ledestjernen er tanken om et universitet orientert mot erkjennelse av virkeligheten (å la den komme til orde) og ideen om forskningens frihet som mest mulig åpning for den saklige tvangen fra virkeligheten; om man vil: et universitet for opplysning og danning av opplysere. Det er også en nær sammenheng mellom disse to pilarene. Styringsstrukturens poeng er nettopp å støtte opp under de kollegiale forhold og akademisk frihet som åpning for virkelighetens saksvang, med administrasjonen som hjelpeapparat for forskning og undervisning.

Det akademiske kollegium er nå historie. Universitetsinstitusjonen er kjørt inn på et ganske annet spor. Sterke krefter uten særlig sjenerende motforestillinger setter markedstilpasning i høysetet (og bekymrer seg hovedsakelig for de trusler mot forskningens frihet som måtte komme fra politisk-etisk og demokratisk hold). I stedet for kravet om å sette *fagets tarv* og erkjennelsesgjenstanden først, får vi nå høre at det det gjelder, er å følge med, man må ikke komme for sent. Det gjentas og gjentas nærmest refrengaktig: *Her går nå utviklingen med rivende fart; her går togene i rask rekkefølge. Her gjelder det å forholde seg til utviklingen.*¹⁸ Anklager om bakstreveri og konservativisme høres overalt. En sentral aktør ved NTNU uttaler: «Utviklingen kan vi like eller ikke like, ... men det er nå slik at noen tog går – og vi klarer ikke å stoppe dem.»

- «Hva tenker du på?»

- «Dereguleringen av samfunnet for eksempel.» (Strategidirektør Gunnar Sand SINTEF, i intervju med Karen Anne Okstad, *Universitetsavisa* 4.11.1999)

I intervjuet betrakter Sand også universitetsloven som en uheldig bremse på fleksibilitet og tilpasning: «Universitetet i dag har et problem med hensyn til styringsmodellen. Det er en universitetslov som legger opp til en kolossal detaljstyring. Dette fører for eksempel til *en tidkrevende tilsettingsprosess når professorer skal ansettes. De beste folkene har ikke tid til å vente på et professorat.* NTNU taper slik i konkurranse med bedrifter og andre utdannings- og forskningsinstitusjoner.» Sand tror heller ikke det er «lurt» med bare to eksterne i Kollegiet. Eksterne representanter er viktig for en sterk ledelse «som har til oppgave å ivareta helhetsperspektivet, og som har fullmakt til å gjøre det som er lurt».

- (K.A. Okstad:) «Gjøre det som er lurt?»

- «Det vil være å ta beslutninger som gjør at universitetet forholder seg til utviklingen.»

Slik taler de nye BI-fiserte luringer og kortsiktige administratorer. Da klinger tidligere rektor ved universitetet i Oslo, Bjarne Waaler, ganske annerledes: «Universitetenes ansettelsesprosedyrer hånes ofte, fordi de tar slik tid i all sin granskning av søkerens produkter og potensial. Men prosessene sikter tross alt mot noe som er universitetenes være eller ikke være: å finne og å velge de potensielt gode forskere og lærere, de beste som er å se, talentfulle nok til å holde forskningsflammene brennende med egen olje».¹⁹ Denne omstendeligheten har nær sammenheng med det som har vært universitetenes styrke i konkurransen om de beste: Tillit og frihet.

Dette må ikke forskusles! Vi må ikke som Sand og likesinnete kortsiktig gi slipp på det som er og har vært universitetets *eneste*, men enorme fortrinn: Lære og lærefrihet, frihet til å drive vitenskap, og sikkerhet (tenure); alt dette man ikke har som ansatt i forskningsavdelingen selv i de raueste bedrifter eller konserner (som uansett gir oss paradigmet for *ikke* fri forskning). Kanskje har vi her å gjøre med noe som er usynlig eller utematisert – fordi det tas som en selvfølge – men som nå settes på spill. Heller ikke å forglemme er naturligvis at raskere og mer lemfeldige ansettelsesprosedyrer nødvendigvis vil bety at makt og innflytelse føres bort fra de faglig kompetente til administrasjonen og «direktørene».

I Humboldtuniversitetets tid var det akademiske kollegium stilisert som en instans med en form for «filosofisk» overblikk. Der er det nå oppstått et tomrom – som fylles av eksterne representanter: Det må, som direktør Sand formulerer, «et sterkt styre og ledelse til, som har til oppgave å ivareta helhetsperspektivet».²⁰ I stedet for stabs- og støttefunksjoner med instituttsekretærer, fakultetssekretærer osv. får vi et direktørsjikt som i samarbeid med «eksterne» samfunnsrepresentanter (av typen Karl Glad og Christian Thommesen) skal overvåke og kontrollere at samfunnets bevilgninger blir effektivt anvendt. Sågar nye fag «management of knowledge» o.l. oppstår i sammenheng med dette.

Det som svekkes er idealet om at virkeligheten skal styre vitenskapen, og da ikke den sosiale markedsrealiteten eller rene maktpolitiske realiteter,²¹ men virkeligheten som forskningens gjenstand, og at forskerne må ha mest mulig frihet fra «realitetenes» krav for best mulig å kunne følge opp, metodisk og systematisk, hva gjenstanden saklig sett krever. Samtidig undergraves tilliten til at universitetets forskere og lærere følger sitt faglige og saklige oppdrag: å dyrke og fremme sin vitenskap og undervisning, å avdekke virkeligheten, til beste for alle. Det institueres en mistillit som fort kan føre til en selvpoppfyllende ond sirkel: forskningens frihet behandles i realiteten som at bukken tillates å passe havresekken. De vitenskapeliges synspunkter på universitetets virksomhet og viktig og uviktig i fagutviklingsperspektiv stiliseres som suspekt egeninteresse, som mer passende burde komme til uttrykk gjennom «arbeidstakersidens» fagforeninger.²²

Målstyring – og ny tale om akademisk frihet

Der vi før hadde understøttelse av det akademiske selvstyre og den vitenskapelige, kooperative strid som en universitetspolitisk hovedpremiss, der overtar nå foretakets logikk. Sentralt medlem av Styret ved NTNU (1999) Dag Flaa skriver i *Adresseavisens* kronikk 25.10.1999: Skjerpet kamp om ressurser «fører til økt krav til kvalitet, effektivitet og fleksibilitet. Kravet forsterkes av et økende og konkurransedrivende samkvem over landegrensene». Ved universitetene «kan det sikkert hentes ut store effektivitetsgevinster som kunne gi et betydelig faglig kvalitetsløft, dersom de ble drevet etter moderne ledelses- og styringsprinsipper». Flaa ønsker seg «målstyring i stedet for regelstyring, slik det i stor grad er idag. Ansvar for drift og utvikling legges til et styre med betydelig ekstern representasjon. Rektor oppnevnes av styret. Statsråd Lilletuns forslag om å innføre en forsøksparagraf i gjeldende universitetslov er i denne sammenheng et positivt signal».

Da er det ikke overraskende at Flaa også mener at «innholdet i begrepet 'akademisk frihet' må endres ... Den tid da enhver kan sysle med sin lille forskning, nærmer seg slutten». Så er det sagt: det nærmer seg slutten for den *frie* forskning (og dens mulighetsbetingelser), nemlig den forskning som kunne utføres med basis i grunnbevilgningen: lønn, annuum, samt institusjonens infrastruktur, så som blyant og papir, biblioteker, kontorhjelp o.l.; uten «å slite for meget i søknad og bønn» som Bjarne Waaler formulerer det (i Wyller, op.cit. s. 191). Men denne tid er altså snart forbi. Mye forskning er rett og slett for krevende mht. finansiering til at den kan være fri i tradisjonell forstand. Man må sanke sammen midler fra diverse sponsorer, kommersielt interesserte og andre «brukere». Den frie forskning nærmer seg slutten. Er der noen sorg å spore? Å jo,²³ men blant de eksterne representanter i universitetsstyret er altså holdningen – logisk nok – at «innholdet i begrepet 'akademisk frihet' må endres».

Målstyring (MBO, eller oppdatert: NPM) var ellers et av de siste temaer Hans Skjervheim tok opp og vendte seg kritisk mot. MBOs poeng er enkelt og i aller beste samsvar med teorien om rasjonelle valg og aktørmodellen innen økonomisk teori generelt: Sosiale organisasjoner styres ved at det formuleres målsettinger for organisasjonen som i tilstrekkelig grad kan konkretiseres og måles (ved indikatorer e.l.) og at man så jevnlig foretar slike målinger av (graden av) resultatoppnåelse og korrigerer styringen og kursen (med incentiver, omdisponeringer, omorganiseringer etc.) ut ifra dette. Alternativet regelstyring, og mer generelt den tilnærming som var bestemmende for den Humboldtske ethos, er knyttet til den type selvbeherskelse som består i å forsøke å handle ut ifra normer og prinsipper som man identifiserer seg med. Nettopp den slags holdninger som nå bekjempes på bred front, med krav om at man følger med og ikke kommer for sent til toget.

Kravet om «modernisering» av den måten universitetene har vært ledet på, reises også av *Adresseavisen* – for egen regning – den 5.10.2004 under

tittelen «Dårlig ledelse av universitetene»: «Universitetene rapporterer om det som kan uttrykkes i tall, for eksempel antall studenter, studiepoeng eller eksamener. Men de har ikke greid å utvikle systemer som måler kvaliteten på forskning og undervisning. ... Ved NTNU manglet en ... stillingsinstrukser for de faglige lederne ... Et gjennomgående trekk når det gjelder styringen av universitetene er at møter, kulturer og dialog er ... viktigere enn det som er formelt fastlagt.» I riksrevisjonens kritikk av universitetene²⁴ finner vi det samme. Kristian Gundersen (kandidat ved rektorvalget ved UiO 2005) kommenterte denne kritikken særdeles treffende (i *Dagbladet* 1. juli 2005, Debatt):

«Riksrevisjonen nøyer seg ikke med å kreve at deres egen styringsideologi skal gjennomføres, de karakteriserer også den vi har: 'Uformell styring gjennom kultur, tradisjon og dialog er framtreddende.' Man er bekymret for at disse 'svakhetene i universitetenes interne styrings-systemer bidrar til en svekket overordnet styring'. For meg er uformell styring et kjennetegn ved alle de kunnskapsorienterte eller kreative virksomheter jeg kjenner. Jeg vil heller ikke kunne ta ansvar for driften av et universitet som ikke styres av 'kultur, tradisjon og dialog'. Det er nettopp slike verdier som tross ufullkommenheter har gjort universitetsmodellen fruktbar for samfunnet – hittil.»

Riksrevisjonen tar ikke hensyn til universitetsinstitusjonens egenart. Som Gundersen fremhever, så ser det heller ut til at «en styringsideologi skal ... bestemme virksomheten, det er ikke virksomhetens art som skal bestemme styringsmåten». Universitetets ethos forankret i «kultur, tradisjon og dialog» søkes fjernet, for å kunne erstattes med et mer firkantet hjul. Der kulturen og tradisjonen har plassert CUDOS, i hjertet og hjernen på universitetsfolk, der skal nå noe annet implanteres, nemlig VISJONEN, og det ved hjelp av PR-firmaer og konsulenter: «Visjonen skal blinke som et fyrtårn der fremme og gjøre det helt klart hvor vi skal. Visjonen skal sitte, både i hjertet og hjernen på folk.» (Fra reklamebyrået Dinamos «kommunikasjonsplattform» for Universitetet i Oslo, sitert etter K. Gundersen 1.7.2005.) Med allusjon til Haavamaal kunne man si: Når VISJONEN går inn, går CUDOS ut.

Foretaksmodellens frihet

De nevnte (Sand, Flaa, osv.) er bare noen få stemmer i koret. Det er ingen mangel på over- og understemmer. Konsernsjef i ABB, Øivind Lund skriver i *Aftenpostens* kronikk 11.11.1999: «En bedrift som skal klare seg i den knallharde internasjonale konkurransen fremover, må på en eller annen måte være partner med de største og beste.» «De mest interessante områder må prioriteres, og områder hvor det ikke er mulig å bli best, må nedprioriteres eller velges bort.» Billedtekst: «De høyere utdanningsinstitusjonene risikerer å underminere seg selv, hvis de ikke følger med.» Men hva som er «størst» og «best» er ikke så lett å vite, og fri forskning er ikke minst utvikling av

målestokker for slikt. Konsekvensen av hans forslag blir vel helst mer monokulturisering og mangfoldforringelse.

Trykket er massivt – i en situasjon som ikke er uten ironi. De nye liberalister og frihetsforkjempere fremstår på en måte som en vulgær-marxistisk parodi: Der Marx måtte innse at det han kaller *basis*: produksjon og økonomi (produktivkrefter, produksjons- og markedsforhold) bestemmer overbygningsfenomenene, de åndelige ting, der setter Flaa et co. dette opp som et *mål* for vår (avmektiggjorte) politikk. Der Marx' materialisme var kritisk, er dagens toneangivende materialister affirmative.

Ja, det er grunn til uro. Men det er ikke først og fremst «universitetsdemokratiet» vi bør være bekymret for. Med dette slagordet beveger man seg lett over på motpartens hjemmebane og vil få høre at bedriftsdemokrati er vel og bra, og vi aksepterer at fagforeningene har sitt å si, men først og fremst trengs en ansvarlig ledelse. Og hvorfor skal universitetet stå i en særstilling, med skjermete arbeidsplasser og særfordeler? La markedet avgjøre hva som har livets rett! – Med uforsiktig snakk om demokrati kan vi fort komme til å invitere bedriftsmodellen inn i stua, med markedstilpasning, fleksibilitet, utkontraktering, konkurranseutsetting, benchmarking og branding. Da kan de klassiske ordningene, som baserer seg på *kollegialitet* og «Det akademiske kollegium» etter hvert bli nokså uforståelige.

Vi må snarere fremheve det *spesielle* ved universitetene og ikke understreke en analogi med kommersielle bedrifter og foretak. I foretaksperspektivet stemmer jo det som eksterne representanter i NTNUs styre (bl.a. Chr. Thomessen) ga uttrykk for i anledning vedtaket om ny struktur 18.2.2003: Ledere med lojalitet nedover! Det skulle ta seg ut! Hva slags bedrift skulle det være!?! – Men foretaksperspektivet er villedende. Det som det dreier seg om, er «hva som tjener Saken» – der «saken» i universitetets tilfelle er å forstå realiteten og hvordan dette gjennom pleie, kritikk og utvikling av de faglige tradisjoner best kan skje. Universitetets «sak» er ikke dogmatisk fastlagt som et krav til «avkastning» eller «driftsresultat», eller et bestemt samfunnssyn. Og det betyr at foretaksmodellens skille mellom det «faglige» personale og en «ledelse» («styre», daglig ledelse mm.) som fastlegger mål og strategier, som fagpersonene så som midler settes inn for å realisere, er malplassert og ikke i samsvar med sakens natur. I et universitet må den administrative ledelsen være integrert i den faglige.

Et interessant apropos til bedriftsmodellen og dens utakt med Humboldt-universitetets rester har vi sett ved NTNU (fra 2005 og fremover) i form av en konflikt ved Avdeling for sosialpsykologi. Affæren er illustrerende, også for hvordan universitetet vanskelig kan stiliseres som «bedrift». I denne konflikten lyktes det den ene part (i kraft av å være kommandopost i linjen) å utvirke at den andre part ble ilagt «tjenstlig tilrettevisning» etter svært tvilsom saksbehandling (iflg. Sivilombudsmannen), men med ubrytelig lojalitet i linjen. I denne situasjonen ble det tydelig hvordan den nye styrings-

strukturen, med ansatte ledere og lydighet oppover, autoritet nedover, kommer i konflikt med den *kollegiale* omgang «inter pares» og de kollegiale fora (også for konflikter) som var en del av universitetets fundament. I NTNU-konflikten oppdaget man plutselig at tidligere kolleger – som i denne egenskap var medlem av «Forskerforbundet» – nå i samsvar med bedriftsmodellen var plassert på hver sin side av bordet, som «ledelse» med «styringsrett» og som underordnede arbeidstakere. Forskerforbundet viste seg da også ute av stand til å ivareta de tilrettevistes interesser og rettigheter (spesielt retten til kontradiksjon). I dramatisk utakt med bedriftsmodellen hadde den kollegiale tradisjon ved universitetet plassert partene i samme fagforening, slik at Forskerforbundet også representerte «ledelsens» side i konflikten!

Vi skjønner naturligvis hvilken forkjært slutning som kan, og sannsynligvis vil, bli trukket av dette: Bedriftsmodellen er ikke gjennomført i tilstrekkelig grad, universitetet må ta igjen det forsømte og sørge for at «ledelse» og «underordnede» ivaretas av ulike fagforeninger, slik det ellers er en selvfølge i næringslivet.

Ved siden av det kollegiale styre, eller det som like til det siste i det minste har latt seg «stilisere» som et faglig styre, er det *forskningens frihet* det er mest grunn til å være bekymret for. Den trues kanskje ikke lenger på samme måte som i riktig gamle dager av etisk ordensvern og formyndere som forvalter den rette lære. Og friheten er nok heller ikke først og fremst et spørsmål om «demokrati på arbeidsplassen», men snarere om kollegialitet og beskyttelse mot oppsigelse eller sanksjoner hvis man ikke er relevant nok, sjenerer sponsorer, får for få private oppdrag (for lite ekstern finansiering²⁵) e.l. Trusselen kommer idag først og fremst fra markedets krav og oppdrags-giveres/ kjøperes bestillinger og ønsker.

Coda

Decennier med nyliberal globalisering og «sosialisme» à la Tony Blair, herunder dereguleringen av finansmarkedene, har ført til frislepp av serielle prosesser av stort og ødeleggende omfang. Noam Chomsky beskriver situasjonen godt: «(E)ven in the rich countries democracy is under attack by virtue of the shift of decision-making power from governments, which may be partially responsive to the public, to private tyrannies, which have no such defects. Cynical slogans such as 'trust the people' or 'minimize the state' do not, under current circumstances, call for increasing popular control».²⁶ I denne situasjonen er ikke bare skillet mellom de som betrakter utviklingen som uunngåelig og de som ikke gjør det viktig. Like viktig er nok skillet innenfor den første kategorien mellom de som egentlig beklager (men ser seg nødt) og de som – mer og mindre høylydt – jubler; mellom de som sørger og de som iklær tapet av politisk, offentlig, kollektiv, *demokratisk* makt

eufemismer som «reformkurs», «modernisering», «mer makt til individet». Hos de siste er henvisningen til konkurransen og konkurranseevnen mer og mindre hørbart ledsaget av en prinsipiell lovsang til den sterkeste rett; hos de første er tonefallet snarere «vi ville helst ha sluppet», vi skulle gjerne ha bremsset, men det er dessverre umulig fordi «de andre», konkurrentene, allerede ... osv. Kort sagt, i det *refreng* vi stadig hører går det et viktig skille mellom dem som egentlig beklager og de som i realiteten ønsker tapet av kollektiv makt og positiv frihet velkommen, mellom de uvillige/rådville og medløperiets ideologer.

NOTER

- 1) I en viss forstand er dette ikke utypisk for de vestlige «utviklete» land. Men i et litt mindre perspektiv (med større oppløsning) kan det se litt annerledes ut. Ser vi på Preussen/Tyskland på 1800-tallet – og senere – er kanskje ikke demokratiutvikling det som faller en inn først, men kanskje heller «macht-gestützte Innerlichkeit» (Thomas Mann) og «tyske mandariner». Sml. f.eks. Fritz Ringer, *Die Gelehrten: der Niedergang der deutschen Mandarine 1890-1933*, Stuttgart, Clett Cotta 1983. Det overordnede er her likevel det Habermas poengterer i essayet «Universitetets idé – læreprosesser»: «(D)en vitenskapelige virksomhetens normer ... inngår uttrykkelig i den kommunikative rasjonalitet som moderne samfunn, altså samfunn som er åpne og uten forbilder, må forstå seg selv ved hjelp av.» (Se J. Habermas, *Kraften i de bedre argumenter*, Oslo, Ad Notam Gyldendal 1999, s. 133f.) En komponent i Humboldtuniversitetet knyttet til dette, er også de sammenhenger Martin Seel trekker frem i sitt essay «Die Universität – ein Ort intellektueller Praxis?» (i *Neue Rundschau*, Heft 2, 2008) mellom universitetet som «republikk» eller «Verband», den «interne» universitetsoffentligheten i sitt forhold til den «eksterne», og «nytteparadokset».
- 2) Problemet er naturligvis ikke trivielt og stadig aktuelt. Under World Social Forum i Paris 2003 fremkom således krav om at «publikum» skulle bestemme forskningsoppgaver og -mål. Men denne i og for seg plausible tanken om at «folket» demokratisk skal bestemme forskningens retning og oppgaver, og at forskerne så kommer inn for å utføre de pålagte oppgaver, er likevel forfeilet. Folket kan ikke på denne måten oppdra oppdragerne. Like lite som det kan fortelle forfatterne hva de skal skrive. Her kommer både «markedet» og «folket» til kort.
- 3) Se Dag Østerberg, *Den sosiale realitet*, Sosiologisk ordbok 2001, Oslo, s. 120.
- 4) NTNUs studentorgan «Under Dusken» (sept./okt. 2007) lar Celina Middelfart – «kåret til en av Norges dyktigste ledere» – mene at «en indre overbevisning er nøkkelen til suksess». Her er naturligvis problemet – som hos Pascal – hvordan man skal «komme til troen». Pascal har som vi vet et slags svar: «go through the movements», så kommer troen etter hvert. Men det hjelper neppe UDs lesere.
- 5) Sml. Hamsuns svar på spørsmålet «Hva er fremskritt?»: «At vi kan kjøre fortere på veiene? Nei. Fremskritt det er legemets nødvendige hvile og sjelens nødvendige ro. Fremskritt det er menneskets trivsel.» Skjønt Hamsuns ironi burde kanskje skjerpes. Bilistene på parti med fremskrittet har kanskje ikke ment at det å kunne kjøre fortere på veiene i seg selv er så viktig. Fremskrittet ligger først og fremst i å kunne kjøre *fortere enn de andre*.

- 6) Titelen på innstillingen NOU:11 (2001) er instruktiv: «Fra innsikt til industri». Her har vel departementet hatt forholdet mellom grunnforskning og anvendelse/ nytte i tankene, men samtidig kommer – ufrivillig – en *historisk tendens* til uttrykk når det gjelder vitenskapens rolle: Fra kontemplasjon til kommers. Sml. Dag Klaveness' kronikk i *Apollon* nr. 3, 2001.
- 7) Se f.eks. K. Marx: *Verker i utvalg 1 (Filosofiske skrifter)*, Pax, Oslo 1970:78f.
- 8) **CUDOS** (gresk: berømmelse, stolthet). Dette står for: **K**ommunisme (communism): felleseiendommen erkjennelse blir ikke mindre av å deles. Vitenskapelige resultater er prinsipielt felles og tilgjengelig for alle fornuftsvesener. Man kan fortjene (og insistere på) *æren* for vitenskapelige ytelser, men man kan ikke forlange *eiendomsrett* til kunnskap og argumenter. Universalisme: Det finnes ingen ariske, jødiske, mannlige, kvinnelige osv. sannheter. Desinteressert – i hva resultatet kan brukes til, hvor mye man kan tjene på det, o.l. Man interesserer seg for saken for erkjennelsens egen skyld. Organisert Skeptisisme. (Organisert kritisk tenkning).
- 9) Norges forskningsråd inviterte til workshop (september 2003) om «Economy and the ownership of results» hvor det bl.a. ble belært om hvor viktig det er «to protect knowledge». Mest betegnende – og illevarslende – er kanskje at navnet på det prosjektet dette skjedde i regi av, var «ideal-ist»! (Se www.ideal-ist.net).
- 10) D. Apollon i intervju med Marit Eikemo, *UiB-Magasinet* nr. 2, 2000, s. 13f. Om tidligere strenge skiller som nå brytes ned, se også mine kommentarer til «hybridisering» i *NFT* (2006).
- 11) Egil Augedahl har et interessant apropos i et leserinnlegg («Okkupantene») i *Adresseavisen* 3.1.2002: «Jeg setter ikke pris på at pengemakten oppdrar barna mine. / I alt som er trender, fashion og fjerne forbilder, blir familie, venner og bekjente utydelige. Vi, de virkelige menneskene, som er et samfunn og en kultur, som bekymrer oss for etterslekten, som ikke har kyniske forhold til våre barn, som ikke skal utnytte dem og tjene penger på dem, vi som har omsorg for dem og vil dem vel, vi blir ubetydelige.»
- 12) Rune Slagstad, «Det nye service-universitet», *Klassekampen* 14.9.2002
- 13) Jeg griper i utklippbunken og fisker opp en prøve – fra presentasjonen av konferansen «Fra slavemarked til kunnskapsmarked» (NTNU 24.10.2001) hvor Francis D'Silva annonseres med avslutningsforedraget. Han presenteres slik: «F. D'Silva er Senior Partner og Alliance Manager for Accentures allianse med Microsoft. Francis har bred kunnskap om Human Performance teknologi (Samarbeid, kunnskapsforvaltning og læring) og Business Intelligence teknologi.» Det fremgår også av brosjyren at «(f)or å møte utfordringene har NTNU inngått en avtale med Dossier Solutions om utviklingen av ny programvare hvor studentene skal dokumentere og visualisere egen læring aktivt».
- 14) Her er ingen mangel på «konkurransetsetting». Men konkurransen i vitenskapene er ikke en konkurranse mellom organisasjoner, bedrifter, konserner eller andre markedsaktører, den er en strid innenfor fag eller *disipliner*, som strekker seg over alle universitetsgrenser, statsgrenser o.l. Konkurrentene er ikke økonomiske aktører, men fagfolk med argumenter; og arenaene er ikke «markeder» hvor leverandørers tjenester etterspørres, men *faglige fora* (som selvsagt må beskytte seg mot økonomiske interessers lobbying o.l.).
- 15) *Dagbladet* 3. jan. 2002.
- 16) *NFR* 2008; Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Kap. 2: Historieforskning i forandring: utvalgets idealtypiske metaramme (s. 16–26). Sitatet her er fra s. 25, med mine kursivering.

- 17) Arena Working Papers 00/02, s.2. Olsen viser her til M. Polanyi, *The Republic of Science: Its political and economic theory*, *Minerva* 1 (1), s. 54-73.
- 18) Sml. Dag Flaa i sin kronikk i *Adresseavisen* 25.10.1999: «Man kan like det eller ikke, men man gjør klokt i å forholde seg til utviklingen som en realitet.» Og her er det naturligvis ikke fagenes utvikling saklig sett det er snakk om.
- 19) I E.A. Wyller (red.) (1991): *Universitetets idé gjennom tidene*, Universitetsforlaget 1991, s. 195.
- 20) Ironien i dette er betydelig. Det saklige motstykke til Sands helhetsperspektiv må vel helst være noe av det ex. phil. – og vitenskapsfilosofi – er ment å befordre: en form for selvrefleksjon og mulig koordinering av ulike perspektiver.
- 21) Om det siste forteller Ron Suskind en svært interessant (og skremmende) historie om sitt møte med en talsmann for Det hvite hus (Karl Rove?). Se Suskind: «Without a Doubt», *New York Times Magazine*, 17. okt. 2004. (Se også min kommentar i artikkelen «Kunnskap (om) natur og samfunn», NFT nr. 3, 2004, s. 198.)
- 22) Et slående eksempel fra snart 20 år siden var den behandling det var lagt opp til av «Innstilling fra et utvalg nedsatt av kultur- og vitenskapsdepartementet for å vurdere spørsmål om arbeidsvilkår for vitenskapelig personale ved universiteter og vitenskapelige høyskoler». De vitenskapelige, i egenskap av fagenes fremste bærere og beskyttere, var ikke – gjennom sine institutter – høringsinstanser. I 2003 var vi kommet et skritt videre. Da universitetsforskere protesterte mot utformingen av en særlov for universitetene (sml. opprop juli 2003) ble dette konstruert som et fagforeningsinitiativ. Chr. Thommessen kontret forskerinitiativet ved å «hudflette fagforeningene». G. Stene-Larsen fra NFR uttalte seg i UA (11.7.2003) om «Thommessen og fagforeningene» under tittelen «Forskningsrådet støtter Thommessen». – Professor Knut Holtan Sørensen ved NTNU har vel sagt det viktigste om gehalten i denne hudfletting: «(H)ele evalueringsopplegget var en skandale. – Hele prosessen med Norgesnettrådets evaluering var en parodi». (Se UA 8.7.2003.) Men selve stiliseringen av striden som en strid mellom fagforeningsinteresser og allmenninteressen er det alvorligste og vitner om hvordan eksterne representanter oppkaster seg til allmenninteressens forsvare. I dag er prosessen kommet enda litt lenger. Riksrevisjonens universitetspolitikk (se K. Gundersen nedenfor!) fikk gjennomslag ved UiO da universitetsdirektør Hanne Harlem i februar 2007 lyktes i å få kollegiet (enstemmig) med på ytterligere å sikre rom for målstyringsprinsipper og NPM.
- 23) Se f.eks. Martin Seels essay, «Lob der Einzelforschung (oder: Auszug aus einem Wörterbuch des universitären *juste milieu*)» i *Neue Rundschau*, Heft 2, 2006.
- 24) Innstilling nr. 119 (2004-2005) til Stortingets kontroll- og konstitusjonskomité vedrørende Riksrevisjonens undersøkelser av virksomhetsstyringen ved universitetene.
- 25) Om forholdet mellom «eksellens»-status og innhenting av «Dritt-Mittel» i Tyskland, se Richard Münch: *Die akademische Elite. Zur sozialen Konstruktion wissenschaftlicher Exzellenz*, Suhrkamp 2007. I artikkelform: *Zeit Online* <http://www.zeit.de/2007/40/Akademischer-Kapitalismus>.
- 26) N. Chomsky: A World Without War, WSF 2 Featured Talk, februar 2002.

Tor Halvorsen

EVALUERINGSDIKTATUR ELLER KUNNSKAPSDEMOKRATI?

Introduksjon

Samspelet mellom universitets- og høgskuledemokratiet karakterisert ved det akademiske sjølvstyre og akademisk fridom på den eine sida og det politiske demokratiet på den andre, er truga av nye former for styring av kunnskapspolitikken. Denne styringa har ei internasjonal forankring og er legitimert av kunnskapsøkonomien og den framveksande akademiske kapitalismen.¹ Den er fremma av eit globalt regime av kunnskapspolitkarar og ekspertar knytt til overnasjonale og globale aktørar som t.d. EU, Verdsbanken og OECD. Felles for desse er at dei søker å bygge ned det kollegiale sjølvstyret på universiteta og redusere innverknaden dei ulike nasjonale demokratia har på sine høgere utdannings- og forskingsinstitusjonar. Grunngevinga er at det høgere utdannings- og forskingssystemet ikkje klarer på ein effektiv måte å kome i møte (den globale) «kunnskapsøkonomien» sine krav til innovasjon (organisatorisk og teknologisk fornying). Universelle prinsipp for management skubbar til side lokale tradisjonar, fremma av det faglege fellesskapet. Virkemidlet er eit spekter av evalueringsinstrument med forankring i føretakslignande idear om korleis eit universitet skal styrast. Universitetsdemokratiet si rolle for å skape gode og sjølvreproduserande forskingsmiljø i ein open dialog med i prinsippet alle interesserte samfunnsaktørar, blir underminert i denne nye styringsmodellen. Men dermed blir og universitetet sin eigenart øydelagt.

Angrepet på universitetsdemokratiet og samspelet med det politiske demokratiet, kan vi samla karakterisere som *Evaluatis*.² Dette er ein *dystopi*, eit institusjonelt misfoster som har lagt seg over den akademiske væremåten og det akademiske dagleglivet. Søking etter robust og god kunnskap forankra i eit akademisk og sosialt fellesskap gjennom open debatt, blir erstatta med strategiar for tilpassing til *Evaluatis*.

Til dømes er *kvar* ein har publisert (som regel ein artikkel) no viktigare enn *kva* ein har publisert. Byråkratisk administrative kriterium erstattar faglege. Rykker ein opp på ei av dei internasjonale rankingane, er dette kjent over heile universitetet i løpet av minutt.³ Ingen nye innsikter, funn eller velskrivne bøker engasjerer like mye som debatten om *kva* konsekvensar *Evaluatis* kan ha.⁴

Tilbodet av *Evaluatis*-tenester har på denne måten skapt sin eigen etterspørsel. Evalueringsystem, ragerings- og publiseringsindeksar, akkrediteringsorgan, *bench-marking systems* etc. er ein global vekstbransje med

forankring i det nye globale kunnskapspolitiske regimes universalistiske organisasjonsteori.⁵ EU og OECD med sin etter kvart profesjonaliserte evalueringseksperitise, søker å styre og rasjonalisere det akademiske fellesskapet mot former for marknadslignande konkurranse. Og kontrollen over kva praksisar som fortener honnørorda *kvalitet, ekselens, spissing, konsentrasjon, innovasjonskraft, forskingsfront* knyter desse organisasjonane til dei politiske og økonomiske elitane si makt og verdsetting.⁶ Tilsynelatande er det *Evaluatis* betre enn forskarane og professorane, eller for den saks skuld folk flest, som veit kva kunnskap som trengs, kva som er god og dårleg kunnskap og kva former for organisering som kan gje effektiv utnytting av «kunnskapskapitalen».⁷

Det differensierte høgre utdannings- og forskingssystemet

I St. meld nr. 30 (2008-2009), *Klima for forskning* blir Evaluatisdystopien slått fast som styrande prinsipp for den forskingspolitiske eliten i Noreg slik denne konstituerer seg gjennom Forskringsrådet.⁸ Meldinga er prega av den Europeiske Unionen (EU) sin elitistiske kunnskapspolitikk.⁹ Gjennom kontrollen over forskingsprioriteringar og eit politisk og strategisk hegemoni søker EU å transformere det høgre utdannings- og forskingssystemet innan kvart enkelt land i tråd med det såkalla *differensieringsparadigme*.

Differensieringsparadigmet søker å endre eit mangfaldig akademisk nettverk med forankring i universitet og høgskolar av varierende storleik og kvalitet til eit system av *organisasjonar* med klare roller og hierarki.¹⁰ Gjennom tilpassing til *Evaluatis* kan organisasjonane fremme sine konkurranseføretrinn.¹¹ Den i samanlikning med t.d. USA relativt egalitære universitetstradisjon i Europa, skal brytast ned ved hjelp av ein konkurransepolitikk. Ikkje berre eliteuniversiteta i USA er forbilde innan denne *dystopien*. USA har skapt og styrt konkurransen mellom utdanningsinstitusjonane gjennom sine evalueringssystem og i nyare tid dei (som regel private) rangeringsorganisasjonar som har gjort slike rangeringar til ein lukrativt geskjeft.¹² Eit konkurransefremmande – og regulerande – styringsystem, dvs. eit europeisk *Evaluatis* inspirert av USA, er del av framtidvisjonen om europeiske leiande forskingsuniversitet som konkurrerer med dei amerikanske. I Noreg som i EU er det forskingsrådssystemet som skal drive fram denne differensieringa gjennom *resultatevaluering* som grunnlag for forskingsfinansiering.¹³

Evaluatis erstattar såleis demokrati (som framleis berre finst innan og i tilknytning til nasjonalstatar) med internasjonal konkurranse, byråkratisk regulering, ekspertråd og *general management*.¹⁴ Makta over kunnskapsformidling og kunnskapsfornyning flytter frå deltakarane i den akademiske arbeidsprosessen og til evalueringsorgan utanfor denne. Det er denne om-

fordelinga av makt som gjer det mogleg for politikarane å fremme ei ny form for elitisme gjennom styring utanfrå og ovanifrå.

Praksisane

Stadig fleire aktørar innan den høgre utdannings- og forskingssektoren blir fanga inn av «framtidvisjonen» til det globale kunnskapsregimet. Ei rekke kontroll-, evaluering-, rangering-, klassifisering-, sitering-, eller generelt, *kvantifiserande verdsettingsmekanismar*, blir innan *Evaluatis* til eit reguleringsssystem som a) skaper, fremmer og lønner konkurranse mellom organisasjonseiningar og b) utviklar kriterium for denne verdsettinga i tråd med den kunnskapsøkonomiske eliten sine interesser.

Evaluatis er som alle dystopiar som trugar demokratiet, omstridd når dei ulike praksisane skal etablerast.¹⁵ Men gjennomslaget ser ut til å vere overveldande. Universitetsleiinga sine strategiar blir stadig meir eksplisitt konstituert av *Evaluatis*, forskarar får si framtid bestemt av tellekantar, universitet kan risikerer å bli degradert til «profesjonsskular» (dvs. miste retten til forskning), berre i noen få tilfelle oppgradert til *europaisk elite-universitet*.¹⁶ *Evaluatis* styrer ressursane mot kunnskapsøkonomien sine sterke aktørar og blir styrt av desse aktørane sine kunnskapsverdiar, slik t.d. elitesatsinga i Tyskland viser. I Noreg blei *Kontaktkonferansen* (2009) mellom sektoren for høgre utdanning og departementet vigd spørsmålet om rangeringsindeksane og den makt som desse har på forminga av utdanningssektoren. Spørsmålet var ikkje om *Evaluatis* er noe ein skal motarbeide, men heller korleis tilpasse seg og forme dette ut, særleg i tråd med den Europeiske konkurranseprofilen. Sektoren sine aktørar er alt fanga inn og kan ikkje lenger tenke kunnskapspolitikkk utan å tenke evaluering, som også den siste Forskingsmeldinga syner.¹⁷ Rektorvalkampar både i Oslo og Bergen vart prega av kva *ranking* ein har og korleis leiarskap kan endre denne plasseringa, t.d. gjennom oppkjøp av kjende forskarar (såkalla aktiv rekrutteringspolitikk).¹⁸ Ein debatt om god kunnskap blir erstatta av ein debatt om måleinstrument og organisasjonsmakt, flytta frå forskarsamfunnet til *Evaluatis*, frå forskarstyrte debattar om god kunnskap til tilpassingsstrategiar til den eksterne styringsforma. Internasjonal konkurransen mellom enkeltaktørane dvs. dei ulike universitet - og høgskule organisasjonane, skal erstatte nasjonalstatlege identifikasjonar og system.¹⁹

EU og elitesatsinga i den globale konkurransen

I ein global kunnskapsøkonomi er eliteuniversiteta i følge retorikken til EU avgjerande for den økonomiske konkurransevna. Gode universitet blir og skapt gjennom ein tilsvarende konkurranse. *Evaluatis* må difor byggast for å fremme både relasjonar til kunnskapsøkonomien og ein konkurranse mellom kunnskapsinstitusjonar lik den som går føre seg i kunnskapsøkonomen

generelt. EU utviklar i tråd med dette sine egne rangeringar (delvis etter modell frå USA), alle land i EU må ha sine «NOKUT» med felleseuropeiske kvalitetskriterium, samstundes som ulike former for institusjons – og fagevalueringar i den halv og heilprivate marknaden for evaluerings- og rangeringstenester veks fram og får status som konkurransefremmande virkemiddel.²⁰ For EU er det eit mål at også alle akkrediteringsorganisasjonar blir privatisert og at utdannings- og forskingsinstitusjonane *kjøper* den akkreditering dei til ei kvar tid treng for å klare seg i konkurransen. *Evaluatis*, skal altså drive fram konkurransen mellom universiteta, fremme konsentrasjon av ressursar og av gode forskarar, slik at iallfall *noen* klarer å hevde seg mellom dei beste universiteta globalt.

For EU er det viktig at dette skjer uavhengig av nasjonal verdsetting. Konkurransen innan EU området skal overkomme nasjonalstateleg politikk og *likkskapsmakeri*. Ein rettferdig konkurranse, der dommaren er *Evaluatis*, skal legitimere at noen universitet (og sentra) blir prioritert, medan andre mister status og ressursar, eventuelt endrar karakter, t.d. til *spesialuniversitet*, *profesjonsuniversitet* etc. Vi får horisontal differensiering etter *profil* (jamfør veksten i dagens marknadsføringsbudsjett) og vertikal differensiering etter *rang*. Differensieringa som kan drivast fram ved å prioritere dei beste, skaper såleis både hierarki og funksjonell arbeidsdeling, og innan desse organisasjonane fremmer den igjen ulike former for differensiering, t.d. mellom såkalla *A forskarar* og *C forskarar*, mellom satsingsområde og spissing versus lavblussmiljø, mellom miljø som søker å trekke til seg dei beste, eller miljø som er blitt degradert av organisasjonens fall i hierarkiet og som difor (av tvang) eksporterer sine beste. *Ekselente* blir dei som klarer å bruke *organisasjonen* til å trekke til seg talent og organisere arbeidet i satsingsområde, dvs. konsentrere forskinga i sentra, bygge gode internasjonale nettverk (slik forskingsfinansierende organisasjonar definerer desse) og fokusere på utvalde tema (slik t.d. EU har prioritert), eller på andre måtar tilpasse seg rangerings- og evalueringsregimet sine førestillingar om *spissing*. I kampen om *good brains* og talent er *eliteuniversitetet* det viktigaste virkemiddelet.²¹ Vår tids store myte er at det er mangel på talent og at den globale konkurransen om talent er veksande. Denne myten legitimerer ei rekke av dei organisasjonsstrategiane som skal erstatte nysgjerrighetsdrivne akademiske nettverk.²² Også myten om mangel på leiarskap og leiartalent får konsekvensar for kunnskapssamfunnet. Den stadig meir avslørte førestellinga innan næringslivet om den uunnverlege leiar (med tilsvarende høg betaling og makt), er via utdanningssystemet sitt *Evaluatis* kopierte og gjort til eit spørsmål om konkurranse om dei beste hovuda (med sprenging av lønsskala og nedbryting av offentleg egalitet som ønska konsekvens).

Det er særleg kunnskapsøkonomien sine idear om innovasjon som set premissane for verdsetting av universiteta og jakta på talent. *Evaluatis* fremmer det såkalla entreprenøruniversitetet med lojalitet overfor den sterke

og handlekraftige leiinga på alle plan. For at konkurransen mellom universitet som framleis er del av nasjonale system skal bli ein Europeisk konkurranse, må difor nye overnasjonale institusjonelle identitetar byggast. Den manglande demokratiske orienteringa til EU får her en dobbel effekt. EU bygger opp ein elitisme innan sine eigne grenser, samstundes som denne elitismen fører til former for avdemokratisering av det «kunnskaps-samfunnet» som i dag utgjer medlemmene (på dette området; inkludert Noreg). *Marknad og konkurranse erstattar politisk demokrati*. Universitets-organisasjonen si konkurransevne er viktigare enn det akademiske fellesskap og dei nettverk akademikarane sjølve til ei kvar tid vel å inngå i. Med oppbygginga av *Evaluatis* blir det såleis bygd eit *byråkratisk, elitestyr* alternativ til både det indre og det ytre demokratiet. Universiteta endrar seg frå å være styrt gjennom faglege fellesskap til å bli leiarstyrte organisasjonar, evaluert etter kvantitativ produksjonsevne (tal på publikasjonar på engelsk) og finansiert etter resultat som studentgjennomstrøyming, og omfang av prosjekt og oppdragsrekvirering. Universitetslova si oppheving av omgrepet «Det Akademiske Kollegium» for det øvste styringsorganet for universitetet, og innføringa av styreomgrepet (Universitetsstyre), speglar denne utviklinga.

Ein produksjons- og pengeøkonomi har såleis fortrengt kollegial *æresøkonomi* – den gjensidige kollegiale og faglige vurderinga av kva som er bra og viktig og kva som er mindre bra.²³ Den akademiske arbeidsprosessen som er halde oppe av gjensidig godkjenning av kva som er god kunnskap (æres den som æres bør), blir erstatta av eksterne ekspertar sine vurderingar. Stadig fleire blir trenna i OECD og EU sine leiariskular for universitets- og forskingssektoren til å tolke kva elitane meiner er viktig kunnskap, korleis denne skal målast og evaluerast.²⁴ Rangeringsindeksane sitt gjennomslag er i seg sjølv ein manifestasjon av at spelereglane til den nye elitismen former medvitet til aktørane i det kunnskapspolitiske feltet. Dette preger og måten dei forskingsutførande organisasjonane, universiteta og høgskulane, no blir prøvd styrt på. All evaluerings- og kvantifiseringseksersis fokuserer på kvantifiserbar output i staden for den kreative prosessen. Dette favoriserer igjen profesjonalisering av leiarskapet og deira allianse med *Evaluatis*. Leiarsuksess blir målt etter evne til å vidareutvike eksterne styrings- og insentivordningar til alle nivå nedover i organisasjonen, ikkje etter evne til å fremme kreativitet og faglege debatt.

Demokrati og kunnskap

I eit demokrati som vil fremme ein demokratisk kunnskapspolitikk, kan ikkje fokus vere kunnskapens produkt slik desse står fram for utanverda ved hjelp av *Evaluatis* sine kvantifiserte måleresultat. Måleinstrument og indeksar utvikla av aktørar som sjølve ikkje er del av kunnskapsprosessen, men forankra i ideologien om generelt leiarskap og kontrollorganisasjonar utanfor

akademia, gjer akademikarar til funksjonærar for den forskingspolitisk eliten. Fagleg leiing vert omdanna til styringsteknikkar som fremmer tilpassing til desse måle metodane.²⁵ Slike leiarstrategiar inspirert av New Public Management (NPM) skaper ein mistillit mellom dei som blir leia og dei som leier. Akademisk kreativitet trugar kontrollen over dei måleinstrumenta som gir leiinga suksess.²⁶ Viktige historiske prosessar ser ut til å vere gløynde. Demokrati er ein føresetnad for akademisk arbeid i ein open, offentleg samanheng og for brei akademisk fridom. Demokratiet skaper dei beste vilkåra for den autonomi som akademisk arbeid treng. Relasjonen mellom akademia og demokrati fordrar at denne fridomen blir brukt til stadig å vidareutvikle demokratiet.²⁷ Det høgare utdannings- og forskingssystemet slik vi kjenner det i dag har vakse fram innan nasjonalstatar. Storparten av universiteta i dei ulike Europeiske landa er del av ein offentleg statleg sfære og har i ulik grad forma denne sfæren. Det er og innan denne sfæren (og ikkje gjennom økonomisk styrke, t.d. gåver frå donorar som i USA) at universiteta har utvikla sin autonomi og den akademiske fridomen. Over tid har denne fridomen kome først for universiteta som institusjonar, så etter kvart innan universiteta sjølve som ein borgarleg rett, til sist også som ein liberal rett til å forfølge eigen kreativitet sjølv om den underminerer ortodoksien innan faga, rådande paradigme innan forskinga, eller utfordrar politisk, økonomisk og moralsk makt i samfunnet. Det ytre demokratiet har styrka universiteta sin autonomi og dermed faglege fridom. Det indre demokratiet, kunnskapsdemokratiet, er blitt styrka av at det ytre demokratiet stiller krav, skapar forventningar og krev varierte former for deltaking i kunnskapsutviklinga i samfunnet.²⁸ Kunnskapsutvikling gjennom forskarstyrt forskning, undervising og formidling blir såleis stadig viktigare for demokratiet.

Kunnskapspolitikken til EU er ein trussel mot begge desse demokrati-formene og difor også mot samanhengen mellom dei. Nedbrytinga av det indre demokratiet er ein føresetnad for at organisasjonane får til nye tilpassingar innan det nye differensieringsregimet. Debatten om dette er i dag mest intens i Tyskland, der differensieringsparadigmet har ført til etableringa av eliteuniversitet, med referanse til USA som forbilde. Den demokratiske leiinga er kritisert for å vere endringsuvillig og utan kontakt med «samfunnet» slik dette som regel er definert av sterke økonomiske aktørar. Leiinga må gjerast ansvarleg «oppover og utover» og ikkje nedover mot den akademiske profesjonen og det akademiske kollegium. Kunnskapsutviklinga skal styrast av *etterspørselen* etter relevant kunnskap, ikkje av «blue sky research». Tillit til det akademiske fellesskapet blir erstatta av kontroll og marknadsmakt.

Eliteuniversitetet og det amerikanske evalueringssystemet som har regulert den konkurransen som har skapt dei høgt rangerte universiteta i USA, er det likevel ikkje mogleg å kopierer utan også å ta med seg systemet av utdanningsinstitusjonar, finansieringsformer og konkurransereglar. Det

paradoksale er at nettopp for å oppnå noe av den akademiske kreativiteten som vi finn i dei rike universiteta i USA, blir akademisk fridom og kreativitet ofra i store deler av det «Europeiske universitetet», kanskje særleg innan dei eliteinstitusjonane vi no ser konturane av. Den byråkratisk disiplinerte verkemåten til *Evaluatis* og framveksten av eit nytt leiarregime fremmer lojalitet til ei forskarleiing som er blitt stadig meir oligarkisk.

Det amerikanske forskingsuniversitetet som forbilde

Differensieringsparadigmet søker å fremme mange skilje innan nye og gamle rom (nasjonalstaten, EU, det globale) og innan det enkelte universitetet.²⁹ Det viktigaste er skiljet mellom eliteinstitusjonar og dei andre i eit overnasjonalt rom, det postnasjonale, der forskning og undervising meir og meir blir separate aktivitetar. Men det er og skilje mellom forskingsuniversitet og profesjonsuniversitet, og innetter i universitetet mellom ulike kategoriar av professorar, og mellom ulike fag, t.d. meir verdsetting av realfag og medisin på kostnad av humaniora og samfunnsfag. Differensieringa er som sagt både horisontal og vertikal. Så sjølv om ressursane til høgere utdanning og forskning må hevast kraftig om vi skal kunne samanlikne oss med USA i følgje EU kommisjonen, så er det avgjerande at denne ressursauken blir konsentrert innan færre og «betre» forskingsmiljø, og fordelt gjennom selekterande konkurranse mellom universitet, fag, ulike senter, og forskarar.³⁰

Det *første steget på ei slik utvikling* er innføringa av ein klar grenseoppgang mellom høgere utdanning som allmenndanning. Masseuniversitetet sine oppgåver på den eine sida må skiljast frå forskning og forskingsbasert undervisning på den andre. I USA er dette uttrykt som *undergraduate* og *graduate studis*. På europeisk er dette i det nye Bolognaspråket Bachelor på den eine sida som ei masseutdanning, og Master/PhD som forskingsbasert undervisning. *Graduate studies* kan også i Europa vekse fram av ein «naturleg seleksjon» gjennom konkurransen om forskingsmiddel og offentlege løyvingar. Berre miljø med høg kvalitet, vinnarane i konkurransen om forskingsmiddel, bør drive dr.gradsutdanningar. I så måte blir dr.gradsutdanninga eit virkemiddel for elitedanninga. Konsentrasjon av ressursane er eit kvalitetsstempel særleg når desse er knytt til PhD graden. På den andre sida må ein og oppretthalde høgere utdanning som masseutdanning. Det er nødvendig for kunnskapsøkonomen generelt, men denne treng da ikkje vere forskningsdriven.³¹

Som EU sine kunnskapspolitikarar stadig framhever med ærefrykt: Det amerikanske forskingsuniversitetet er i dag ein *global standard* utan sidestykke i historia. Sjølv universitetet i Berlin (1810), det såkalla Humboldtuniversitetet, hadde ikkje slikt gjennomslag. «*Det er like sterkt innan sitt område som Wall Street og City of London er innanfor deira: like dominant*

*som amerikanske programvare plattformer, som Microsoft innan IT; og mest like universelt som amerikansk film og fjernsyn».*³²

Det blir nærast tatt for gitt at Europa ikkje har noe val. Vi må kopiere ettersom det er USA som har klart å sameine masseutdanning med elite-seleksjon. Det er såleis berre eit spørsmål om når og korleis Europa inviterer den amerikanske varianten av Humboldt til Europa, dvs. den varianten som har overlevd i dei rike eliteuniversiteta.³³ Mange vil da også ønske dette universitetet velkomen i den akademiske kvaliteten og fridomens namn, utan å forstå at i Europa er det *Evaluatis*, og ikkje det akademiske kollegium som bestemmer kva som er *elite*.³⁴ Det som no blir søkt kopiert, er jo ikkje det akademiske idealet (som tar vare på mange av praksisane frå det tyske 1900tals universitetet), men derimot noen trekk ved den organisasjonsform og maktstruktur som pregar desse universiteta, transformert av den byråkratiske politikkkutforming og det elitistiske globale kunnskapsregime med OECD og EU i sentrum.

Forskingsuniversitetet i USA er blitt til i ein relativt statslaus kontekst, driven fram av konkurranse om studentar og etter kvart også av forskingsløyvingar, med store innslag av privat finansiering (og mange av de fremste i privat eige). Ei rekke reguleringsmekanismer har vakse fram, først frå 1920-åra, via former for måling av forskingskvalitet og produktivitet til dei rangeringslistene som i dag differensierer universiteta etter ulike kvalitetskriterium, men med berre noen få på topp. I tillegg kjem dei internasjonale rangeringar som bekreftar at forskingsuniversitet i USA er på toppen av kunnskapshierarkiet globalt.³⁵

Referansane til USA legitimerer såleis ikkje berre elitismen, men og måten eliteinstitusjonar er del av og fremmer eit differensiert system. Dette er eit utdannings- og forskningssystem som samla sett er langt dårlegare enn det nordiske, eller det europeiske, og mykje dyrare, men paradoksalt nok likevel meir verdsett av EU. Grunnen til det er at EU fokuserer på to dimensjonar tekne ut av heilskapen: Den historisk skapte konkurransen, med eliteuniversitetet som viktigaste produkt, og framveksten av eit *Evaluatis* som regulerer denne konkurransen.³⁶ Konkurransen – som innan høgre utdanning og forskning tar form av ein kamp om «det beste» slik brukarane av kunnskapen, dvs. etterspørselssida, vurderer det – er ein konkurranse om alt frå forskingsmiddel, om utbygging av forskingssentra eller avdelingar, om forskarar og professorar, om studentar og om andre medarbeidarar. Prisar og premiar av alle slag blir delt ut til «dei beste». Saman med rangeringar og evalueringar utløyser desse prisane (den symbolske verdsettinga) i neste omgang meir økonomisk kapital som stadig reproduserer konkurransefortrinna til eliteinstitusjonane. *I dag er det difor i praksis ikkje lenger konkurransen som er drivkrafta, men kontroll over den symbolverda som bekreftar utfallet av konkurransen (eit utfall som var gitt for ca. 100 år sidan).* Dette kjem klarast til uttrykk i stabiliteten til dei få eliteuniversiteta

som er rangert øvst. Denne stabiliteten og kontinuiteten indikerer at det er vanskeleg for andre å kome seg opp om ein ikkje klarar å skaffe seg store donormidlar. Symbolkapitalen generer økonomisk dominans og hegemoni, og difor og monopol på private midlar. Statusen til den økonomiske kapital aukar gjennom denne koplinga til den kulturelle kapitalen og vise versa. «Marknaden» er såleis pervertert, likevel er det denne «marknaden» Europa vil kopierer. I realiteten blir det i Europa skapt eit byråkrati som allierer seg med og brukar *Evaluatis* til å forme ein *kvassimarknad*, eller med den neoliberale retorikk: Ein sterk stat som alltid sørgjer for at marknaden er den mest effektive forma for organisering. Det er ein byråkratisk styrt seleksjon som, om vi opprettheld samanlikninga, til og med trugar den typen akademisk fridom som eliteuniversiteta i USA trass alt framleis har. (Til tross for «den akademiske kapitalismens» dominans kan vi framleis i USA snakke om ein *akademisk konkurranse*, nærast som ein *svart æresøkonomi* mellom forskarane/professorane.³⁷ Akademikarane har såleis framleis innverknad på kva som blir forstått som god og viktig kunnskap, difor er det og mange akademikarar i Noreg som verdset eliteuniversiteta i USA).

EU

Kunnskapspolitikken til EU er i stadig utvikling. Det gjeld både EU sine forsøk på å forme dei enkelte nasjonalstatane sin politikk, og det gjeld oppbygginga av EU-finanserte og regulerte organisasjonar. Det er i dag vanleg å framheve både European Research Area (ERA) og European Higher Education Area (EHEA). Til det siste representerer Bologna prosessen eit viktig bidrag. Begge deler blir sett å på som avgjerande fellesaktivitetar for å forme den Europeiske identiteten. Etter 2000 og den såkalla Lisboastrategien, er kunnskapspolitikken satt i sentrum for både den økonomiske og den sosiale utviklinga til EU, men med relativt einssidig vekt på det første. Argumentet er at sektoren høgere utdanning og forskning gjer for lite for å utvikle Europa. Ein krisedefinisjon legitimerer EUs overordna politiske rolle. Løysinga ligg i transformasjonen av Europa til ein felles konkurransearena som kan drive fram det beste, men og skape nettverk og samarbeid mellom dei beste; mellom sentra for framifrå forskning, mellom dei høgst rangerte universiteta, dei beste forskarane, og rekruttere dei beste talenta, same kvar dei måtte vere på kloden.³⁸

Men det mest grunnleggjande, for å fremme eit meir differensiert system, er utviklinga av eit nytt skilje mellom masseutdanning og eliteutdanning, ettersom det er dette skiljet som kan skape grunnlag for den nødvendige eliteseleksjonen. Eit eksemplarisk bidrag til ei slik politikktvikling kjem frå tenketanken Bruegel.³⁹ Ei gruppe økonomar prega av neoschumpeteriansk vekstteori (som Lisboa-strategien, til tross for neoliberal retorikk etterspør) søker i nært samspel med Kommisjonen å grunnge ein heilskapleg kunn-

skapspolitikk for EU, basert på forbilde USA. Eitt av deira siste og viktigaste bidrag til denne politikktutviklinga vart i løpet av våren 2008 presentert for finansministrane i EU og på diverse seminar og konferansar før det blei trykt i «den blå serien» til tenketanken.⁴⁰ Grunngevinga for reform av det Europeiske forskings- og utdanningssystemet (som altså i hovudsak (framleis) er nasjonal – eller føderal statlege system) er den skuffande lave økonomiske veksten dei siste 30 åra. Og, blir det argumentert: «...det er no prov for at denne situasjonen er nært knytt til stoda for innovasjon og høgere utdanning i Europa».⁴¹

Grunntesen er at det er eit skilje mellom økonomiar prega av imitasjon og økonomiar prega av innovasjonar (frontier innovations). Europa er prega av det første. Masseutdanning er nødvendig for imitasjon, og her er Europa kome langt. Men institusjonane som skal fremme *frontlineinnovation* er underutvikla eller fråverande. Som t.d. Shanghai-indeksen viser (som meir enn andre indekstar har innovasjonsindikatorar), er dette institusjonar som USA har i langt større grad enn Europa.⁴² Den sterke posisjonen til forskingsuniversitetet og måten det er organisert og finansiert på skaper ein forskingskompetanse som også fremmer innovasjonar. Forfattarane hevdar at eit klarare skilje mellom det ein i USA kallar *undergraduate* og *graduate* utdanning må til om ein skal nærme seg det amerikanske forskingsuniversitetet. Undergraduate bør forståast som del av den «allmenne *sosialiseringa* av befolkninga» og inntaket bør aukast. Utdanninga bør ha generell karakter⁴³ Utdanning på dette nivået bør kunne vere del av den allmenne retten til tilgang til høgere utdanning, gjerne, som i Norden, offentleg finansiert (men meir typisk med grader av studentbetaling). Graduate studies, derimot, må vere basert på langt meir seleksjon, spissing, mobilitet, konkurranse om plassar og primært bygd på *varierte former for eigenbetaling*.

Dette større skilje mellom lågare og høgere nivå blir nøkkelen til den balansen mellom masse- og eliteutdanning som USA har fått til, men som Europa ikkje klarer å organisere. Framleis er det i Europa samanblanding av idear frå eliteuniversitetet med masseutdanningas tvingande nødvendige t.d. førestellingar om forskingsbasert undervising på eit nivå som er sosialiseringsutdanning og difor ikkje kan vere ein invitasjon til sjølvstendig refleksjon, men heller til den form for innlæring i academia som den amerikanske college tradisjonen står for. Den slags sjølvstende høyrer Graduate Studies til, men altså berre viss den klarer å endre seg frå å ha massepreg til å bli eit system for siling og seleksjon. Det enkelte universitet må få retten til å velje ut *sine* kandidatar ettersom ein må forvente *fierce competition*. Retten til å velje sine egne studentar er føresetnaden for større mobilitet innan EU, som igjen gjer at dei enkelte universiteta kan spesialisere seg i konkurransen (med andre ord ingen sentraliserte samordna studentopptak som i Noreg). Den Europeiske «likkapsideologi» (som og pregar

graduate-nivået) former forskingsuniversitetet i masseutdanningas bilde. Måten masseutdanninga på høgre nivå til no er handtert, ser for Breugel ut til å vere ein trussel mot framveksten av den kunnskapen som kan gi grunnlag for innovasjon og økonomisk vekst.⁴⁴

Europa er prega av store variasjonar. Norden t.d. kjem godt ut om ein utvidar målinga frå dei 200 til dei 500 «beste» universiteta. Land i sør og aust kjem dårleg ut uansett kva mål ein nyttar. Samanlikna med USA er det generelle bildet likevel, i følgje tenketanken (og som EU stadig hevdar) at finansieringa av universiteta er for dårleg, at forholdstalet mellom student og lærar ofte er for høgt, og viktigast, at manglande støtte til dei beste hindrar god forskning frå å utvikle seg.⁴⁵ Meir pengar, der den private sektor både må og skal mobiliserast sterkare, må gå saman med ei ny form for spissing innan Graduate Schools. Gjennom kontrollen med PhD utdanninga og store forskingsprogram skal desse drive spissforskninga framover. Men det kan ikkje vere for mange av desse. Ofte må dei bli til i eit samarbeid mellom fleire institusjonar (ei form for kartellisering i marknaden). Men prioriteringar av Graduate Schools, særleg når desse fordrar tverrinstitusjonelt samarbeid, føreset at desse blir til i og blir lønna gjennom ein konkurranse om dei beste studentane, beste professorane og beste forskingsprogramma. Det er særleg viktig at EU bidrar til denne konkurransen ved stadig å utvide sine alleuropeiske forskings- og finansieringsordningar og ved å lette alle former for mobilitet på tvers av det «gammaleuropeiske» grensevesenet.

Men dette betyr også, ulikt det som er den økonomiske situasjonen for mange av dei mest omtala eliteuniversiteta i USA med sine fonds, *at grunnløyvingane til forskning skal vere små ved eigen institusjon*. Det er dei ulike eksterne forskingsfinansierande byråkratia (der det offentlege i stadig stigande grad subsidierer det private) som skal forvalte pengane og konkurransekriteria. Universitetas rolle i forminga av kunnskapspolitikken vert såleis relativt svak innan det nettverket av aktørar som bestemmer kva tema og program dei forskingsfinansierande organa skal prioritere. Kopieringa av USA på eit avgjerande punkt svekker den tradisjonelle akademiske innverknaden på forskinga sitt innhald ettersom universiteta blir stadig meir avhengig av ekstern finansiering.

Universiteta, i følgje tenketanken, må på den andre sida få større autonomi til å forme ut konkurransestrategien om studentar og forskingsmiddel, eller som Breugel uttrykker det i eit seinare notat: «Resultata våre [etter ei samanlikning med USA] støttar difor ein politikk som fremmer ein tiltakspakke med store løyvingar, store autonomi og sterkare konkurranse mellom europeiske universitet».⁴⁶

Målretta bruk av ressursar i konkurransen om studentar og forskingsmiddel på graduate nivået saman med «merit based» konkurranse om forskingsmiddel krev leiarautonomi (og leiarkompetanse) lokalt. Autonomien er altså ein føresetnad for å skaffe seg pengar til forskning, autonomien er

ikkje – som i tradisjonen med akademisk fridom – skapt av større løyvingar til forskning innan universitetet som eit akademisk fellesskap. Den konkurransen som vil oppstå internt ved eit kvart universitet mellom kunnskapsmiljø i ein slik situasjon, blir av tenketanken framheva som ei positiv muligheit for spissing og dermed differensiering. Berre noen få kan bli gode på alt, dei fleste må søke å bli gode på noe, og mange vil måtte gi tapt i sine forsøk på å utvikle «graduate schools». Resultatet blir truleg, som vi skal drøfte nedanfor, eit differensiert system innan eit etter kvart størkna organisasjonshierarki der kreativitet og initiativ nedanfrå ikkje blir verdsett.

Modellen Tyskland

Diskusjonen om forskingsuniversitetet og «ekselens» er i Europa prega av debatten om og erfaringane med reformer i Tyskland.⁴⁷ Tyskland står fram som eit eksperiment der EU-politikken blir satt på prøve. Det såkalla ekselensinitiativet har ført til val av ei rekke universitet (ca. 9) som såkalla «Elite-Unis», men har og gitt ei rekke andre universitet støtte til å utvikle ekselensprosjekt og Graduate Schools i tråd med Bruegelretorikken. Alt dette etter nøye evaluering av dei enkelte søkarane sin produksjon slik også Forskingsmeldinga vår (2008-2009) no legg opp til. Det er såleis samla sett berre ein liten del av dei 102 universiteta i Tyskland som har nådd fram i søkeprosessen.⁴⁸

Tiltaket er (igjen) grunngeve med referansar til USA og den dominansen desse universiteta har. Tyskland treng universitet som kan «stråle» også internasjonalt (jamfør fyrårnmetaforen) i ein situasjon der konkurransen om kunnskap hardnar til.⁴⁹ Den dominerande rolla til USA i denne kunnskapskampen legitimerer den nasjonale intervensjonen i det elles føderalt oppdelte tyske høgre utdanningssystemet. Virkemiddelet er meir pengar til forskingsrådssystemet som så blir fordelt som *driftsmidlar* til universitet etter søknad. Kriteria for utveljing er kunnskapspolitisk bestemt: internasjonal spissforskning, konsentrasjon i store forskingsmiljø, og i tråd med den tunge forskingsrådsstyrte strukturen i Tyskland, sterk vekting av tidlegare store løyvingar frå forskingsrådet (suksessfaktor). Dei som slo igjennom ut frå desse kriteria kunne heve seg opp i den akademiske eliten. Dei tre kriteria som er nemnt her; det diskursive (internasjonal *peer review*), det funksjonelle (storleik og konsentrasjon) og *path dependency* (tidlegare suksess) gir samla ei utveljing av den naturlege eliten. Andre som ikkje framviser det same naturlege talent, vil over tid bli degradert.

Men ønske om å bygge eit system som konkurrerer med USA i Europa fører til at byråkratiske, og ikkje faglege kriterium blir enno meir styrande for kunnskapsorganiseringa. Denne politiske konstruksjonen av eit elitesystem vil forsterke uheldige tendensar innan det tyske forskningssystemet som alt har ført mye av makta over kunnskapsutviklinga ut av academia.⁵⁰ Monopolet på

forskningsmiddel innan eit byråkratisk dominert forskingsrådssystem blir gjenskap og forsterka. Driftsmiddelløyvingar er eit symbol på kvalitet hos dei som alt har fått og blir (difor) eit kriterium for ny tildeling av midlar. I ei tid med fallande offentlege løyvingar er dette eit sterkt maktmiddel. *Driftsmiddel frå forskingssystemet blir viktigare enn grunnløyvingane frå staten.* Dette gir enno sterkare makt til oligarkane innan universitetet som over tid har etablert ein suksessrik prosjektrekviringsbutikk (eller på tysk: driftsmiddelbutikk). Dei blir lett allierte i arbeidet med å bygge opp ein kvasimarknad og ein konkurranse dei kontrollerer reglane for. Oligarkanes posisjon fører til former for kartelldanning, det som innan det globale kunnskapsregimet heiter *nettverk* mellom dei beste. Forskningsrådet ser også nettverksdanning som konkurransetilpassing. Såleis er nettverk no det fremste honnørordet.

Men det samla resultatet av det tyske ekselensinitiativet vil ikkje bli at ein får ein akademisk konkurranse, sjølv ikkje i den perverte amerikanske utgåva, men ei oppsamling av pengar hos dei som alt har for mye frå før, og som for å klare å bruke desse, stadig må tilsette nye assistentar i usikre og lite utviklande stillingar. Desse leverer ein forskingsrapport, som òg kan vere eit utkast til ein PhD. Men PhD-graden fører ikkje inn i ei akademisk karriere. Den fører heller til stadig nye stillingar som prosjektilesett for oligarkar som treng å bruke pengar, men ikkje kan fordele den akademiske kontrollen til likeverdige ettersom desse ut frå rangering (som er knytt til pengar og ikkje kunnskap) ikkje finst. Professorane blir arbeidsleiarar (oligarkar), støtta av eit forskingssystem som, bunde av sine egne økonomiske suksesskriterium, berre kan selektare dei som alt er selektert (path dependency).

Det tyske eksperiment tar vare på ideane frå EU. Diagnosen av problema tilseier også her meir pengar til dei beste, spissing og konsentrasjon, og konkurranse og utveljing på bakgrunn av *Evaluatis*. Problemet er at i Tyskland som i Norge, som i EU generelt er desse løysingane basert på feil diagnose. Difor fører tiltaka til ein praksis som underminerer reel akademisk konkurranse basert på kreativitet, mangfald og ein open diskurs om kva som er god forskning, og vidare stryking av relasjonar mellom det indre og det ytre demokratiet. Det er ikkje pengar som er mangelen. Dei forskingskvalifiserte professorane klarer ikkje å bruke desse kreativt, men må stadig tilsette assistentar for å få arbeidet gjort (dvs pengane brukt opp). Og konsentrasjonen av forskinga skjer ikkje ut frå kvalifisert konkurranse, men gjennom gjensidige beundringsnettverk knytt i særleg grad til forskingsråda sin tendens til å halde fram med å lønne sine egne suksessar («driftsmiddelsyndromet»). Ettersom målet på suksess er evne til å samle pengar i store prosjekt, er evalueringar av kreativitet og nyskaping fråverande. Når fagleg kreativitet ikkje blir vurdert, er det fagleg ortodoksi (også omtalt som «peer review-kameraderiet») som rår.⁵¹ Heile denne intervensjonen fører difor ikkje til større innhaldsmessig likskap med forskingsuniversitetet i USA, men

heller til ein elitisme prega av fagleg forfall innan organisasjonar som i det ytre, ved hjelp av politisk styring og intervensjon i sektoren, *liknar* på elite-universiteta i USA.

Medan universiteta i USA er eliteuniversitet med ressursar som gir rom for fagleg autonomi gjennom donorsystemet, og til ein viss grad har nådd denne statusen gjennom ein konkurranse mellom professorar (jamfør rekrutteringsmekanismane til dei beste universiteta i USA), er elitesatsinga i Tyskland prega av og i tråd med EU sin politikk. Denne søker å fremme makta til *forskringsrådssystemet* og deira rolle som motor i elitesatsinga. Det er evne til å skaffe driftsmiddel frå desse forskingsfinansierande råda innan EU og i samordning med nasjonalt nivå som gir status. Det er og denne finansieringsordninga som skal generere meir private pengar og såleis legitimere nedbygginga av offentlege løyvingar.

Kort oppsummert: Medan det i den offentleg retorikken, særleg innan EU blir argumentert for at Tyskland tar konkurransen frå USA alvorleg, og tilpasser amerikanske erfaringar til Europeiske forhold, hevdar eliteforskaren Michael Hartmann at det som finn stad er ein politisk konstruksjon av eit elitesjikt.⁵² Den sosiale konstruksjonen av ekselens fremmer det såkalla differensieringsparadigme. Også forholdet mellom faga endrar karakter – blir meir differensiert – ifølgje Hartmann. Samfunns- og humanistiske fag blir utmanøvrert. *Evaluatis* knyter deler av systemet til elitar i samfunnet innan politikk og økonomi, medan andre deler av systemet blir tvunge til å fungerer for andre deler av samfunnet og framstå som masseutdanning, profesjonsutdanning, etc. Paradokset er at den kreativiteten i kunnskapsutviklinga som er nødvendig for innovasjon, får lite plass i ekselensinitiativet. Innan *Evaluatis* er det ingen indikatorar for kreativitet trass i at kunnskapens rolle for innovasjon og vekst i økonomien er offisielt framheva som den kritiske faktoren for EUs utvikling i dei komande åra.

Mistillitens dynamikk

Eliteinstitusjonar er av EU sett på som eit vilkår for å trekke til seg dei beste hovuda frå ulike deler av verda, og som ein føresetnad for innovasjon i ein stagnerande samfunnsstruktur. Men om EU-strategien skal lukkast, t.d. i Noreg, er det avgjerande korleis ein organiserer og bruker *Evaluatis*. *Om denne makta skal virke, må den statlege grunnløyvinga ned*. Konkurransen om forskingsmiddel frå brukarane (aktørane innan kunnskapsøkonomien) kan ikkje styrkast om ein opprettheld den offentlege breiddefordelinga. Denne fordelinga motarbeider målet om eit meir differensierte systemet, skapt av konkurransen. Men Europa, og i særleg grad dei nordiske landa, lir ikkje berre av for store offentlege grunnløyvingar (som altså må erstattast av pengar frå næringslivet og betalingsstudentar), men av ein *homogenitets-mentalitet*. Difor har særleg Norden vore for resistente mot den spissing som

er nødvendig for å bygge konkurransedyktige eliteinstitusjonar. Først og fremst nærkontakt med næringslivet vil endre dette: «Universiteta treng stabilt og varig partnerskap med næringslivet for å overvinne desse problema».⁵³

Evaluatis inneber som sagt ei samordning av kreftene *utanfor* det akademiske fellesskapet, for å overvinne denne likskaps- og homogenitetsmentaliteten. Eit system for regulering av konkurransen fører fokus vekk frå *den enkelte akademikaren* (som driv forskning og kunnskapsutvikling) og over mot *organisasjon* (og dermed universitetsleiinga og leiarskap) og mot interaksjonen med det eksterne byråkrati og eksterne aktørar som reproduserer *Evaluatis*. Medan den akademiske kvaliteten før *Evaluatis* var sikra gjennom tilsettingstilhøvet, dvs. ei vurdering av søkerane til professorstillingar, skaper *Evaluatis* ei orientering mot organisasjonane sine output. Påstanden er at den tillit som vart gitt til ein person gjennom tilsettingstilhøvet trugar (som særleg EU framhever) innovasjonsevna. Tillit til den enkelte forskaren bør erstattast av organisasjonsutvikling knytt til kontinuerlege former for overprøving ved hjelp av kvantitative, marknadsliknande instrument. Vitskapsfolka får ei funksjonærrolle, underlagt det byråkratiske leiarsjiktet innan forskingspolitikken og universitetsorganisasjonen. Innan denne *dystopien* ville Immanuel Kant, som fekk sitt filosofiske gjennomslag 53 år gamal, hatt problem med å nå fram til anerkjenning, og heller ikkje Einstein sine arbeid ville ha overlevd.⁵⁴ Max Weber ville ikkje skåra høgt på teljekantrangeringane og ville stort sett blitt refusert av fagtidsskrift. Den kanskje fremste kulturforskaren i Noreg for tida, Anders Johnsen, får langt meir belønning for småartiklar i ymse tidsskrift enn bøker modellert etter det gamle tyske forskingsuniversitetet sine ideal.⁵⁵

Medan altså ein professor var og er tilsett etter nøye vurdering (om enn ikkje utan intrigar) ut frå kva ho kan bidra med i løpet av eit akademisk liv, er det nå *prosjektet* og forskingssenteret og difor *forskningsleiaren* si evne til å levere resultat som det knyter seg klare målbare forventningar til. Når denne byråkratiske produksjonsmodellen styrer rekrutteringa skjer nyttilsettingar etter prosjektfunksjonelle kriterium og forskingsoligarken sine behov for å tilfredstille lovnader gitt til Forskningsrådet. Tilliten til den kreative evna som må vise seg over tid (som det ikkje *kan* utviklast indikatorar for), og tilliten til at eit kollegium i fellesskap gir rom for den kreative personar, er difor i veksande grad erstatta av korttidskontraktar og (i tilfelle med faste stillingar) av personar vurdert etter *Evaluatis* mål. Generelt er tillit erstatta av mistillit til den enkelte forskar gjennom kontinuerlig overprøving og resultatvurdering. *Mistillit er maktgrunnlaget til Evaluatis*. Rolla til *Evaluatis* må, i følge European Commission vere å styrke administrativ kontroll av marknaden framfor å inspirere til *akademisk* kappestrid slik denne er styrt av forskarfellesskapet sjølv.⁵⁶ Som i USA veks det no fram ein studentmarknad (betalingsstudenten) som *etterspør rangeringar av universitet*. Dei vil ha

organisasjonskunnskap og *value for money*. Dei krev (eller må lærast opp til å krevje) å få vite kva hierarkisk eller vertikal klassifisering av strukturen som fins. Value for money krev ei klassifisering som sjølv former seg etter klassestrukturen i samfunnet. Studentane vil sikre at samspelet mellom symbolsk, kulturell og økonomisk kapital fremmer deira «human kapital» i tråd med den posisjon dei betaler utdanninga frå. Også tidsskrifthierarkiet (med sine nettverk og redaksjonar) som skulle sikre ein *akademisk konkurranse*, reproduserer i dag heller konkurransen mellom ulike elite-universitet og deira nettverk og oligarki. Og mellom akademikarar florerer *siteringskameraderiet*. *Evaluatis* nyttar siteringsindeksar som eit funksjonelt svar på kvar dei viktigaste fagmiljøa, den såkalla forskingsfronten, til ei kvar tid er. Kvantifiseringar, ikkje kunnskap om fagleg innhald, styrer den offentlege debatten om gode miljø. Ettersom kvalitetssikringsorgana blir stadig meir privatisert og følgeleg skal gjere business av kvalitetssikringa, blir dei òg meir avhengig av «kostnadseffektive» måleinstrument som gir størst muleg avkastning med minst mulig innsats av arbeid.

Generelt er *Evaluatis* knytt til *audit explosion*, *audit society*, *age of inspection*, *evaluative state* etc.⁵⁷ Men denne *fokuseringa på «output» gjer at det billigare og mindre byråkratiske alternativet som tillit til den akademiske profesjon og bruken av det indre demokratiet, blir umogleg*. EU ser bort frå kostnadene med å bygge opp og drive igjennom *Evaluatis*. *Evaluatis* fører òg til meir byråkrati på det enkelte universitet.⁵⁸ Ettersom *Evaluatis* representerer ei ein-sidedig verdsetting av det som kan målast (kvantifiserast), blir kreativitet og originalitet skadelidande. Eller rettare: Kreativiteten blir transformert til eit organisasjonsspel. Strategisk manipulasjon av kjenne-teikna på suksess blir *the game of the town*. Tendensen til at det blir publisert mye *standardkunnskap* basert på dårlege eller trivielle data, er alt sterkt veksande.⁵⁹

Både kreativitet og originalitet føreset akademisk fridom. Men dette er ein fridom som forskarar i stadig større grad ser ut til å gi avkall på for å leve opp til *Evaluatis* sine produksjonskrav. *Evaluatis* er i stand til å måle penge-straumar, men ikkje vurdere god forskning. Ettersom forskingsråda si makt over universiteta, som må styrkast om ein skal få til spissing og elitedanning, ligg i forskingsråda si evne til å framheve sin innflytelse gjennom løyvingane, fell *Evaluatis* og dei forskingsløyvande organa sine interesser saman.⁶⁰

Det paradoksale ved logikken til *Evaluatis* ligg altså i forsøka på å *kvantifisere* også alle dei aktivitetane innan universiteta som ikkje lar seg måle på den måten, for eksempel det populærvitskaplege arbeidet, deltaking i det offentlige rom, rådgjeving og formidling av vitskaplege innsikter, administrasjon og pensumutvikling, og ikkje minst god kunnskapsbasert undervisning med forankring i eiga fri forskning. Fordi *Evaluatis* rett og slett ikkje har dekkande begrep for dette, blir slikt arbeid neglisjert, ettersom det ikkje lar seg måle mot publiseringsmengde, nettverksdeltaking i internasjonale

høgt rangerte nettverk etc. Slik ser vi òg at samarbeid mellom kollegaer, som no må tilpasse seg *Evaluatis*, blir styrt av andre verdiar enn dei som er knytt til den akademiske fridomen. Såleis mister det indre demokratiet den kollegiale basisen for fagleg dialog. Dette fører og til at *Evaluatis* underminerer motivasjonen i det akademiske arbeidet. *Evaluatis* tar, via fokuseringa på universitetet som leiarstyrt organisasjon og ikkje kollegium, form av kontroll, og då ein einssidig kontroll av noen aktivitetar på kostnad av dei andre viktige aktivitetane nemnt ovanfor. Kontrollen blir meir individualisert. Den er retta mot den enkelte sitt bidrag uavhengig av konteksten dette skjer innanfor.

Det er heller aldri klart for den enkelte forskaren når og korleis *Evaluatis* er i aktivitet eller blir brukt som styringsinstrument. Er formålet å rasjonalisere vekk dei dårlegast rangerte, eller kan det være å avdekke forhold som kan virke hemmande for den enkeltes akademikar og såleis føre til ein støtte for den enkelte forskaren? Denne usikkerheita vil alltid vere til stades, men særleg i eit universitetssystem der det indre demokratiet er bygd ned og erstatta med tilsette leiarar og *management*, og særleg om det ytre demokratiet også har forfalle slik at berre sterke særinteresser er representert i styreorgan (jamfør universitetsstyra i Noreg) eller i forminga av forskingsråda sine strategiar og prioriteringar. Denne usikkerheita fører til at *indre* motivasjon til innsats – som er ein føresetnad for kreativitet – blir erstatta av tilpassing til *ytre* krav. Berre når ein handlar i tråd med leiarinsentiva, kan ein vere sikker på at ein blir positivt verdsett, dvs. fremmer organisasjonen sin identitet og interesse. Igjen ser vi eksempel på at *Evaluatis* underminerer akademisk fridom og demokrati. *Evaluatis* underkjenner det indre demokratiet si viktigaste oppgåve: Å fremme og ta vare på også dei som i ein akademisk løpebane forfølger originale og risikofylte prosjekt som ikkje lar seg dokumentere eller slutføre på måtar som *Evaluatis* klarer å fange opp.

Dette er i tråd med allment kjende organisasjonsteoretiske innsikter som EU og kunnskapspolitikarane ut frå den elitistiske ideologien vel å neglisjere. Leiarstyrte organisasjonar som legg vekt på målbare og kvantifiserbare evalueringar, vil få tilsette som blir ekspertar på både å tilpasse seg, men også på å manipulere måleinstrumenta. Medan ein forskar før var oppteken av å få ros og ære for sine funn eller idear, er det nå kva tidsskrift ein har publisert i som er avgjerande, og som Anders Johansen framhever, kor ofte ein kan resirkulere eit akademisk arbeid i ulike avlønningssamanhengar. All akademisk autoritet er såleis overlate til peer review i noen få preselekterte tidsskrift, som om kvaliteten til kunnskapen også kan målast etter slike kriterium. Særleg for samfunnsvitarar representerer dette ei *sosialisering inn i den positivistiske kunnskapsforståinga*. Kunnskapen sitt mangfald, at den er forma av kontekst og av miljø, av akademisk debatt, samfunnsorientering og forskaren si kontaktflate med samfunnet, alt det som ein demokratisk organisasjon kan og skal fremme medvit om og systematisk aktivitet omkring, blir underkommunisert innan det nye evalueringsregimet.

Kort oppsummert: *Evaluatis* erstattar tillit med mistillit, bygger opp kostbare kontrollbyråkrati, underminerer den enkelte sin forskingsmotivasjon, fremmer strukturar som etterspør leiarar og deira insentiv og slik underminerer både det ytre og det indre demokratiet. *Evaluatis* rettferdiggjær bygginga av eliteinstitusjonar der leiinga saman med andre elitar innan EU kan utnytte kunnskapsressursane effektiv og målretta. *Evaluatis* må difor byggast opp gjennom ei profesjonalisering med eit felles verdigrunnlag, den nye «universitets- managerialismen». Evaluatørane si profesjonalisering gjennom byråkratiseringa blir viktigare enn professorane sin kollegiale yrkesidentitet. Og byråkratane sin kompetanse blir meir verdsett, slik at dei kan oppretthalde den nødvendige distanse til dei som blir evaluert. Det er etter kvart *Evaluatis* sitt kunnskapssyn som dominerer, med den konsekvens at kynismen spreier seg mellom forskarane. Kreativ «rent seeking» tel meir enn kreativ forskning, det er betre med tellekant enn å vere på kant med leiinga.

EUs elitistiske kunnskapsstrategi

Innan det Europeiske *Evaluatis* står akademisk og politisk demokrati mot marknad, og tillit og professoral profesjonell autonomi står mot organisasjon og såkalla profesjonalisert management.⁶¹ Eit avdemokratiserande og antidemokratisk kunnskapssyn har vakse fram. Den kunnskapsforståinga som gjer at *Evaluatis* kan byggje seg så fort opp og bli et instrument for eliteorganiseringa, har konsekvensar både for korleis vi forstår verdien av forskning, av undervisning og av relasjonen mellom desse. Førestellinga om forskinga si organisering som eit eliteprosjekt er prega av sterke objektivistiske førestellingar om kunnskap. Forskingsprosessen er «nøytral» og forskingsresultat kan nyttast til ulike formål. Brukarstyring og «bestillingar» utanfrå trugar ikkje forskinga sin autonomi. I dette naive perspektivet er forskinga sin fridom meir eit spørsmål om tid og pengar enn om val av tema, vinkling av problemstillingar og grunnleggande samfunnsforståing.

Studentane er ikkje då ein del av dialogen om kva som er viktig kunnskap eller viktige tema. Studentane er ikkje ein del av forskingsprosessen, men ein massebasis for seleksjon til forskning (med PhD som siste hinder, men og første større *prosjektbidrag i form av ein rapport*).⁶² Det er konkurranse om talent til pågåande og objektivt selektert forskning som veks ut av eller gir seg av forskingsfronten. Dei blir selektert etter potensiell evne til å bli ekspert, ikkje fordi dei har vist evne til originale teoretiske nyorienteringar. I objektivitetens namn produserer såleis universitetet heller ekspertar enn intellektuelle. Dette svekker demokratiet (og styrker elitismen) fordi kunnskapen si viktigaste rolle for demokratiet, *oppøving av dømmekraft*, blir neglisjert. Den akademiske fridomen si demokratiske grunngeving er at dømmekrafta ikkje er objektivt gitt, men sjølv eit produkt av at dømmekrafta til den enkelte forskaren blir satt på prøve av forskarkollektivet. Til tross for idealet om å

framstille sanninga, er kunnskap alltid først subjektivt forma, og må difor intersubjektivt verifiserast. I staden for kunnskapsøkonomen si instrumentelle kunnskapsforståing er det vitkaps- og kunnskapssamfunnets *refleksive karakter* som vi må sette i fokus. Dette fordrar den gjensidige utviklinga av det indre og det ytre demokratiet, ikkje deira nedbygging. Det intersubjektive kunnskapssynet utfordrar *Evaluatis* ettersom det *må* vere pluralistisk. Kanskje finst det fleire forskingsfrontar samstundes?

Oppøving av dømmekraft kan og skal også virke som ei kritisk motkraft mot kunnskapen sin *klassekarakter*. Innan elitane sitt partnarskap blir kunnskapskapital bytta mot sosial status. Med masseutdanninga og veksten i talet på akademikarar er kunnskapskapitalen blitt degradert. Differensieringsparadigmet skal vere eit mottiltak mot denne degraderinga. Kunnskapskapitalen kan vinnast tilbake gjennom eit bytteforhold med andre leiande krefter i samfunnet. Ekselensuniversitet eller andre akademiske eliteinstitusjonar prega av såkalla objektiv kunnskap ser ut til å danne grunnlag for eit slikt bytteforhold.

Elitismen med sitt snevre kunnskapssyn er såleis del av eit *klasseprosjekt* som i kampen mot sosialdemokratisk likskapsmakeri søkjer å utnytte differensieringsparadigmet til å heve visse deler av det akademiske fellesskapet opp på nivå med den økonomiske eliten. EU sitt ønske om å oppheve likskapshysteriet innan academia har i særlig grad fått gjenklang hos forkjemparane for dette prosjektet. Det same har kravet om (større grad av) studentbetaling.

I eit demokratisk kunnskapsamfunn forventar ein derimot at professorar og forskarar, som har akademisk fridom til å forfølge kunnskapsinteresser på en metodisk etterprøvbar måte, også har evne til å grunngje i det offentlige kvifor dei prioriterer som dei gjer og kan informere om samanhengen forskinga inngår i. For å innfri disse faglige forventningane må ein nettopp utvikle intellektuell dømmekraft, og (ikkje berre) ekspertise. På den måten kan academia bidra til det offentlege rommet, som òg får høve til både å verdsette og stille krav til kunnskapen si utvikling ut frå ei rekke kriterium for kva som er god kunnskap.

NOTER

- 1) Knut Kjeldstadli i dette nummeret av *Vardøger* og Slaughter, Shiela and Larry L. Leslie. *Academic capitalism. Politics, Policies and the Entrepreneurial University*. John Hopkins University Press. Baltimore 1997. Sheila Slaughter and Gary Rhoades (2004). *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education*. John Hopkins University Press. Baltimore 2004. Münch, Richard. *Globale Eliten, lokale Autoritäten. Bildung und wissenschaft unter dem Regime von PISA, McKinsey & Co.* edition suhrkamp. Frankfurt am Main 2009. Mahon, Rihanna and Stephen McBride. *The OECD and Transnational Governance*. UBC Press. Vancouver 2008. Santiago,

- Paulo, Karine Tremblay, Ester Basri, and Elena Arnal. *Tertiary education for the Knowledge Society. Volume 1: Special Features: Governance, Funding, Quality. Volume 2: Special features: Equity, Innovation, Labour Market. Internationalisation*. OECD. Paris 2008. Yusuf, Shahid, William Saint and Kaoru Nabeshima. *Accelerating Catch-up. Tertiary Education for Growth in Sub-Saharan Africa*. The World Bank. Washington 2008. Münch, Richard. *Globale Eliten, lokale Autoritäten. Bildung und wissenschaft unter dem Regime von PISA, McKinsey & Co.* edition suhrkamp. Frankfurt am Main 2009. Mahon, Rihanna and Stephen Mcbride. *The OECD and Transnational Governance*. UBC Press. Vancouver 2008.
- 2) Frey, Bruno S. «Evaluatis – eine neue Krankheit» i Matthies, Hildegard und Damar Simon (Hrsg.) *Wissenschaft unter Beobachtung. Effekte und defekte von Evaluationen*. Leviathan Sonderheft 24/2007.
  - 3) Espeland, Wendy Nelson and Michael Sauder. «The discipline of Rankings: Tight coupling and Organizational Change». *American Sociological Review*. 2009. Vol 74. February (p. 63 – 82).
  - 4) Til dømes Shanghai-indeksen etter opphavet på universitetet Shanghai Jiao Tong.
  - 5) *Mont Pelerin Society*, som utvikla den neoliberale politikken, hevdar at kunnskapspolitikken er avgjerande for det neoliberale prosjektet sin suksess, sjå Dieter Plehwe og Philip Mirowski. *The Raod from Mont Pelerin Society. The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press. Massachusetts, 2009. Sjå og debatten om NPM i Lægreid, Per og Tom Christensen *Autonomy and Regulation. Coping with Agencies in the modern State*. Edward Elgar. Cheltenham 2006.
  - 6) Michelsen, Svein and Agnete Vabø «On the Dynamics of the emerging system of quality assurance and accreditation in Norwegian higher education». I: Tor Halvorsen and Atle Nyhagen. *The Bologna Process and the Shaping of the Future Knowledge Societies*. University of Bergen, Bergen 2005.
Halvorsen, Tor (2007) «Excellence and Quality and the New Relation between Knowledge and Politics in times of Globalization», I: Halvorsen, Tor og Atle Nyhagen. *Towards a new contract between Universities and Society. A historical sociological perspective on the Lisbon Strategy and EU policies on higher education and research*. Universitetet i Bergen. Bergen 2007.
  - 7) Peter Weingart om ukritisk omfanning av bibliometriske tal, i: «Impact of Bibliometrics upon the Science Systems: Inadvertent consequences.» *Scientometrics* 62 (s. 67-85).
  - 8) Sjå s. 17 om bruken av resultatbasert måling i lys av 9 prioriteringar. Kva slags måleindeksar som blir brukt vil sjølvsagt påverke korleis forskinga innan desse prioriterte områda blir verdsett. Det blir slått fast, stikk i strid med elementær organisasjonskunnskap at «innføringa av resultatbasert kunnskap i finansieringssystemet i universitets- og høgskolesektoren, insittuttsktoren og i helseforetakene skal i seg selv fremme kvalitet» (s. 19).
  - 9) Ibid., s 77, sjå og Knut Holtan Sørensen i dette nummeret av *Vardøger*.
  - 10) Sjå Espeland and Sauder (op.cit s. 63-82) om korleis *Evaluatis* skaper eit «organisasjonssystem» med klare posisjonar og roller som tilfredsstillar eksterne politiske krefter, men og korleis dette systemet innan kollegiet skaper angst, usikkerheit og gjensidig overvaking på kostnad av den kollegiale kreativiteten.

- 11) Om det neoliberale regimet si transformering av universitetet til ein leiarstyrt organisasjon med sterke byråkratiske trekk, sjå Krücken, Georg and Frank Meier «Turning the University into Organisational Actor», i Drori, Gili S. et al. *Globalization and organization. World Society and Organizational change*. Oxford University Press. Oxford 2006.
- 12) Når det gjeld universtetsrankingar eller «leag tables» i hovudsak laga for studentar som skal velje ein «leverandør» i marknaden, så var *US News and World Report* først ute, for meir enn 20 år sidan, sjå: Insitute for Higher Education Policy April 2007. *College and University Ranking Systems. Global Perspectives and American Challenges*. IHDP. Washington DC 2007.
- 13) St. meld 30 (2008-2009) *Klima for forskning*, s. 78.: «Institusjonene er i ferd med å revurdere tanken om at hele bredden av emner må være til stede lokalt for å sikre kvaliteten i utdanninga. Også landets store universiteter har problemer med å oppfylle ambisjoner om bredde uten at dette går ut over forsknings- og undervisningsvilkårene for de ansatte. Bredden i forskningen må med andre ord ikke være et mål for den enkelte institusjon, men for FoU systemet som en helhet». Dei irrasjonelle utslaga av ei arbeidsdeling som eventuelt blir skapt av ein stadig sterkare spesialisering som *konkurransen* driv fram mellom enkeltaktørane, skal altså motverkast av det panoptiske Forskningsrådsblikket, basert på data om målbare resultat.
- 14) OECD 2008, Vol 1 og 2 op.cit.
- 15) Det er ikkje rett å bruke offentlege pengar til å fremme uriktig kunnskap som skal generere såkalla marknadsrelevante åtfærd, sjå www.utoronto.ca (August 16. 2006). Ei lengre utgreiing av ved Göteborgs universitet kritiserer dei universaliserande rangeringssystema i Kavellin, Mats och Sverker Lindblad. *Världmästerskap i Vetenskap?. En granskning av internationella rankinglistor och deras sett at hantera kvalitet hos universitet*. Göteborgs Universitet. Göteborg 2006.
- 16) Ei granskning gjort av *OECD Programme on Institutional Management of Higher Education*, og *International Association of Universities* (av 202 høgere utdanningsinstitusjonar i 42 land) viser at universitetsleiinga legg stor vekt på «rankings». Over halvparten av leiarane sa dei var misnøgde med eigen posisjon. 70% ville gjerne vere mellom dei top 10% rangerte nasjonalt og mellom dei 25% topp rangerte internasjonalt (Hazelkorn, Ellen, *University World News*. 11 November 2007). I den same artikkelen (University World News, (op.cit.)) hevdar forfattaren at «Excellence Initiatives» i Tyskland, Russland, Kina, og Frankrike er politiske tilsvar til *Evaluatis*. Dei forventar ein sterk vekst i høgere utdanningsreformer ettersom forventningane er at meir elite, meir konkurranse og betre institusjonar vil føre til at ein blir betre rangert.
- 17) I følgje NTNUs *Universitetsavisa* 21.01.09. Hovudinnlegget var ved Frans van Vugt, Univertetet i Twente som snakka om «European Classification of Higher Education». Jf. også St. meld 30 (2008-2009). *Klima for Forskning* (op.cit.).
- 18) Som OECD (2008 (op.cit.)) argumenterer (Vol 2, s. 136) er det ein sterk vekst i konkurransen om talent.
- 19) Det til nå mest potente uttrykket for denne utviklinga er Universitetet i Oslo sin bruk av konsulentfirmaet McKinsey. Konsulentfirmaet har gitt eit bidrag til korleis UiO sin strategi for å bli eit internasjonalt og leiande universitet skal formast. Her inngår m.a. å lære seg å bruke dei internasjonale rangeringsindeksane betre, m.a. ved å konsentrere forskinga om færre tema som kan gje komparative fortrinn. Jamfør «UiO – mot et ledende internasjonalt forsknings-

- universitet. Memorandum til Universitetsdirektør Gunn-Elin Bjørneboe. Universitetet i Oslo. 7 november 2008». www.uio.no.
- 20) Sjø St.meld nr. 30 2008-2009 s.78
  - 21) Jamfør OECD. *The global competition for talent. Mobility of the highly skilled*. Paris 2008, med budskapet om at dei enkelte land, gjennom sine universitet, bør utvikle strategier som gjer dei i stand til å konkurrere om desse talenta, kvar enn i verda dei måtte vere.
  - 22) OECD. 2008 (op.cit).
  - 23) Barnes, Barry. *About Science*. Basil Blackwell. Oxford, 1985 om den akademiske æresøkonomien. Denne kan aldri erstattast, i følge Barnes, av *Evaluatis* eller av dei økonomiske belønningane som knyter seg til *Evaluatis*. (op.cit. s. 47).
  - 24) OECD 2008 Vol 1.
  - 25) I følge St. meld 30 (2008-2009: 80) er leining – og ikkje det kollegiale demokrati – vilkår for utnytting av forskarpotensialet.
  - 26) Christensen og Læg Reid op.cit.
  - 27) Edwards Shils skriv, med referanse til erfaringane frå fascismen og Den 2. verdskrigen mye om kvifor det er nødvendig å styrke relasjonen mellom demokrati og akademisk autonomi. Men han uttrykker seg pessimistisk om akademikarane si evne til å halde fast på si rolle for demokratiet. *Evaluatis* har alt for lett forma det akademiske subjekt. Kortsiktige gevinstar freistar. Shils, Edward. «*The calling of education. The Academic Ethic and other Essays on Higher Education*». The University of Chicago Press. Chicago 1997.
  - 28) Sjø Paris, Rainer «Machtfreiheit als negative Utopie. Die Hochschule als Idee und Betrieb»; og Braun, Dietmar. «Regulierungsmodelle und Machtstrukturen in Universitäten». Begge i: Stölting Erhard und Owe Schimank (Hrsg.) *Die Krise der Universitäten*. Leviathan Sonderheft 20 /2001 Westdeutscher Verlag. Wiesbaden 2001.
  - 29) Tor Halvorsen «Globalisering av kunnskap og det globale kunnskaps-samfunnet». I: Mary-Anne Karlsen, Nils Otto Steen og Siri Hall Arnøy (red). *Utdanning – Venstre om*. Verden til Venstre. SV. Oslo 2008.
  - 30) European Commission. *Frontier Research: The European Challenge*. High-Level Expert Group Report (2005)
  - 31) EU framhever ikkje berre at USA er forbildet, men også den fremste konkurrenten.
  - 32) Marginson, S. & van der Wende, M. [Globalisation and Higher Education](#). Education Working Paper Number 8, OECD. Paris, 6 July 2007.
  - 33) Martin Trow , «From mass higher education to universal access: The American advantage» CSHE.1.00. (Spring 2000:6); og Arthur M. Cohen. *The Shaping of American higher education: Emergence and growth of the contemporary system*. Kindle Book. New York 2007 (sjå særleg s. 440 ff.).
  - 34) Mange deler desse synspunkta også i Noreg, eller kanskje særleg i Noreg, og framhevar USA som forbilde, jamfør det såkalla «Dannelsesutvalget» si innstilling (utgutt av UiO, UiB og HiBodø, 2009).
  - 35) Geiger, Roger and Cresco M. SA. *Tapping the riches of science. Universities and the promise of economic growth*. Harvard University Press. Harvard 2008.
  - 36) Charles W. Smith. *Market values in American higher education. The Pitfalls and Promises*. Rowman & Littlefield Publishers. Oxford 2000.

- 37) Barnes (op. cit.).
- 38) European commission *Frontier Research: The European Challenge*. High-Level Expert Group Report. Brussels, 2005.
- 39) Etablert i 2005, lokalisert til Brussel (www.bruegel.org).
- 40) Aghion, Philippe and Mathias Dewatripont, Caroline Hoxby, Andreu Mas-Colell and André Sapir. *Higher aspirations: An agenda for reforming European universities*. Bruegel Blueprint 5. Brussels 2008.
- 41) Bruegel (op.cit.).
- 42) Geiger og Sa (op.cit.). Geiger og Sa viser til den sterkt overvurderte rolla til universiteta for innovasjon og økonomisk fornying: «It has essentially been an addition» (s.210).
- 43) Münch, 2009 (op cit.).
- 44) S.19 «Europa treng eliteinstitusjonar som gjev ekselent opplæring til ekselente studentar på høgre nivå. Eit program forma for å sikre at kvart einaste universitet er ekselent på høgre nivå vil vere ein 'non starter' som hindrar ekselens frå å vekse fram» (mi oversetting).
- 45) Sjå og Knut Holtan Sørensen i dette nummeret av *Vardøger*.
- 46) Aghion, Philippe. *The Governance and Performance of Research Universities: Evidence from Europe and the US*. NBER Working Paper Series 2009..
- 47) Bruegel, (op.cit. s.45).
- 48) Initiativet, tatt av den sosialdemokratiske partileiinga, blei satt i verk i juli 2005. Sjå Scholz, Beate «Internationalisation of Doctoral Education. Research training in an era of globalisation». I: Gaebler et al. *Internationalisation of European Higher Education*. An EUA/ACA Handbook. Raabe Verlag Berlin. Berlin 2008.
- 49) Edelgard Bulmahn, som da var utdanningsminister, hevda at Tyskland mangla toppuniversitet som kunne *stråle* over heile verda («Spitzenuniversitäten, die weltweit strahlen»), forskningsrådesdirektøren krevde difor at ein måtte bli kvitt egalitetshysteriet. («Weg mit der Egalität»). Sjå Eva Barlösius «Leuchttürme der Wissenschaft». *Leviathan* 1/2008 s.155.
- 50) Münch (2007). *Die Akademische Elite*. Edition Suhrkamp.
- 51) Münch 2007:399 (op.cit)..
- 52) Hartman, Michael. «Excellenceninitiative – ein Paradigmenwechsel in der Deutschen Horschulenpolitik» *Leviathan* 34 (4) S. 447-465. Berlin 2006.
- 53) Professor Frans van Vught styremedlem i EUA og invitert av Utdanningsdepartementet til Kontaktkonferansen 2009, uttalte på *European Business Summit* 22. februar 2008 at akademia og representantar for industrien i Europa var samde om at europeisk høgre utdanning trong rask, omfattande *differensiering* for å gjere universiteta i stand til å delta i den globale konkurransen om dei beste hovuda, om driftsmiddel og omdømme, sjå *EurActiv.com* 25.02.2008.
- 54) Frey 2007 (op.cit.).
- 55) Anders Johansen uttalte 11. mai 2007, på Universitet og Høgskolerådet sin konferanse om tellekantproblematikken m.a. følgjande: «For et par uker siden fikk vi på mitt fakultet framlagt oversikten over fjorårets fangst av tellekantpoeng. Det viste seg at min innsats var dobbelt så mye verdt som året før. I 2005 hadde jeg, sammen med en kollega, utgitt et større bokverk på norsk, og samtidig lansert en database og et nettsted som supplement til boken; det ga 2,5 poeng til hver av oss. I 2006 ble det ikke tid til forskning. Men jeg holdt da noen

foredrag, for det meste om tellekanter, og jeg fikk dem på trykk, i diverse korte og lange versjoner, i kanaler som er oppført i autoritetsregisteret; det resulterte i 5 poeng. Alt i alt brukte jeg kanskje tre-fire uker på å skrive disse foredragene; det ga dobbelt så stor uttelling som intens forskningsinnsats gjennom flere år. Hvis jeg skulle latt meg motivere av incentivene i dette systemet, ville jeg først av alt foretatt en kraftig nedjustering av mine faglige ambisjoner – for her er det åpenbart ikke produktivitet som blir påskjønet, og heller ikke kvalitet: Fra nå av ville jeg ikke skrevet bøker mer, men bare artikler, og aller helst samme artikkel igjen og igjen – for å få flest mulig publikasjonspoeng ut av hver minste bit forskning» (s. 1 og 2 fra foredrag gjort tilgjengelig av forfatteren).

- 56) European Commission (op.cit.).
- 57) Powel, Michael. *The audit society. Rituals of verification*. Oxford University press. Oxford 1997; og Neave, Guy. *On the cultivation of quality, efficiency and enterprise: an overview of recent trends in higher education in Western Europe*; 1986 -1988. European Journal of Education. Vol 27. pp 5-27 1988.
Bleiklie, Ivar, *Justifying the Evaluative State: New Public Management ideals in higher education*. European Journal of Education. Vol. 33, pp 299 -315.
- 58) Frey (op.cit.).
- 59) Tucci, Christopher. «Why Europe will never have accountability in research.» *Foresight Europe*, March 2006: s 27 – 29. 2006.
- 60) Brook, Richard. «The role of evaluation in as a Tool for Innovation in Research». I *Max Planck Forum 5*. München 2002.
- 61) Enders, Jürgen.«Professor werden ist sehr schwer, Professor sein dann gar nicht mer? Ein Beitrag suhr Peronalstrukurreform an den Hochschulen». I Hildegard Matthies und Dagmar Simon (Hrsg.). *Wissensachft unter Beobachtung. Effekte, defekte von Evaluationen*. Leviathan sonderheft 24/2007.
- 62) Jf. tenketanken Bruegel, (op.cit.).

Knut H. Sørensen

FRA EXCEL TIL EXCELLENCE? MÅLING OG VEIING AV REGNEARK-UNIVERSITETET¹

Norske universiteter og høyskoler har de siste 10-15 årene vært gjennom en serie med effektiviseringsreformer (jfr. min foregående artikkel). Dette har vært inspirert av en generell strategi for å «modernisere» offentlig sektor, drevet fram som et slags kompromiss mellom Arbeiderpartiet og de borgelige partiene, gjerne omtalt som «New public management». For universitets- og høyskolesektoren var det særlig Mjøs-utvalget² og den påfølgende «Kvalitetsreformen»³ som satte fart i omstillingene, selv om endringene startet tidligere. Et sentralt element har vært omlegging av budsjettprosesser og regimene for økonomisk styring. Universiteter og høyskoler har fått større frihet til å disponere de statlige bevilgningene; til gjengjeld har den indirekte kontrollen med virksomheten økt, og institusjonene er i større grad gjort ansvarlige for oppnådde resultater. Dette har medført at universiteter og høyskoler må gjøre seg reviderbare utover det rent regnskapsmessige. De må framfor alt frambringe tall om virksomheten slik at den kan vurderes av eksterne instanser, tall som også kan brukes i det nye formelbaserte budsjettssystemet. Denne artikkelen analyserer hva tallfestingen av høyere utdanning og forskning innebærer, og hva som har drevet denne utviklingen.

Det har i om lag 50 år vært arbeidet med metoder for å måle vitenskapelig aktivitet og produktivitet, ikke minst gjennom OECD. I utgangspunktet var formålet med dette å vurdere den samfunnsøkonomiske betydningen og relevansen av forskning, men også å styre og kontrollere innsatsen.⁴ Som Tor Halvorsen peker på i sin artikkel i dette nummeret av *Vardøger*, har det vokst fram en hel evalueringsindustri som i stor grad baserer seg på kvantitative indikatorer på forskningsinstitusjoners «kvalitet» og «produktivitet». Forsøkene på å rangere universiteter basert på slike metoder har imidlertid hatt større oppmerksomhet. I USA har *U.S. News & World Report* publisert rangeringer siden 1980-tallet, og mange andre land har fulgt etter, blant annet Tyskland, Storbritannia, Spania og Italia.⁵ I Norge har man først tatt interesse for dette fenomenet etter at Times Higher Education Supplement⁶ og Shanghai Jiao Tong universitetet⁷ begynte å produsere rangeringer av verdens antatt beste universiteter. Gitt de store metodiske problemene ved slike rangeringer,⁸ blir de tillagt overraskende stor betydning. Ingen av de norske universitetene scorer spesielt høyt, og det bør ikke være noen overraskelse. Likevel har rangeringene utløst ambisjoner på norske universiteter om å bli «internasjonalt fremragende», uten særlig refleksjon over hva det

skulle bety, hva det forutsetter og hvilke konsekvenser det har å etablere eliteinstitusjoner.

Jeg vil hevde at dette fokuset på rangeringer er knyttet til et bredere sett av forandringer som jeg vil sammenfatte i begrepet om *regnearkuniversitetet*. Betegnelsen viser i første omgang til hvordan veksten i og utviklingen av administrativt orienterte datasystemer genererer store mengder tall om mange forskjellige forhold, tall som gjerne bearbeides i regneark av typen Microsoft Excel. Regnearkuniversitetet er i tillegg basert på et økende antall samfunns- og siviløkonomer i administrasjonen. Kombinasjonen av flere økonomer og økt etterspørsel etter tall har – som vi skal se – medført den rene syndfloden av indikatorer på universitetenes virksomhet, en syndflod som understøttes av Riksrevisjonens insistering på at universitetene skal drive målstyring. Sist men ikke minst har regnearkuniversitetet medført et mye sterkere fokus på universitetet som enhet, til fortrenghet for fag og personer. Det er institusjonen som skal være «fremragende».

I det følgende skal jeg analysere regnearkuniversitetet i større detalj, med vekt på de metoder som brukes, og de effekter som metodene har på vitenskapene og på høyere utdanning. I utgangspunktet er det viktig å legge merke til at regnearkuniversitetets begrep om kvalitet ikke eksisterer uavhengig av målemetodene. Snarere er det slik at «kvalitet» konstrueres gjennom målemetodene.⁹ Dette har viktige konsekvenser som må undersøkes nærmere. Jeg skal gjøre det ved å behandle tre hovedtema. Det ene dreier seg om hvordan norske universiteter måles og veies. Det andre handler om måling og veiing av den enkelte forsker. Det tredje handler om universitetenes og de vitenskapelige ansattes gjennomgående passivitet i forhold til de utfordringer som regneark og revisjonsmentalitet stiller oss overfor.

Revisorene kommer ...

Studenter er alltid blitt talt.¹⁰ Vi har statistikk over antall studenter og ferdige kandidater tilbake til opprettelsen av Universitetet i Oslo. Undervisning har også lenge vært byråkratisert fordi denne aktiviteten har vært underlagt et omfattende regime av regler og kontroll. Antall studenter har dessuten tradisjonelt vært universitetenes viktigste aktivitetsindikator. Når bevilgningene ble økt, var det som regel under forutsetning av at tallet på studenter også ble større. Tidligere var imidlertid denne relasjonen politisk mediert. Det var ingen direkte sammenheng mellom antall studenter og antall kroner.

Forskning hadde mer karakter av å være en privatsak med forholdsvis liten institusjonell oppmerksomhet, sammenliknet med undervisning. Det ble ikke produsert systematisk forskningsstatistikk eller andre typer oversikter om den forskningen som ble utført, ja universitetene manglet til og med pålitelige data om publikasjoner og prosjekter. Sett utenfra virket nok dette merkelig. Hva var det egentlig som skjedde på universitetene? Gjorde de noe

der? Utredningene om høyere utdanning som er laget etter 1980, er i hvert fall gjennomgående kritiske til universitetene. Det gjelder særlig Mjøs-utvalget. Kanskje er det typisk at medlem av dette utvalget, BI-professor Rune Sørensen, bare kan fastslå kategorisk som begrunnelse for reformstrevet at «Universitetene var blitt altfor preget av treghet».¹¹

Universitetene gjorde lite for å imøtegå slike påstander. De satset ikke på selv å lage oversikter over egen virksomhet, selv om det burde vært klart at krav om dette ville komme. Heller ikke skaffet de seg kompetente fagmiljøer som kunne gitt råd om hvordan slike utfordringer burde håndteres.¹² Regnearkuniversitetet kunne derfor nokså uhindret slå igjennom i kjølvannet av «Kvalitetsreformen». Den utløsende begivenheten var trolig innføringen av en såkalt resultat- eller formelbasert budsjettmodell i forslaget til statsbudsjett for 2003. I 2006 ble det innført endringer i modellen, blant annet ble mål på publisering tatt inn som del av aktivitetsmålet for forskning. Budsjettmodellen forutsetter at universitetene leverer tallmateriale på utvalgte områder – studiepoeng, antall studenter som har utenlandsopphold, antall utenlandske studenter, publikasjonspoeng, forskningsbevilgninger fra EU og Forskningsrådet, m.v. Siden tallene skaper penger, representerer de en betydelig grad av disiplinering for å sørge for at tallmaterialet er i orden. Uten denne disiplineringen hadde antakelig universitetene fortsatt ikke hatt tolkbare mål på egen virksomhet.

Det er imidlertid Riksrevisjonen som har vært den viktigste drivkraften bak regnearkuniversitetet. I 2004 gjennomførte de en undersøkelse av «virksomhetsstyringen» ved universitetene. Den ga grunnlag for krass kritikk:

«Formulering av mål- og resultatkrav i plandokumenter er utgangspunktet for mål- og resultatstyring i virksomheten. Når målformuleringene mangler, blir konsekvensene at det i liten grad fastsettes virkemidler og ansvar for gjennomføring i planene. Ved universitetene finnes det ingen årlige plandokumenter på noe nivå som angir hvordan resultater skal følges opp, rapporteres og kontrolleres. På denne bakgrunn kan det stilles spørsmål ved om universitetene tilfredsstiller fastsatte krav til statlig mål- og resultatstyring når det gjelder dokumentstruktur.»¹³

Når vi tar høyde for det byråkratiske språket, var Riksrevisjonens budskap glassklart: Universitetene gjør det umulig å kontrollere virksomheten fordi det mangler klare, helst kvantitativt formulerte mål som resultatene kan måles i forhold til. Det manglet målstyring. Kunne det bli verre? Ja, Riksrevisjonen føyer skam til skade:

«Undersøkelsen viser at universitetenes interne styringssystemer i liten grad utgjør en helhetlig prosess av planlegging, gjennomføring og kontroll. I planleggingen av virksomheten er den største svakheten fravær av konkrete målsettinger og resultatmål for hva som skal oppnås på kort sikt, noe som er en forutsetning for målrettet og effektiv drift. Når mål unntaksvis fastsettes, er de i liten grad knyttet til gjennomføringsansvar.

Undersøkelsen viser samtidig at ledere generelt er usikre på hvilke virkemidler de har til rådighet. God gjennomføring forutsetter nær sammenheng mellom fastsatte mål, de ansattes arbeidsoppgaver og måten arbeidsoppgavene blir utført på. Fravær av mål og virkemidler innebærer grunnleggende svakheter i systemene for gjennomføring av mål- og resultatstyring.»¹⁴

Universitetene var med andre ord preget av mangel på regneark og revisjonskultur; mangel på tiltak for å kontrollere at regnearkene ble riktig utfylt og forstått. Eller, som Riksrevisjonen formulerer det:

«Rapportering av resultater knyttes i den grad mål er utformet, sjelden til målene for virksomheten. Måloppnåelsen blir dermed vanskelig å vurdere. Svakheter i styringssystemene varierer i liten grad mellom universiteter og fakulteter. Uformell styring gjennom kultur, tradisjon og dialog er framtreddende.»¹⁵

Revisorene var altså sjokkert over at universitetene var preget av uformell styring gjennom kultur, tradisjon og dialog. Her så de et åpenbart behov for å gripe inn:

«Uformell styring vil imidlertid være personavhengig og lite egnet til langsiktig, helhetlig styring. Det stilles spørsmål ved om svakheter i universitetenes interne styringssystemer bidrar til å svekke en effektiv overordnet styring (...). Eksternfinansiering utgjør en stadig større andel av universitetenes inntekter (...). Styringen av denne virksomheten synes i liten grad å være knyttet til en etablert styringskjede. Det kan derfor stilles spørsmål ved om universitetsledelsen har tilstrekkelig styring med denne økende andelen av institusjonens inntektsgrunnlag.»¹⁶

Det er høyst uklart hvordan Riksrevisjonen «vet» hva som er mest effektivt, for det finnes ikke en eneste referanse som belegger påstandene om hva som er gode måter å gjøre ting på. Riksrevisjonen fant det heller ikke nødvendig å reflektere over om det kunne være noe spesielt ved universitetenes funksjonsmåte som kunne tilsi et annet mønster enn i andre former for offentlig virksomhet. Det gjaldt bare å få normalisert disse institusjonene, slik at det ble revisjonsmessig orden. For Riksrevisjonen bør alt være likt.

Departementets innføring av en resultatbasert budsjettmodell innebar et markert behov for produksjon av tall, men på et begrenset antall områder og aggregert for hele institusjonen. Riksrevisjonen krevde derimot regneark på alle skjerner. Virksomheten på universitetene måtte gjennomsyses av styringskjeder, konkrete mål og resultatrapportering. Her duger det ikke med kultur, tradisjon og dialog. Det må ansettes flere økonomer.

Universitetene la seg paddeflate for Riksrevisjonen. Bare Departementet forsøkte seg med en antydning om at det kanskje var slik at universitetene hadde spesielle utfordringer med virksomhetsstyring. Riksrevisjonen syntes imidlertid ikke det var noe godt argument og påpekte kjølig:

«Riksrevisjonen har forståelse for at mange sider av universitetenes virksomhet er vanskelige å måle. Formulering av mål og konkretisering av disse er imidlertid en forutsetning for å kunne følge opp virksomheten og for å vurdere hvorvidt virksomheten har oppfylt planlagte målsettinger. Undersøkelsen viser også at det i liten grad er utarbeidet formelle rutiner eller systematikk for hvordan mål og resultater skal følges opp. Sett i sammenheng med manglende resultatkrav kan det være en risiko for at oppfølgingen blir tilfeldig og avhengig av personlig initiativ.»¹⁷

Bare et regnearkuniversitet kan revideres, og det var selvsagt den eneste form for universitetet Riksrevisjonen kunne finne tilfredsstillende. Det viktigste er kontroll og kontrollerbarhet; effektivitet er ironisk nok ikke så viktig. Riksrevisjonen reflekterte heller ikke et øyeblikk over kostnadene ved å gjøre universitetene reviderbare. Det var ikke nødvendig, for i praksis er det ingen som reviderer revisorene. Derfor tok Stortinget bare, etter innstilling fra Kontroll- og konstitusjonskomiteen, Riksrevisjonens rapport til etterretning. André Oktay Dahl (H) som var ordfører for saken, omtalte den slik:

«Denne saken dreier seg isolert sett om hvorvidt universitetene har etablert systemer og rutiner som kan gi en grad av sikkerhet for at planlagte mål og resultater kan nås; det er i denne omgang ikke opplysninger om i hvilken grad universitetene faktisk når de oppsatte mål. Gode systemer og rutiner er selvfølgelig som regel en av forutsetningene for at man oppnår gode resultater, men ikke nødvendigvis en garanti. Sann sett er denne undersøkelsen interessant, men for Stortinget vil det nok bli enda mer interessant senere å få seg forelagt en sak om i hvilken grad man når faglige mål, og hva effekten av f.eks. Kvalitetsreformen blir (...) Det er imidlertid klart at det er en utstrakt praksis for uformell styring. Det betyr ikke nødvendigvis at det er dårlig styring, men det kan selvfølgelig gjøre at det i etterhånd er vanskeligere å dokumentere og kontrollere hva som fungerer eller ikke, og ikke minst hvorfor det fungerer eller ikke. Erfaringsutveksling blir også vanskeligere, noe som vel er et av de viktigste formålene med kontroll, selv om vi her på huset vel ikke alltid er like opptatt av akkurat den formålsbegrunnelsen for vår kontrollvirksomhet.»¹⁸

I praksis stilte Stortinget seg bak Riksrevisjonens krav, men med en viss distanse. Hva ble så konsekvensene av utspillet til Riksrevisjonen? Hva har de norske universitetene i praksis gjort?

Målstyring som parodi? Tilfellet NTNU

Ideen om målstyring er gammelt nytt. Som ledelsesteori ble den lansert av Peter Drucker allerede i 1954.¹⁹ Grunntanken er banal: Organisasjoner må sette seg mål som så er utgangspunktet for utforming av strategier for å nå disse målene. Målene skal samtidig fungere som utgangspunkt for å evaluere,

og det var akkurat dette som var Riksrevisjonens fortvilelse: Hvordan kan vi vurdere om universitetene bruker ressursene sine riktig når det ikke finnes klare vurderingskriterier (les: målbare mål)?

Det er viktig å legge merke til at Riksrevisjonen ikke bare var opptatt av målbare mål. De la samtidig stor vekt på at universitetene måtte være organisert slik at det var klart og tydelig hvem som hadde ansvaret for hva. Slik sett er det typisk at Riksrevisjonen i et oppfølgingsdokument fire år senere relativt fornøyd konstaterer at «universiteta har satt i verk tiltak for å tydeleggjere og formalisere ansvars- og myndighetsforhold for leiarane ved universiteta, både i dokument og gjennom omlegging av leiings- og styringsstruktur».²⁰ De er også fornøyde med målstyringstiltakene:

«Riksrevisjonen har også merka seg at universiteta har arbeidd med å sikre at dei årlege plandokumenta spesifiserer mål og resultatkrav og korleis resultat skal følgjast opp, kontrollerast og rapporterast. Samanhengen mellom dei strategiske planane og dei årlege styringsdokumenta er styrkt, og årsplanane har vorte meir konkrete og førande for dei viktigaste områda ved universiteta. Alle universiteta ser ut til å ha gjennomført eller er i ferd med å gjennomføre tiltak som vil betre dei interne styringssystema.»²¹

Universitetene har med andre ord vært lydige, og Riksrevisjonens hyggelige konklusjon er «Saka er avslutta». Hva innebærer så dette? Jeg har i en foregående artikkel i dette nummeret av *Vardøger* analysert universitetsreformer og påpekt blant annet hvordan det har skjedd en strømlinjeforming med økt vekt på kommando og kontroll-lederskap. Men hva slags strategiplaner og styringsdokument var det Riksrevisjonen fant slik glede ved? Jeg tror dette best kan belyses ved et eksempel, og vi skal i det følgende se på hvordan NTNU har løst oppgaven.

I utgangspunktet handler målstyring selvsagt om å ha et mål eller en visjon. NTNUs utgangspunkt er sammenfattet i formuleringen «Internasjonalt fremragende i 2020». Verken mer eller mindre. Visjonen er formulert slik:

«Forskning og utdanning er en globalisert virksomhet som preges av økende konkurranse om menneskelige og materielle ressurser. I en slik konkurransesituasjon må NTNU arbeide kontinuerlig for å styrke kvaliteten i alle deler av vår virksomhet. NTNU må ha som ambisjon å bli regnet blant Europas gode universiteter. Vår visjon er at NTNU i 2020 skal være internasjonalt anerkjent som et fremragende universitet. På grunnlag av aksepterte kriterier, evalueringer og vurderinger skal det dokumenteres at NTNU er i internasjonal toppklasse på et utvalg av faglige styrkeområder NTNU er blant de ti ledende teknisk-naturvitenskapelige universiteter i Europa NTNU som breddeuniversitet er blant de 1 % beste i verden.»²²

NTNU har åpenbart noen utfordringer her. THES-vurderingen for 2008 plasserte NTNU på fjerdeplass blant de norske universitetene, mens

Shanghai-rangeringen var noe mer oppmuntrende med en andreklass. Hvordan har så NTNU tenkt å bli «internasjonalt fremragende»?

I utgangspunktet er det jo bra at man har tenkt å oppnå dette ved å «bevare og utvikle universitetet som særskilt demokratisk organisasjon ved å ivareta ansatte og studenters yringsfrihet og aktive medbestemmelse». Samtidig skal NTNU «være en handlekraftig organisasjon gjennom å skape oppslutning om prioriteringer og ha effektive prosesser og systemer som understøtter kjernevirksomheten». Ellers kan vi oppsummere de knapt formulerte strategiske målene med å notere at NTNU ønsker å bli flinkere på en lang rekke områder.

Strategiplanen – som egentlig bare er en liste med målsettinger – illustrerer eksemplarisk de svakhetene ved målstyring som organisasjonsforskere – men kanskje ikke revisorer – har kjent til i flere tiår. For det første er det lagt liten vekt på å analysere konteksten som målene skal realiseres innenfor. Det virker for eksempel som om man ikke har tenkt på at de fleste andre universiteter har tilsvarende mål. NTNU har ikke noen analyse av hva som kreves for å bli «internasjonalt fremragende», og heller ikke hva som ligger bak en slik karakterstikk. Man later som om det finnes et objektivt kvalitetsbegrep som kan fungere som målestokk, men noe slikt finnes jo ikke. Man kan jo strengt tatt bare bli «fremragende» på de premisser som THES- og Shanghai-rangeringene legger til grunn.

For det andre inneholder strategiplanen bare mål og ingen strategi. Den strategiske tenkningen forutsettes å foregå på lavere nivå. I første omgang er det fakultetene som får utfordringen, men de sender den raskt videre til instituttene. Der transformeres det hele til regneark som kan aggregeres; først på fakultetsnivå, deretter for hele NTNU. NTNU blir neppe mer «internasjonalt fremragende» av slike øvelser, men Riksrevisjonen ble tydeligvis tilfredsstilt. Antakelig var det viktigst.

En hovedutfordring med målstyring er å begrense antallet mål slik at det er mulig å ha et rimelig klart fokus på hvilke oppgaver som skal utføres og hva som skal oppnås. Målene må i tillegg ha oppslutning i organisasjonen. For et universitet er det ikke enkelt å ha et lite antall mål, siden universitetene faktisk har et ganske komplekst samfunnsoppdrag som Departementet stadig ønsker å utvide (se min foregående artikkel). Dette demonstreres eksemplarisk gjennom NTNUs strategiplan. Den lister opp fem aktivitetsmessige hovedområder: Forskning, utdanning, formidling, nyskaping og organisasjon og ressurser. Forskning måles gjennom åtte numeriske indikatorer, undervisning med ni, formidling med tre, nyskaping med tre og organisasjon og ressurser med seks. Til sammen 29 indikatorer som NTNU skal forbedre seg på, verdig et sant regnearkuniversitet. Til sammenlikning bruker THES-rangeringen seks og Shanghai-rangeringen sju indikatorer.

Hvor kommer så NTNUs mål fra? De stammer i hvert fall ikke fra interne diskusjoner blant de ansatte, for noe sånt har aldri funnet sted. Det heller

ingenting som tyder på at Styret for NTNU har brukt mye tid og krefter på saken. Nei, regnearkmålene er nok i hovedsak produsert av regneark-administrasjonen som sikkert ikke har hatt noen enkel oppgave. For hva vil det si å være «internasjonalt fremragende»? Nå gir jo THES- og Shanghai-rangeringene et slags svar på dette, men NTNUs regnearkoperatører har valgt å holde seg på trygg avstand fra dette. Fornuftig nok inneholder ikke NTNUs strategiplan noen angivelse av hvor mange nobelpriser som skal være tilfalt institusjonen innen 2020. Det er heller ingen ambisjon om å undersøke hva kolleger og kandidater mener om NTNU. Slike mål lar seg ikke uten videre generere av regnearkene. Dessuten har NTNU en informasjonsavdeling som gleder seg stort hvert år over at det er litt flere av det norske folk som vet at det fins et universitet i Trondheim. Det heter merkevarebygging og er viktig for regnearkuniversitetet, selv om det ikke er funnet verdig en plass blant indikatorene.

Regnearkoperatørene valgte en enklere løsning, basert på antakelsen om at man blir «internasjonalt fremragende» gjennom vekst på flest mulig indikatorer. For de nærmeste årene ble det laget optimistiske vekstmål. For perioden fra 2010 til 2020 sies det stort sett at NTNU skal være på høyde med de 20 beste teknisk-naturvitenskapelige universitetene i Europa. Antakelig håpet man at det innen 2010 skulle være mulig å vite hva det vil innebære, men det virket i 2009 like uklart.

På den annen side lever Departementet definitivt opp til sine løfter til Riksrevisjonen. Norske universiteter bes hvert år om å tømme sine regneark og lage en rapport som beskriver så mange numeriske indikatorer som overhodet mulig. NTNU brukte for 2008 om lag 100 sider til en såkalt Blåbok som presenterer den ene tellekanten etter den andre.²³ Om Departementet var fornøyd, vites ikke. Rektor Torbjørn Digernes hadde imidlertid skjønt at dokumentet var uforståelig for andre enn revisjonsprofesjonelle og brukte derfor sin nye blogg til å fortelle at:

«For alle som er interessert i utviklingen ved NTNU, er dette en gullgruve av faktakunnskap både i prosaform og i form av nøkkeltall og tabeller. Jeg synes det er mye hyggelig lesning i årets utgave av Blåboka, som formelt er vårt rapport- og plandokument til Kunnskapsdepartementet. Rapporten forteller om gode resultater på de fleste av våre prioriterte målområder. Om jeg skal trekke fram ett resultat som aller mest gledelig, må det være økningen i doktorgradsproduksjonen. *I 2008 ble det for første gang uteksaminert mer enn 300 doktorer ved NTNU.* Det endelige tallet ble 314, en økning på hele 22 prosent i forhold til året før. Ekstra gledelig er det at *kvinneandelen* har økt enda mer; med 28 prosent – 105 av de nye doktorene er kvinner.»²⁴

Rektor nevner et par ting til, men de fleste skjønner poenget – dette er ikke noe vanlige ansatte behøver å bry seg om. Målstyring er primært en sak mellom Departementet, Riksrevisjonen og NTNUs ledelse.

Det betyr ikke at regnearkene er uten effekt. De strategiske målene – i hvert fall noen av dem – dyttes nedover på dekaner og instituttledere. Men, interessant nok, blir det ikke produsert regneark som beskriver hva som blir oppnådd av det enkelte fakultet eller institutt. Hva betyr det? Burde ikke universitetets ansatte trekkes inn i målstyringen?

Her møter vi regnearkuniversitetets mest interessante paradoks. På den ene siden blir det satt ambisiøse mål for virksomheten. På den andre siden blir de ansatte ikke informert om disse målene og heller ikke om de blir oppnådd. Ingen, muligens unntatt lederne, får vite om deres enhet levde opp til Styrets og regnearkoperatørens mål. Stort grundigere kan vel ikke prinsippene bak målstyring brytes. I realiteten er regnearkuniversitetet tve-tydig. Målene som blir satt, beveger seg fra år til år langs en vekstkurve som sikrer at ingen på noe tidspunkt kan være fornøyd med sin egen innsats. Dette opprettholdes ved mangel på informasjon om måloppnåelse. Slik sett skapes det en misnøyens mentalitet. NTNU – i dette tilfellet – er ikke gode nok, og det er ikke den enkelte ansatte heller. Det er bare å jobbe ennå hardere! På den annen side, det man ikke blir informert om, kan jo heller ikke være så viktig. I tillegg, når det brukes 29 forskjellige indikatorer, så står man jo nokså fritt i å velge hvilke man eventuelt vil forholde seg til. Ingen kan leve etter 29 målsettinger!

På denne måten har regnearkuniversitetet et Janus-ansikt. Det ene forteller at de ansatte har en stor og vanskelig jobb foran seg som krever mer og mer innsats. Det andre forteller at det egentlig ikke er noen grunn til å bry seg så veldig mye om disse forholdene. Når det kommer til stykket beskytter altså regnearkuniversitetet de ansatte, i hvert fall langt på vei. Riksrevisjonen får det de vil ha, men det berører ikke nødvendigvis de ansattes hverdag på noen avgjørende måte. Det er neppe tilfeldig at det nesten ikke er noen av de ansatte som faktisk har lest plandokumentet, og ledelsen nøyer seg i hovedsak med å framføre mantraet om «internasjonalt fremragende». Slik sett kunne NTNUs strategiplan fortolkes som motstand, som en strategi for å undergrave kravet om målstyring, men det er nok å gå for langt.

Likevel er det en risiko for at regneark- eller revisjonsuniversitetet på sikt vil skape en regneark- og revisjonsmentalitet. Vi kan late som om det er uten betydning, men regnearkuniversitetet produserer et kontinuerlig senpositivistisk småregn av påminnelser om at det er tallene som teller. Stadig er det tid for å rapportere nye tall. Aktiviteter og resultater som ikke kan settes inn i regnearkene, framstår som mindre betydningsfulle. Det er et jevnt press mot primært å fortolke aktiviteter på en instrumentell og helst numerisk måte.

Foreløpig er imidlertid effektene av regnearkuniversitetet ikke kjente utover at kravet om reviderbarhet av universitetene inngår i settet av reformer som øker arbeidspresset for fast vitenskapelig ansatte (jfr. forrige artikkel). Slik sett fungerer det etter hensikten, selv om det er uklart hvordan. Riksrevisjonens krav var først og fremst et forlangende om at universitetene

skulle omorganisere seg slik at de ble reviderbare, standardiserte offentlige institusjoner. Har regnearkuniversitet også effekter på den enkelte vitenskapelige ansatte og på det arbeidet som utføres?

Selvangivelse for forskere?

I forslaget til statsbudsjettet for 2003 ble det altså innført et resultatbasert budsjettssystem for universiteter og høyskoler. Modellen besto av tre deler – en historisk bestemt basisandel på drøyt 60 prosent av den samlede tildelingen, en komponent basert på telling av studiepoeng som utgjorde om lag 25 prosent, og en såkalt forskningskomponent som talte ca. 15 prosent. Forskningsresultater ble målt ved å telle avlagte doktorgrader, hovedfags-/masterkandidater, forskningsmidler fra NFR og fra EU, og andelen såkalte førstestillinger (førsteamanuenser, professorer, o.l.). Budsjettproposisjonen inneholdt tabeller over vitenskapelige publikasjoner, men de ble ikke regnet med.

Det skjedde først ved forslaget til statsbudsjett for 2006.²⁵ Da hadde Universitets- og høyskolerådet (UHR) på oppdrag for Departementet laget et forslag til tellesystem for vitenskapelige publikasjoner. Det bygde på en todeling av publikasjonskanalene, slik at det å publisere i utvalgte tidsskrift og forlag ga en ekstra uttelling. Systemet var videre konstruert slik at hvilke tidsskrift og forlag som skulle havne på det høyeste nivået, i praksis ble avgjort av fagrådene i UHR. Det skulle altså være en kollegial beslutning. Formålet med systemet var at det skulle gis en generell belønning for å publisere i vitenskapelige kanaler, og så var det en ekstra premie for publikasjoner i de tidsskriftene og forlagene som fagmiljøene anså som viktigst. Tanken var at det skulle skapes et insentiv for økt publisering i gode internasjonale tidsskrift, slik at norsk forskning kunne få større synlighet og betydning.²⁶

Telling av studiepoeng, doktorander og forskningsmidler var det ingen som hadde noe å si til, og det var heller ingen innsigelser til et budsjettregime med vekt på produksjon. Systemet for beregning av såkalte publikasjonspoeng møtte derimot skarp kritikk. Hvorfor det?

I utgangspunktet er det lite systematisk kunnskap om virkningene av tellekantsystemer på universitetsansatte og deres arbeid. Mange mistenker at slike systemer vil representere fristelser i retning av å pervertere indikatorene og dermed kvaliteten på forskning og utdanning, for eksempel ved å la studenter bestå eksamen selv om de ikke burde bestått, å godkjenne doktoravhandlinger som burde vært avvist, å publisere mange middelmådige i stedet for færre, men gode artikler og bøker, etc.²⁷ Gunnar Sivertsen, som er en av arkitektene bak det norske systemet for publikasjonspoeng, understreker at systemet er ment som mål på aktivitet og ikke kvalitet. Det skal dessuten fungere på institusjonsnivå og ikke på individnivå. Videre hevder

han at utviklingen så langt viser at systemet fungerer. Norske forskere publiserer mer og blir oftere sitert enn tidligere. Det tolkes som at både kvantitet og kvalitet øker.²⁸

Kritikerne av publikasjonspoengsystemet har lest det helt annerledes. De oppfatter det som et forsøk på å måle kvalitet på en måte som vil ramme norsk forskning og framfor alt være en urimelig form for individuell vurdering av forskere. Erik Bjerck Hagen sier det er tre hovedargumenter mot systemet: 1. Kvalitet kan ikke kvantifiseres, 2. Tellekantsystemet oppfordrer forskere til å tenke på kvantitet framfor kvalitet, og 3. Systemet diskriminerer publikasjoner på norsk.²⁹ Det første argumentet kan ha noe for seg, men hvorfor reises ikke denne innvendingen med samme styrke når det gjelder studiepoeng og doktorgrader? Hvorfor blir alle andre tellekanter akseptert, men ikke publikasjoner? Det er nærliggende å tolke dette som uttrykk for at publikasjoner er mer personlig, en viktigere del av forskeres identitet enn noe annet. Slik sett blir det en fornærmelse å bli kalkulert. Forskere vil bli lest!

Et sentralt poeng er selvsagt at kvalitetsvurderinger av forskning har kritiske konsekvenser, både for den enkelte og for fagmiljøer. Følgelig er det viktig hvordan vurderingene gjøres. Vitenskapssosiologen Robert Merton identifiserte «Matteus-effekten» i det vitenskapelige systemet ved å peke på at det eksisterer et kumulativt belønningssystem som gir mest til dem som har mye fra før. Anerkjente forskere får større belønning for samme innsats enn de som ikke er så anerkjente.³⁰ Bruno Latour og Steve Woolgar observerte hvordan forskere snakket om sine strategier ved bruk av økonomiske metaforer som investering og avkastning.³¹ Resultatet var såkalte anerkjennelsesykluser; forskning omsettes i publikasjoner som omsettes i anerkjennelse som omsettes i muligheter for nye forskningsprosjekter, osv. Anerkjennelse betyr at det er lettere å få gjennomslag for ideer og resultater, og det innebærer økt tilgang til forskningsressurser. Derfor er vurderingsmåter av stor betydning, ikke bare for den enkelte forskerens karriere, men også for effektene av hans eller hennes forskning.

Antakelig ligger slike overveielser bak tellekantkritikken. Frykten for nedvurdering av norsk som forskningsspråk er neppe språkpolitisk så mye som vurderingspolitisk: Jeg som skriver på norsk, vil ha like mye anerkjennelse som de som skriver på engelsk. Vi kan selvsagt diskutere om det er rett, slik budsjettregimet gjør, å oppmuntre til mer internasjonal publisering, men det er nok bred enighet i de fleste forskningsmiljøer om denne målsettingen. Det er heller ikke gitt at mer internasjonal publisering fører til at det skrives mindre på norsk. Faktisk har omfanget av vitenskapelig publisering på norsk økt etter at tellekantregimet ble innført.³² Det har aldri vært så mange norske fagtidsskrift innenfor humaniora og samfunnsvitenskap som i dag; vel heller aldri så mange norske forlag som gir ut vitenskapelig litteratur. Slik sett kan det se ut til at påstanden om tellekantsystemet som trussel mot norsk som fagspråk er feil eller i hvert fall unyansert.³³ Den

såkalte tellekantkritikken svekkes også ved at mange av de som har ytret seg, ikke har satt seg inn i systemet. Deler av kritikken er rett og slett feilaktig

Tellekantsystemets forsvarere insisterer på at kalkuleringen av publikasjonspoeng ikke er ment som noe annet enn en grov indikator på forskningsproduksjonen på institusjonsnivå, et aktivitetsmål og ikke et kvalitetsmål.³⁴ Virker det slik? Tellekantkritikerne mener at systemet medfører at kvantitet blir viktigere enn kvalitet, og det er nok en del ledere i universitets- og høyskolesystemet som er i overkant opptatt av å telle publikasjonspoeng. Det har sammenheng med at varianter av Departementets formelbaserte budsjettmodell brukes av institusjonene til å fordele penger internt. Samtidig har den enkelte vitenskapelig ansatte sterke incitamenter til å satse på kvalitet snarere enn kvantitet fordi kvaliteten ved ens vitenskapelige arbeider isolert sett er viktigere enn mengden når man skal kompetansevurderes, og i forhold til ens faglige rykte. At publikasjonene ideelt sett skal være både gode og mange, er en annen sak.

Det er likevel gode grunner til å være bekymret over mulige misbruk av kvantitative analyser av publisering. Forskningsadministratorer har lenge vært opptatt av å finne metoder for å identifisere produktive forskningsmiljøer og forskere. Den banale måten er å telle publikasjoner, men det er åpenbart ingen pålitelig indikator på betydningen av den forskningen som er utført. I 1955 startet Eugene Garfield Institute of Scientific Information som kom til å utvikle det mest innflytelsesrike settet av databaser for vitenskapelige tellekanter. Garfields ide var at man skulle ta for seg artiklene i de antatt viktigste tidsskriftene og så registrere referansene i artiklene. Han lanserte i 1964 *Science Citation Index* som gjenga hvilke artikler som ble sitert hvor mange ganger. I 1975 kom så *Journal Citation Report* som introduserte den såkalte impact-faktoren. Den måler gjennomsnittlig siteringshyppighet for artikler publisert i et gitt tidsskrift, innenfor en periode på tre år. I dag har i praksis det kommersielle selskapet Thompson ISI som eier disse databasene, nærmest monopol på å levere data til bibliometriske analyser.³⁵

Garfield og andre med han har argumentert for at Science Citation Index skulle gjøre det mulig å kvantifisere forskeres betydning. Påstanden var ikke urimelig: Jo mer sitert, jo større betydning for vitenskapssamfunnet. Så enkelt er det selvsagt likevel ikke. Allerede i 1974 skrev den amerikanske historieprofessoren Jon Wiener en sarkastisk artikkel om hvordan disse databasene kunne misbrukes som mål på vitenskapelig betydning.³⁶ Wieners bekymring om at siteringshyppighet skulle bli brukt som kriterium ved ansettelser og opprykk var kanskje overdrevet, men slett ikke ubegrunnet. De fleste bibliometrikere vil være enige om at siteringsfrekvenser ikke lar seg bruke på individ- eller forskergruppenivå. Det er også mildt sagt krevende å gjøre kompetente analyser av institusjoner blant annet fordi det er mye feil i grunnlagsmaterialet. Blant annet er det noe tilfeldig hva som registreres i ISI-

databasene, og det er vanskelig å identifisere institusjonstilhørigheten til forfattere.³⁷

Likevel øker utbredelsen av amatørmessige bibliometriske analyser, kanskje særlig knyttet til den såkalte impact-faktoren som gjerne tolkes som mål på et tidsskrifts vitenskapelige betydning. Grunnantakelsen er at gode og innflytelsesrike tidsskrift har høy impact-faktor, at det er viktig for forskere å få sine arbeider publisert i slike tidsskrift, og at slike tidsskrift trykker bedre artikler enn tidsskrift med lav impact-faktor. På denne måten utvikles en farlig regnearkmentalitet i forhold til vitenskapelig kvalitet. For eksempel har European Science Foundation begynt å lage rangeringslister over tidsskrifter, antakelig for å forenkle sine vurderingsprosesser i forhold til vitenskapelig kvalitet.³⁸ Denne forenklingstankegangen i forhold til kvalitetsvurdering av individer og forskningsgrupper er den farligste av alle konsekvensene av regnearkuniversitetet fordi den gjør vitenskapelig kvalitet til et spørsmål om statistiske korrelasjoner: All god forskning publiseres i gode tidsskrifter, og gode tidsskrifter publiserer all god forskning.

I Norge er det ikke overraskende samfunnsøkonomene som går foran i forsøket på å slippe å lese hva andre skriver. I en innstilling om bedømmelse av søknader om opprykk til professor i samfunnsøkonomi ved NTNU fra 2008 heter det om premissene for vurderingsarbeidet (oversatt fra engelsk):

«Når vi vurderer kandidatene, legger vi til grunn retningslinjene utviklet av 2003-komiteen (...) I dens rapport finner vi en grundig og gjennomtenkt diskusjon av den kvantitet og kvalitet som kreves i de vitenskapelige arbeidene for å bli vurdert som kompetent til et professorat i økonomi. Den konkluderer med at en bør forvente en produksjon på minst 8–12 vitenskapelige artikler som er publisert – eller publiserbare – i internasjonale, fagfellevurderte tidsskrift av god kvalitet. Justert for medforfattere skal man forvente et antall artikler tilsvarende det laveste anslaget. Noen av artiklene bør være publisert (være publiserbare) i de 30–40 høyest rangerte tidsskriftene.»

Det springende kvalitetskriteriet er at artiklene skal være publisert eller publiserbare i gode tidsskrifter. Men når komiteen skal vurdere søker NN, blir regnearkmentaliteten tydeligere:

«Omfanget av hans akademiske produksjon er stort, men det er dessverre få eksempler på artikler som er publiserte i internasjonale, fagfellevurderte tidsskrifter av høy kvalitet. Det eneste tidsskriftet i oversikten (Kalaitzidakis et al. i *Journal of the European Economic Association*, 2003) hvor NN har publiserte arbeider (to artikler skrevet sammen med X) er *Cambridge Journal of Economics*. Dette tidsskriftet er rangert som nr. 77 av 159. Mesteparten av hans akademiske produksjon er altså publisert i artikler med en begrenset leserkrets eller som bøker eller kapitler i bøker. Publisering i gode tidsskrift med en rimelig høy impact-factor utgjør et avgjørende kriterium for vurdering av professor-

kompetanse. NNs akademiske bidrag oppfyller ikke dette kriteriet. Vi konkluderer derfor enstemmig med at NN ikke er kvalifisert til opprykk til professor i økonomi.»

Her ser vi tydelig hvordan regnearkuniversitetet blir skadelig. Vitenskapelig kvalitet bestemmes ikke på grunnlag av grundig kollegial vurdering. Det avgjørende er om artikler er publisert i de såkalt riktige tidsskriftene. Det er altså innpakningspapiret som er viktigst. Komiteen tar det uten videre for gitt at artikler i tidsskrift med høy impact-faktor er gode og viktige, mens artikler publisert andre steder ikke er gode og viktige. Denne bibliometriske praksisen er ikke bare høyst amatørmessig; antakelsen er rett og slett feil. Det er ingen slik korrelasjon mellom artiklers kvalitet – målt i antall siteringer – og tidsskrifters impact-faktor. I følge Per O. Seglens beregninger – som er publisert i «gode» internasjonale tidsskrift – bidrar gode artikler positivt til et tidsskrifts impact-faktor, men ikke omvendt!³⁹ Dette støttes av en rapport fra den internasjonale matematikkunionen som glassklart konstaterer:

«Når det gjelder vitenskapelige artikler, erstatter ofte folk impact-faktoren til de tidsskriftene hvor artiklene publiseres, i stedet for å stole på det virkelige antallet ganger den aktuelle artikkelen faktisk er blitt sitert. De tror at høyere impact-factor må bety det samme som høyere antall siteringer. Men det er ofte slett *ikke* tilfelle! Dette er en vanlig misbruk av statistikk som må utfordres bestandig og overalt hvor den forekommer.»⁴⁰

Det samfunnsøkonomiske fagmiljøet avsløres altså av matematikerne for gjennomgående misbruk av statistikk. Det akademiske og moralske forfallet er åpenbart. Fokuset på impact-faktor kan også redusere både kvalitet og faglig mangfold siden de såkalt gode tidsskriftene ofte tilhører hovedstrømningene innenfor fagene og kan være tilbakeholdne med å trykke nyskapende og/eller kritiske bidrag. Dessverre kan vi stå overfor en situasjon der regnearkmentaliteten blir ødeleggende fordi den er snevert sett kostnadseffektiv.

Dette betyr ikke nødvendigvis at det norske tellekantsystemet slik det er nedfelt i statsbudsjettets formelbaserte modell, bør fjernes. Det norske systemet er basert på selvrapportering, og kvalitetsvurderingene av tidsskrifter og forlag er gjort kollegialt gjennom fagrådene i Universitets- og høyskolerådet og ikke basert på impact-faktorer. Vi trenger imidlertid mer kunnskap om hvordan det virker i praksis.

Moral og svette på regnearkuniversitetet

Utviklingen av regneark- og revisjonsuniversitetet er preget av nyliberalistisk tankegods. Det er liten grunn til å tro at denne prosessen lar seg reversere, selv om forbedringer kan være mulige. I forhold til utbredte idealer om demokratisk styring er Departementets og Riksrevisjonens krav om bedre oversikt over hva universiteter og høyskoler produserer legitime og vanskelig

å avvise. Spørsmålet er mer hvordan en skal beskrive aktivitetene, hva som oppnås, og hvordan denne informasjonen skal brukes.

Det er samtidig liten tvil om at regneark- og revisjonsuniversitetet er et produkt av mangel på tillit. Mjøs-utvalget uttrykte sterk tvil om universitetene fungerte godt nok. St. meld. nr. 27 (2000-2001) som presenterte «Kvalitetsreformen», beskrev institusjonene for høyere utdanning som å være preget av svak arbeidsmoral, dårlig organisering, mangel på kvalitet og utilstrekkelig internasjonalisering. St. meld. nr. 35 (2001-2002) *Kvalitetsreformen. Om rekruttering til undervisnings- og forskerstillinger i universitets- og høyskolesektoren* fulgte opp med mer av de samme antydningene.⁴¹ Slik sett er regnearkuniversitetet et villet politisk produkt, med Riksrevisjonen i rollen som pådriver. Det ble skapt ut fra en grunnleggende mistillit til effektiviteten ved norske universiteter. Antakelig er mistanken blitt bekreftet, for mellom 2005 og 2008 økte mengden publikasjonspoeng med 29 prosent, antall avlagte doktorgrader med 45 prosent, mengden EU-finansiering med 27 prosent og mengden finansiering fra Forskningsrådet med 18 prosent.⁴² Mengden studiepoeng ble riktignok redusert med 2 prosent i samme periode, men det gjenspeiler neppe redusert undervisningsinnsats. Regnearkuniversitet presser til økt innsats. Tellekanter blir svettekanter.

Stjernø-utvalget kom med kritiske merknader til resultatbudsjettssystemet, blant annet at det skaper for store svingninger fra år til år, og at det kan lede til uønsket konkurranse mellom institusjonene. Utvalget foreslo at en mindre del av budsjettet skulle fordeles ut fra resultater. Det er imidlertid lite som tyder på at Departementet vil lette på trykket i forhold til å kreve forbedringer på alle områder.

Er det viktig å kjempe for å få tilbake et rent politisk bestemt budsjett? Det kan vel diskuteres om vi noen gang har hatt budsjetter for høyere utdanning som ikke har vært utformet ut fra et sideblikk til kapasitet og ytelse. De institusjonsinterne budsjettkampene som tidligere var så viktige, representerer vel ikke akkurat noe høydepunkt i vitenskapspolitikken? Dersom det bare er studiepoeng som teller, blir fristelsen umåtelig stor til å ansette stadig flere universitetslektorer og andre som bare underviser.

Regnearkuniversitetet er et produkt av legitime krav om at universitetene må dokumentere hvordan de bruker de betydelige beløpene som staten bevilger. Det er samtidig et resultat av at universitetene ikke selv har engasjert seg i å utvikle alternativer. Vi får også inntrykk av at man er fornøyd med den lett parodiske formen for «målstyring» som er innført. Ledelsen på universitetene forholder seg i hvert fall stort sett passiv til utfordringene med «måling og veiing» og til hva det er rimelig å forvente skal oppnås. En konsekvens av dette er at de internasjonale rangeringene fungerer som den eneste formen for «benchmarking». Dermed forsterkes inntrykket av at norske universiteter ikke forvalter sine midler godt nok.

Bill Readings peker på at den store fortellingen om universitetets funksjon har endret seg. Universitetet er ikke lenger en bærer av «fornuft» eller nasjonal kultur. Det forfølger i stedet det tekno-byråkratiske målet om å være «fremragende». Dermed forskyves oppmerksomheten fra vitenskapelig kunnskap til «resultatmål» og «best practice». ⁴³ Hva betyr det så å være «fremragende»? Det geniale med begrepet er at det er uten innhold og dermed kan fungere som en effektiv universell politisk teknologi. Eller, som Peter Weingart og Sabine Massen uttrykker det: ⁴⁴

«Det som gjør fremragenhet så effektivt som et politisk instrument, er at det er *innholdsløst*: Det er verken sant eller falskt. Som andre politiske teknologier blir 'fremragenhet' med ettertrykk framstilt som noe ikke-ideologisk – noe som nettopp gjør det så vanskelig å bestride eller reise tvil om. Vil noe 'fornuftig menneske' kunne motsette seg at standarder høynes eller at kvaliteten forbedres?»

Derfor er det så viktig å understreke at vitenskapelig kunnskap, enten den er knyttet til undervisning eller forskning, primært må vurderes av de relevante og kompetente forskerfelleskapene. Vi må nok leve med at det lages indikatorer på aktivitet, også knyttet til vitenskapelig arbeid. Samtidig må regnearkuniversitetets potensielle utvekster bekjempes, først og fremst misbruken av bibliometri som grunnlag for faglige vurderinger av enkeltpersoner og forskningsgrupper. Det må være den faglige kvaliteten – som skal avgjøres med utgangspunkt i et faglig skjønn – som skal være hovedsaken, ikke hvilke tidsskrifter man har publisert i, hva slags impact-faktor disse har, etc. Det er selvsagt viktig å få ting trykt og dermed tilgjengelig for et nasjonalt eller internasjonalt publikum, men enkeltpersoners faglige kompetanse skal ikke avgjøres av et stykke enkel programvare.

I denne sammenheng trengs også en større offentlighet omkring faglige vurderinger. Bedømmelsesarbeid er maktutøvelse, og denne makten brukes ofte for sneversynt, for preget av fordommer og for infisert av skadelig interessepolitikk. Regnearkuniversitetet kan antakelig bare holdes i sjakk ved utvikling av en kvalitativ vurderingspraksis som åpenbart er bedre enn enkle regneøvelser.

Universitetene og de vitenskapelige ansatte er under press for å bli stadig mer produktive, som så mange andre i den restløse kapitalistiske jakten på effektivitet. Regnearkuniversitetet representerer et sett av teknologier som skal bidra til dette. Individualiserte, ærekjære forskere er sårbare for slike teknologier, og det er mange som er fascinerte over tanken på at deres universitet skal bli «internasjonalt fremragende». Derfor er det viktig å demonstrere tomheten i denne formen for målsettinger og øke bevisstheten om hvordan tellekanter blir «svettekanter».

NOTER

- 1) Takk til Siri Hall Arnøy, Hans Ebbing, Tor Halvorsen, Nora Levold og Rune Skarstein for nyttige kommentarer og innspill.
- 2) NOU (2000:14). *Frihet med ansvar. Om høgre utdanning og forskning i Norge*.
- 3) St. meld. nr 27 (2000-2001) *Gjør din plikt – krev din rett*.
- 4) B. Godin: «Outline for a History of Science Measurement», *Science, Technology, and Human Values*, 27 (1), 3-27, 2002.
- 5) A. Usher og M. Savino: «A Global Survey of Rankings and League Tables», i *College and University Ranking Systems. Global Perspectives and American Challenges*, Washington DC: Institute for Higher Education Policy, 2007, s. 9-34.
- 6) <http://www.topuniversities.com>
- 7) <http://www.arwu.org>
- 8) Shanghai-rangeringen gir for eksempel fordeler til universiteter med en sterk biomedisinsk/naturvitenskapelig profil fordi antall nobelpriser og publikasjoner i *Science* og *Nature* teller ekstra. THES-rangeringen baserer seg mye på institusjonenes rykte. Tallmateriale om antall ansatte, publikasjoner og siteringer er notorisk upålitelig. Det gjelder begge rangeringene. Se f. eks. A.F.J. van Raan: «Fatal attraction: Conceptual and methodological problems in the ranking of universities by bibliometric methods», *Scientometrics*, 62 (1), 133-143, 2005.
- 9) Jfr. J. Gläser og G. Laudel: «The social construction of bibliometric evaluations», i R. Whitley og J. Gläser, red.: *The Changing Governance of the Sciences*, Springer, 2007, s. 101-123.
- 10) Det er selvsagt ikke helt riktig. William Clark viser i boka *Academic Charisma and the Origins of the Research University* (The University of Chicago Press, 2006) hvordan professorene på senmiddelalderens universiteter til og med protesterte på at det skulle lages oversikt over forelesningene.
- 11) Intervju i *Morgenbladet* 24.7 2009 («Reformenens Jens»).
- 12) Fortsatt har ingen av de norske universitetene ansatt personer med bibliometrisk fagkompetanse, og det er vel bare Universitetet i Bergen som har synlig aktivitet når det forskning om høyere utdanning.
- 13) Riksrevisjonen. Dokument nr. 3:3 (2004-2005), s. 2.
- 14) Op. cit., s. 3.
- 15) Samme sted.
- 16) Samme sted.
- 17) Op. cit., s. 5.
- 18) <http://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/2004-2005/050304/2/> (lastet ned 2009-09-22).
- 19) P.F. Drucker: *The practice of management*, New York: Harper, 1954. Dette er altså ikke akkurat siste nytt på ledelses- og organisasjonsfronten. Mer progressive deler av næringslivet har forlatt dette for lenge siden fordi målstyring har en rekke svakheter, blant annet ved å privilegere utvikling av mål framfor strategi.

- 20) «Riksrevisjonens undersøkelse av virksomhetsstyringen ved universitetene – Dokument nr. 3:3 (2004-2005)», Dokument nr. 3:1 (2008-2009), s. 18.
- 21) Samme sted.
- 22) Strategiplanen kan leses på <http://www.ntnu.no/omntnu/strategi/2020> (lastet ned 2009-03-21). Ingen vet hvor mange NTNU-ansatte som har lest dokumentet, men det er neppe mange. Dokumentet var i mange år vanskelig å finne – det skulle vel bare leses av Departementet og Riksrevisjonen.
- 23) Rapport og planer 2008-2009. NTNU 2009.
- 24) <http://www.ntnu.no/rektors-side> (lastet ned 2009-03-21).
- 25) St. prp. nr. 1 (2005-2006) Undervisnings- og forskningsdepartementet, s. 121-122.
- 26) Se G. Sivertsen: «Publiseringsindikatoren. Formålet – resultatet – diskusjonen», i Øyvind Østerud, red.: *Hvordan måles vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder*, Oslo: Det norske vitenskapsakademi, 2009, s. 11-38
- 27) Se J. Gläser, G. Laudel, S. Hinze og L. Butler: «Impact of evaluation-based funding on the production of scientific knowledge: What to worry about, and how to find out» (<http://www.laudel.info/pdf/02ExpertiseGlaeLauHinBut.pdf>, lastet ned 2009-09-17).
- 28) Jfr. Sivertsen, op. cit.
- 29) E.B. Hagen: «Husmann på egen gård», i E.B. Hagen og A. Johansen, red. *Hva skal vi med vitenskap. 13 innlegg fra striden om tellekantene*, Oslo: Universitetsforlaget, 2006, s. 115-199.
- 30) R.K. Merton: «The Matthew Effect in Science», *Science*, 159 (3810): 56-63, 1968.
- 31) B. Latour og S. Woolgar: *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*, Beverly Hills: Sage, kapittel 5. Se også P. Bourdieu: «Specificity of Scientific Field and Social Conditions of Progress of Reason», *Social Science Information/Sur Les Sciences Sociales*, 14 (6): 19-47, 1975, for en beslektet type argumentasjon.
- 32) «Evaluering av finansieringssystemet for universiteter og høyskoler», Econ – Pöyry, Rapport 2008-133, s. 38.
- 33) I mange fag har norsk ikke vært brukt som fagspråk på lenge, så privilegeringen av publisering i internasjonale tidsskrift kom lenge før tellekantsystemet. Tellekantsystemet gir dessuten uttelling for publisering på norsk. Systemer som bygger på mer eller mindre amatørmessig bibliometrisk bruk av databasene til Thompson ISI, gir lite og ingenting for nasjonal publisering.
- 34) Jfr. Sivertsen, op. cit.
- 35) Det nederlandske forlaget Elsevier, antakelig det største vitenskapelige forlaget i verden, har lansert en ny database med publikasjonsinformasjon som kalles Scopus. Det gjenstår å se om de lykkes i å konkurrere med ISI.
- 36) J. Wiener: «Footnote – Or Perish», *Dissent* (høst), 588-592, 1974.
- 37) Jfr. Gläser og Laudel, op. cit.
- 38) En lang rekke tidsskriftredaktører har protestert mot tiltaket, se «Journals under threat: A joint response from history of science, technology and medicine editors», *Social Studies of Science*, 9 (1): 6-9, 2009.
- 39) P.O. Seglen: «Er tidsskriftsrenommé og artikkeltelling adekvate mål for vitenskapelige kvalitet og kvantitet?», i Ø. Østerud, red. *Hvordan måles vitenskap?*

Søkelys på bibliometriske metoder, Oslo: Det norske vitenskapsakademi, 2009, s. 39-70.

- 40) «Joint Committee on Quantitative Assessment of Research Citation Statistics. A report from the International Mathematical Union (IMU) in cooperation with the International Council of Industrial and Applied Mathematics (ICIAM) and the Institute of Mathematical Statistics (IMS)»
<http://www.mathunion.org/fileadmin/IMU/Report/CitationStatistics.pdf>
(lastet ned 2009-03-21), s. 2.
- 41) Dette er mer utførlig analysert i K.H. Sørensen: «Fra frihet til fabrikk: Den nye universitetsreformen», *Vardøger*, 27, 2002, s. 150-163.
- 42) Egne beregninger, basert på Database for statistikk om høyere utdanning (<http://dbh.nsd.uib.no/>).
- 43) B. Readings: *The University in Ruins*, Harvard University Press 1996, særlig kapittel 2.
- 44) P. Weingart og S. Massen: «Elite through rankings – The emergence of the enterprising university», i R. Whitley og J. Gläser, red.: *The Changing Governance of the Sciences*, Springer, 2007, s. 95.

Knut Kjeldstadli

DET SAMFUNNMESSIG FORPLIKTEDE UNIVERSITET

I systemene for høyere utdanning gjør noen felles og forbundne tendenser seg gjeldende verden over: 1) Det satses på masseutdanning, for å hevde seg i internasjonal konkurranse. 2) Masseutdanning koster – derfor rasjonalisering av virksomhetene. 3) Utdanning kan gjøres billigere ved at forskning og undervisning skilles ad. 4) Fordi det er høye kostnader, søkes det mot en markedsorientering, slik at studenter skal betale for utdanning. 5) En måte å tjene penger på, er internasjonal handel med utdanning. 6) Skal slik handel være effektiv, trengs en standardisering av utdanningen nasjonalt og internasjonalt slik at den blir utbyttbar. 7) For å håndtere arbeidet med standardiseringen, presser en byråkratisering seg fram, et forskjøvet forholdstall mellom administrasjon og de «vitenskapelige og pedagogiske produksjonsarbeiderne». 8) Forskning gjennomgår en kommersialisering ved avtaler med konserner eller ved egne A/S eller stiftelser eid av universitetene. 9) Fordi slik utvikling ikke er etterspurt av ansatte og studenter, trengs sterkere managementmakt for ledelsen overfor ansatte og studenter. 10) Det skaper et press henimot kunnskapsbedrifter, mot en form for akademisk kapitalisme. Drivkreftene bak får ligge i denne omgang.¹ Men disse tendensene har negative effekter:

Utdanningsinstitusjonene og deres medlemmer, lærere og studenter, har legitime egeninteresser som står på spill. Omleggingene innebærer økt arbeidspress. Ansettelsesforholdene blir usikrere. Staben deles i et slags A-lag som skal forske, og et annet lag som settes til bare å undervise. I aktuelle fag søkes forskningen søkes orientert mer mot kommersielt nyttige resultater, undervisningen mot «salgbare» emner. Summen av arbeidspress, press til å publisere i de rette poenggivende media, rapportering, interne og eksterne evalueringer, kontroll, en viss angst for kontrollinstansene og innbilte og faktiske munnkorporer gir et minsket frirom. En kan i mindre grad velge hva en vil sette kreftene inn på, om en for eksempel ønsker å formidle til kunnskap til folkelige organisasjoner. Forholdet mellom lærere og studenter og kolleger imellom blir mindre preget av samarbeid og mer av et «cash nexus».

For samfunnet ellers står også mye på spill: Et globalt marked innrammet av regler i Verdens handelsorganisasjon som presser fram en nesten irreversibel frihandel, er en trussel for det politiske demokratiet. Nasjonale interesser er truet. Når impulsene går én vei fra mektige sentra til andre, er dette kulturell imperialisme, ikke en gjensidighetens internasjonalisme. Ved standardisering av utdanningssystemer skjer det en homogenisering, og

dermed en begrensning av mangfold og alternative løsninger. Studieavgifter virker sosialt skeivt, til å gjenskape den ulike sosiale rekrutteringen til høyere utdanning. Institusjonene skilles klarere i en elitegruppe og andre, også dette styrker klasseforskjeller.

Når forskning skal rettes inn mot det som kan omsettes i fortjeneste, vil det bety mindre orientering mot økologiske, sosiale og kulturelle verdier. Sider ved menneskelivet og store samfunnsgrupper vil i mindre grad få sine behov dekket, da det ikke finnes noen betalingskraft bak dem. Forskningens resultater burde være offentlige, felles, for alle til å dele. Men fordi det er fortjenestemuligheter for den som endelig finner løsningen for eksempel på en medisin mot AIDS, holdes resultatene hemmelige eller patenteres for lang tid. Forskning har også et element av det uforutsigbare, at en finner noe en ikke visste. En overdreven tro på muligheten av å målrette forskning kan gjøre at en går glipp av vitale innsikter.

Hvordan kan en så forholde seg til disse utviklingstrekkene? I debatten om og på universitetene kan fire posisjoner skilles ut. En gruppe vil bevare tilstanden slik den er. En annen strømning, som jeg sjøl regner meg til, vil utvikle universitetene for bedre å kunne møte angrepene fra markedet. På motsatt side finnes et mindretall av universitetsansatte som aktivt fremmer akademisk kapitalisme. Så er det er de som sier: «Jo, jeg er enig i at det er problematiske sider ved utviklingen. Men den er nødvendig; det finnes i realiteten ikke noe alternativ».

Hvis de siste har rett, er de to første posisjonene ikke reelle. Men finnes det ikke alternativ?

Finnes alternativ?

Svaret er på den ene sida at dette dreier seg om tunge bevegelser, ikke om kortvarige konjunkturfenomener, eller resultatet av tilfeldige hugskott. Den som tviler på hvor kraftig trykket er, bør lese EU-kommisjonens dokumenter, for eksempel *Investing Efficiently in Education and Training: an Imperative for Europe* fra 2003.² Å lukke øynene og vente på at tendensene går over, å håpe at noen uspesifiserte «de» snart tar fornuften fangen, virker ikke. De akademiske deltakerne i den norske diskusjonen om kvalitetsreformen og om styringsmodeller for universitetene er her ofte merkelig naive. Det lanseres forklaringer om at én minister ikke har sans for åndsverdier, en annen er for opptatt av barnehager. Eventuelt legges forklaringen i tenkemåter, i en dominerende «instrumentell fornuft». Koplingen til utviklingstrekkene i kapitalismen er derimot svak. Med hensyn til politisk-økonomisk forståelse befinner universitetsansatte seg om lag slik folk tenkte i overgangen mellom laug og fagforeninger; de er mer opptatt av persontrekk hos «prinsipalen» enn de forstår kapitalismen som system,

Men å vise at det finnes tendenser, er ikke påvise en naturlov, men at det finnes sterke krefter som trekker i én retning og vil vinne fram om de ikke møtes av motstand. Men fortsatt tempereres utviklingen av nasjonale forskjeller.³ I Norge kommer fortsatt en særlig god statsøkonomi på grunn av oljeinntektene, som minsker det finansielle presset på institusjonene. Og dessuten finnes det motkrefter til utviklingen. Gitt et gjennomtenkt program og praksis på institusjonene, gitt en mobilisering av disse kreftene, og gitt en alliansebygging som kan gi andre politiske konstellasjoner, kan andre veier tenkes. For å låne Johan P. Olsens ord: «Det er imidlertid grunn til å tro at det finnes rom for ulike strategier i forhold til europeisering og internasjonalisering. Påstander om omgivelsesdeterminisme – *There is no Alternative* – er en styringsteknikk mer enn et empirisk faktum».⁴

Humboldtianerne

Motkreftene består av en sammensatt og noen ganger skjør allianse. Her er klassiske verdikonservative. Her er tilhengere av det jeg vil kalle et samfunnsmessig forpliktet universitet. Her er nasjonale studentorganisasjoner (noen ganger), de ansattes fagorganisasjoner og den faglige internasjonale for ansatte i utdanningsvesenet, *Education International*.

La meg begynne med de verdikonservative. Det klassiske ideelle Humboldt-universitetet har stått for dannelsen. Vitenskap har sin egen verdi, og den frie tankens strev etter innsikt er karakterdannende for den enkelte. Og vitenskap er etter dette synet, eller kan være, normdannende for samfunnet. Etter denne teorien tjenes samfunnet ved å lære av vitenskapens normer – intersubjektivitet eller allmenngyldighet, uavhengighet eller frihet fra særinteresser, argumentativ holdning – ikke agitatorisk og åpen, at kunnskap skal deles.⁵ Mer systematisk framstilt har modellen hatt følgende komponenter: 1) *Lehr- und Lernfreiheit*, lærernes rett til å undervise hva de ønsket, studentenes rett til å søke den undervisningen de ønsket, 2) *Einheit von Lehre und Forschung*, 3) *Einheit der Wissenschaft*, altså ingen prinsippforskjell mellom humanvitenskaper og andre, 4) *Bildung durch Wissenschaft*, altså dannelsen via å forfølge det en ikke veit, snarere enn *Ausbildung*, tilegning av gitt, spesialisert kunnskap.⁶

Nå kan en spørre om en slik Humboldt-modell faktisk har eksistert. Ifølge utdanningsforsker Mitchell G. Ash bør en snarere snakke om en Humboldt-myte.⁷ Så spenningen mellom idealet og virkelighetene oppstod ikke fra 1960-tallet, men tidligere. Men Humboldt har likevel vært en regulativ idé, som lever, sier Ash blant annet fordi det er «symbolic of ideals in which many teachers (and even some students) sincerely believe, and try, despite enormous obstacles to achieve». De verdikonservative er derfor en bremsekloss mot endringer i «kapitallogisk» lei. Forsker D. Bruce Johnstone skreiv i en rapport bestilt av Verdensbanken, at universitetene må presses til omlegg-

inger. Men «(t)he idea of the university as a proper and necessary bastion of continuity and tradition, the tradition of freedom», står i veien.⁸ Denne ideen om forskningens frihet stod sentralt i den norske mobiliseringen mot forslaget til styringsmodell fra Ryssdal-utvalget, i opprop fra professorer, i organisasjonen «Vox Academica», mv. Skepsis, ikke mot utdanning over grensene, men mot å underlegge høyere utdanning global handel, er utbredt i de etablerte europeiske og amerikanske institusjonene. I 2001 kom en erklæring fra The American Council for Education og Council for Higher Education Accreditation sammen med the Association of Universities and Colleges in Canada og the European University Association, som «expressed serious doubt about the appropriateness of a trade regime to address educational issues». Seinere har blant annet det amerikanske rådet publisert flere analyser av innholdet i forhandlingsrundene i GATS.⁹ Den såkalte Bologna-prosessen henimot ett europeisk marked for utdanning, der utdanning er utbyttbar mellom land, har åpenbart økonomiske begrunnelser, å skulle skape ett sammenhengende og effektivt arbeidsmarked. Men forskere som Nina Gornitzka og Johan P. Olsen har sett formuleringer i Bologna-prosessen dokumenter som uttrykk for utdanningssektorens sjølhevdning overfor det økonomiske feltet.¹⁰ De har blant annet vist til at universitetene som deltar i denne prosessen har understreket, blant annet i den såkalte Graz-deklarasjonen fra 2003, at de skal være offentlige, at de har et sosialt ansvar blant når det gjelder å sikre adgang til universitetene, og at undervisning og forskning skal være koplet.¹¹

Humboldt-modellen har da blitt holdt fram som alternativet til management- og businessuniversitetet med direktørstyring ovenfra og markedsorientering utover, med skolepenger, mye oppdragsforskning og eksklusivt samarbeid med private konserner. Modell Humboldt og modell marked må forstås som reine idealtyper. I det virkelige livet finnes blandingsformer, men med tyngdepunkt i den ene modellen. Men i valget mellom disse alternativene har de fleste ansatte sett de åpenbare argumentene mot stalinisme light innad og markedsliberalisme utad. Universitetet skal ikke legge markedsverdien til grunn når et faglig tiltak vurderes. Gudmund Hernes har spissformulert det slik: «Det universitetene er forsvarere av, er nytten av unyttig kunnskap. Det er erkjennelsestrangen og ikke profittmaksimeringen, som gir den største avkastningen.»¹²

Humboldt-modellens begrensninger

Men finnes bare denne dikotomien; står valget mellom erkjennelsestrang eller profittmaksimering? Og er Humboldt-alternativet fyllestgjørende? Om vi godtar å stille saka slik, kan universitetene da male seg inne i en krok? Bør ansatte si at vi er for et universitet basert kun på dannelse, rein erkjennelses-

trang – og at det eneste alternativet til dette er samfunnsnytte definert som å forfølge vinst?

Etter mitt syn er det to alvorlige problemer ved å bygge på en plattform for politikk i høyere utdanning og forskning som hevder at forskningen har sin egen indre begrunnelse, og at academia skal ses som et eget felt fylt av «ånd». Det første problemet er moralsk-politisk: Denne argumentasjonen byr på flere vansker: Det er atskillig mindre sjølsagt hva dannelse er nå, enn den gang på 1800-tallet da en i en trygg forvissning kunne vise til latin, til klassiske fag som overordnet normgiver. Ser en på hvilke temaer de ansatte stiller med, stusser en dessuten over hvor mange virkelig tungt presserende spørsmål i dag, globalt og her hjemme, som ikke blir tatt opp. Det er en tendens, kanskje i alle fag, men i alle fall i humaniora og i samfunnsfagene, til at en opphører åndsvitenskapen til en sjølsagt, ubegrunnet norm andre måles etter: Det rår i flere kretser uvitenhet og stundom snobbethet overfor arbeidsliv og produksjon; *det* er litt vulgært, iallfall uinteressant.

Det andre problemet er taktisk-politisk og angår plasseringen av universitetet overfor makter utenfor og overfor opinionen. Skal universitetene ikke leve av studieavgifter og oppdragsforskning, er de avhengige av offentlig finansiering. Men hvorfor skal Stortinget bevilge? Hvis det tror på tanken om at vitenskapens normer kan være forbilledlige for samfunnet, så å si virke moralsk oppdragende, jo, kanskje. Spørreundersøkelser viser at universitetene fortsatt har høy troverdighet i befolkningen i Norge. Men vil det være nok å vise til våre prosedyrer, våre former? Vil en ikke også spørre om resultater, innhold, substans? Og da blir det i lengden ikke troverdig å argumentere for stillinger og bevilgninger ved å si at vi skal holde på med det vi synes er morsomt og det som har høy akademisk bytteverdi. For folkelige bevegelser finner i dag ikke den støtten de trenger på universitetene. Deres viktigste impulser kommer fra frittstående forskningsinstitutter, som De Facto, eller fra bevegelsenes egne intellektuelle. I kampen om ressurser kan universiteter og høyskoler bli ytterst sårbare. Dersom folk ellers ikke ser betydningen av det vi stiller med, blir vi så sårbare at markedsorienteringen kommer tilbake som eneste plausible løsning. Saksordfører Ranveig Frøyland (DNA) i Stortinget omtalte motstanderne av å følge Mjøs-utvalget i å introdusere elementene fra Bologna-prosessen, som noen «eldre professorer».¹³ Det interessante er ikke hva Frøyland mener i seg sjøl. Men karakteristikken oppfattes som et faktisk argument og fungerer taktisk til å isolere motstanderne. Andre sier at motstanderne mot markedifisering bare er «conservatives seeking to retain corporatist privileges», folk som vil bevare «the autonomy and predominance of the professoriate in university affairs».¹⁴ Så lenge motstanden kan avvises som gamle tenkemåter og egeninteresser hos en del av utdanningsborgerskapet, vil det ikke være mulig å samle politisk støtte til noen effektiv motstand. De verdikonservative må være med, men kan ikke aleine levere premissene; da er løpet kjørt.

Det samfunnmessig forpliktete universitetet

Universitetsansatte er vanlige lønsmottakere. Universitetsansatte i vitenskapelige stillinger har i tillegg blitt gitt et privilegium, i alle fall i prinsippet, å fritt kunne søke kunnskap om emner og spørsmål de synes er viktige og interessante. Et slikt privilegium forplikter. Historieprofessor Edvard Bull d.e. framholdt i diskusjoner med medlemmene av den kommunistiske akademikerorganisasjonen Mot Dag på 1920-tallet at akademikere måtte se seg som tjenere av arbeiderbevegelsen, ikke som dens ledere. Som ledestjerne framholdt han devisen til fyrsteslekten Hohenzollerne – *Ik dien, jeg tjener*. Med forbehold om de fyrstelige overtonene: Hva og hvem vil vi tjene? Hva vil vi gi tilbake? Her duger ikke utdanningsborgerlig sjøltilstrekkelighet og næringsborgerlig invasjon av institusjonene.

Det trengs en tredje modell, *samfunnsuniversitetet*, som overskrider både utdanningsborgerlig sjøltilstrekkelighet og næringsborgerlig invasjon av institusjonene. Til grunn for *det samfunnmessige forpliktete universitetet og høghskolen* ligger tanken om at institusjonenes ytterste begrunnelse er sosial bruksverdi. Men det er en samfunnsnytte forstått radikalt videre enn at forskningen skal være kommersielt utnyttbar. Det er en nåtidig utforming av Francis Bacons program fra tidlig 1600-tall, at vi trenger kunnskap som gjør at vi bedre kan forholde oss til naturen for slik å «lindre menneskelivets lidelser», å skape et menneskeverdig samfunn.¹⁵ Dette er *ikke* et universitet styrt politisk av myndighetspåbud om hva det skal forskes i. Men det er institusjoner der idealet er en løpende diskusjon blant de ansatte sjøl om hva vi stiller med – og hvorfor. Når vi kan kreve oss sjøl for begrunnelser for våre valg, er det fordi vi trass begrensninger og større arbeidsbyrde fortsatt har et visst frirom. I form av noe tid som vi sjøl kan disponere. I form av å ikke skulle betjene en interesse definert utenfra. I form av at vitenskapen trass i forbindelsen til politikk, er et eget felt med egne regler og *etos*. Dette pålegger universiteter et særlig ansvar – mens oppdragsforskningsinstitutter er avhengig av marked eller programforskning, er universitetsansatte noe mer i stand til å velge emner og problemstillinger. Vi har ansvar for at fagene også tjener alt det ikke står effektiv kjøpekraft bak – emner, grupper, dimensjoner ved menneskelivet.

Noen vil frykte en slags begrunnelsesterror. I dag er pendelen sant å si ved den motsatte ytterligheten. Så det tror jeg ikke er noen overhengende fare. Men en debatt om emnevalg vil sikkert kalle fram ulike svar; det vil ikke være konsensus. Men mon ikke et element av strid er bra, alternativet er ikke fred og frihet fra tvang, men et slags utematisert, ubegrunnet hegemoni.

Å være samfunnmessig forpliktet har intet med å følge programformuleringer eller mandater gitt fra departement og forskningsråd. De som tror sterkt på å blinke ut satsingsområder, målstyring, prioritering utenfra, ovenfra, har et naivt syn på hvordan kunnskap skapes. Det er alltid et element av uforut-

sigbarhet. Ellers ville en så å si ha funnet ut hvordan noe er, før en hadde undersøkt det. Å følge én prioritering kan være å legge alle eggene i en korg.

Samfunnet er heller ingen enhet med én stemme, men består av grupper med motsatte interesser og sfærer med ulik etos. Vi må ta stilling. Om ett universitetsinstitutt ser det som sin oppgave å lage kurs i merkevarebygging for privat næringsliv eller kulturkunnskap for NATOs intervensjonsstyrker, vil andre legge kreftene inn for andre formål. Samfunnsmessig nytte er ikke snever, umiddelbar politisk formålstjenlighet. Samfunnsmessig nytte er heller ikke identisk med at resultatene kan omsettes økonomisk; fortjeneste er bare ett særtilfelle av en langt videre og indre sammensatt kategori. Vi må utvikle et annet språk for å snakke om målsettinger, som verken gjentar «dannelse» og «ånd» og «frihet» eller faller inn i det lingoet Jane Knight kaller «tradecreep».¹⁶

Samfunnsmessig nytte er å reise emner og problemstillinger som er forpliktet av visse verdier og interesser – det være seg underprioritert kvinne-medisin, arbeidslivsforskning eller global økonomi i et fordelingsperspektiv. Men sjøl om tema og problemstillinger slik kan være interesse- eller verdi-bundne, kan ikke svarene være det, i betydningen av å være konklusjoner som er gitt på forhånd. Her må forskningen være uavhengig. Den beste innsatsen intellektuelle kan gjøre, er å føre fram de resultater og slutninger vi kommer med. Paul Lissagaray, Paris-kommunens historiker, som sjøl hadde deltatt i oppstanden i 1871, skreiv som motto for boka: «Enhver som finner opp falske revolusjonære legender for folket, det være seg med overlegg eller av uvitenhet, er ikke mindre skyldig enn den geografen som tegner misvisende kart for sjøfarere.» Nettopp ved å være forpliktet på sannhet – ja intet mindre – så langt vi evner, tjener vi de interesser og verdier vi identifiserer oss med. Ellers bidrar vi til misvisning.

Jeg vil sterkt hevde de ansattes forskningsrett, at forskning skal være del av arbeidet, og deres forskningsfrihet, friheten til å velge emne. Men en kan vel tenke at valgene skjer etter samtaler med interesserte. Jeg ser ikke noe galt, men tvert imot som ønskelig at en i vurderinger av relevans også tar inn synspunkter fra praktikere, i lokale sammenhenger.

Reell rett og frihet forutsetter også ressurser: Det er et frirom, men dette frirommet er blitt mindre. Jeg var med i Universitetet i Oslos evaluerings-gruppe av kvalitetsreformen. Hovedsynspunktet blant dem som ble spurt, var: Større vekt på oppfølging av og tilbakemelding til studenter er bra, men nå skjer det ved å ta tid og ressurser vekk fra universitetenes andre oppgaver. Forskningstida er redusert, hverdagen mer oppstykket og heseblesende.¹⁷

Grunnforskning har sin tunge plass – men igjen ligger dens dypeste begrunnelse i håpet om at den kan tjene mennesker. Dette kan sjølsagt blir et munnhell. Hvis en satser på grunnforskning, ligger det i det minste i realfag et element av å oppdage veien og målet underveis. I samfunnsfagene er det

kanskje lettere i alle fall å velge emner og spørsmål som springer ut av sosialt begrunnede erkjennelsesinteresser.

Hva skulle dette bety i praksis? Som *organisasjonsform* for det samfunnsmessig forpliktete universitetet tror jeg det fortsatt bør være forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Internt tror jeg på valgt ledelse, demokrati på alle nivåer, ikke ekstern styring fra typer som Paul Chaffey og Egil Myklebust. *Finansieringen* bør bygge på en høy andel grunnbevilgninger, en viss, men lav andel bygd på «produktivitet».

I *undervisningen* trengs både større felles prosjekter – og samtidig like godt rom for dem som velger det individuelle arbeidet. Oppgaver må være sjølstendige forskningsarbeid, ikke reproduksjon av gitt kunnskap. Temaer bør begrunnes i diskusjoner.

I *forskningen* bør det skje en bevegelse vekk fra programmene i Norges forskningsråd; de består gjerne av «halvdefinerte» problemstillinger som ikke er skarpe nok, men samtidig legger føringer som skaper søkeropportuniste. Alternativet er å akseptere at en oppdragsgiver som et departement godt kan formulere presise spørsmål som det ønsker utredet. Men dette bør kombineres med helt frie midler, til grunnforskning og annen forskerstyrt forskning – gjerne 50/50. Ellers blir det aldri rom for det uventede, det sære, det geniale. Det trengs flere finansieringskilder; enhver søker bør unngå å bli offer for ett sett av fordommer, i én bedømmingskomité. To forskningsråd kan tenkes; forutsetningen er at det er nok penger til at det er meningsfullt. De ansattes forskningsrett er helt vital; departementet burde her reversere den arbeidsrettssaka det kjørte mot dette prinsippet.¹⁸

Formidlingen må legges opp slik at vi trekkes henimot, ikke vekk fra Universitetets sosiale forpliktelser, slik det langt på vei er i dag. Formidlingen skal aldri bestå i eksklusive patenter på en AIDS-medisin eller særavtaler med konserner, men være åpen, offentlig. Om det er ett sted kommunismen, det eiendomsløse samfunnet, har noe for seg, må det være i kunnskapens verden.

Dette bildet av et samfunnsuniversitet er en idealisert framstilling av universitetets mål. Både den utdanningsborgerlige arven, karrieresystemet, innvortes konkurransen og motsetninger og presset fra kapitalkreftene trekker i andre retninger. Men likevel tror jeg at en slik ny regulativ idé må til hvis ikke management- og businessuniversitetet skal seire. Spørsmålet er om det vil finnes en tilstrekkelig sterk bevegelse av sosialister og andre radikale demokrater ved institusjonene. Det er lett å se svakheten i bevegelsen i dag; det er lov å håpe. Ser en utover i Europa, til for eksempel Hellas eller Frankrike, er det i alle fall klart at interessekampen blant studenter ikke er bisatt.

En annen internasjonalisme?

Globalisering *kan* bety økt mangfoldighet; globalisering via handel kan også bety en bevegelse i retning av homogenisering. Det har iallfall den haken at forsvinner en kultur, går også dens potensial tapt for framtida; den kunne ha løsninger å tilby som vi alle kunne ha trengt. Nasjonal politisk kontroll over utdanning og kulturelt mangfold mellom og innafor land er blant de verdiene som trues av global handel med utdanning. Disse målsettingene kan forvrenges eller utlegges som nasjonal sjøltilstrekkelighet. Så finnes det – faktisk og taktisk – et internasjonalistisk alternativ som ikke er identisk med global kommersialisme?

Noen vil kanskje vise til det europeiske samarbeidet. Ideen om kunnskap som internasjonal har lange røtter i europeisk historie; i opplysningstida snakket en om en «republic of letters», en «lærdes republikk» i korrespondanse og kontakt over landegrensene. Og sjølsagt kan Norge lære av andre lands utdanningssystemer; det er all grunn til å tro at både europeiske land og de øvrige av verdens 220 land har funnet fram til løsninger som på punkter er bedre enn de norske. Men innhenting må kunne skje ved å velge dette, ikke ved den formelle og strukturelle tvangen som ligger i Bologna-prosessen eller tjenesteavtalen (GATS) innen Verdens handelsorganisasjon. Kravet om standardisering av utdanning angår ikke bare strukturen, formene, men også innholdet. For EU har utdanning også et klart politisk, ideologisk formål. For å produsere en EU-bevissthet, å fylle denne politiske konstruksjonen med et emosjonelt, ideelt innhold, skal alle emner og kursopplegg ha «a European slant», helning, sies det. I 1988 vedtok undervisningsministrene at «den europeiske dimensjon uttrykkelig innarbeides i skolens læreplaner i alle relevante disipliner, for eksempel litteratur, språk, historie, geografi, samfunnskunnskap, økonomi og musiske fag».¹⁹ Ord med ulike betydninger og konnotasjoner brukes for å betegne denne samordningen – «tuning» (samstemming), «convergence», «harmonization» og også «uniformity». Det tales om europeiske «kjernepensar», uten at det ennå er klart hva det skulle innebære.²⁰ Da Bologna-deltakerne møttes i Bergen i 2005, gjentok de ønsket om strukturelle endringer i pensane. Ja, til og med «the extraordinary quality» av europeisk sivilisasjon skal ivaretas. Nehrus syrlige kommentar renner en i hu: «Western civilization. That's a good idea». En husker det gode – humanismen og vitenskapen – og skriver nattsida, sivilisasjons-sammenbruddet i masse mordene i konsentrasjonsleirene, ut av den europeiske arven. Det har vært god tone å kritisere 1800-tallets historiskrivning for å ha støttet opp om nasjonsbyggingen. Men faglig sett er det enda mindre grunnlag for en del av bøkene der Europa skal ses som den naturlige enheten. De historiske realitetene var jo at Middelhavsområdet i hundreder av år var en like naturlig enhet, som Sør- og Nord-Europa.

Mener jeg da at vi bør møte denne europeiske *slant* med en forsterking av det tradisjonelt homogent norske i fagene? Nei, det prosjektet tror jeg ikke på. Derimot tror jeg på to andre linjer. For det første trengs å utvikle et annet begrep om det norske, en annen teori om nasjonen. Og denne nasjonen kan ikke bygge på den syntetiske eurosentrismen som EU forfekter. Denne er verken verdifri eller sjølsagt – sjøl ønsker jeg ikke å styrke en intellektuell *Festung Europa*. Effekten av uten videre å laste inn EUs modeller, å satse på ymse EU-programmer, blir litt som på SAS' utenlandsreiser. På de første rekkene reiser de som er på Euroclass – en elite av ledere, forskere og byråkrater med privilegier, skilt fra de andre, bundet sammen av felles utdanning gjennom internasjonale *baccalaureat* og deltaking på EUs utvekslingsprogrammer. På annen klasse kommer resten av befolkningen.

Det alternativet vi trenger, bør ikke være syntetisk europeisk, men både mer nasjonalt og mer internasjonalt. Realiteten i Oslo-skolen er at mer enn hvert tredje barn sjøl har innvandret eller er første generasjon norskfødte. Da trenger vi et annet begrep om nasjon, som vi ennå ikke helt har utarbeidet – pedagogen Thor Ola Engen har kalt det «multikulturell nasjonsbygging», og jeg sjøl «samhold i mangfold».²¹

Den andre linja angår en mulig tvangsfri internasjonalisering. Farene ved forsert og tvungen internasjonalisering ser ulike ut etter hvilken del av verden en tilhører. I en undersøkelse fra 2005 av 95 institusjoner som er medlemmer i International Association of Universities var 81 prosent av afrikanske universiteter skeptiske mot bare 58 prosent av de nordamerikanske. I Midt-Østen oppfattet en tap av kulturell identitet som den største trusselen, en frykt delvis delt med Latin-Amerika, mens dette ikke var sett som en stor trussel i Nord.²² Dette har sjølsagt å gjøre med maktforhold.

For Afrikas del dreier det seg om å sikre finansiering av universiteter som har vært drastisk underfinansiert og har gått tilbake i kvalitet i tiår, med en stab som må jobbe privat på si' for på skaffe seg en inntekt, synkende respekt, en elite som sender barna til vestlige universiteter, tap av flinke folk til utlandet. Det dreier seg videre om å hindre at Afrika tvangsåpnes for frihandel, etablering av utenlandske eksamensfabrikker eller institusjoner som har til hensikt å verve de beste studentene som høykvalifisert arbeidskraft til Europa.²³ Det dreier seg om å utvikle kriterier for kvalitet som tar hensyn til de særlige behovene som er i verdensdelen. For eksempel kan en tenke at ett kriterium for et afrikansk «centre of excellence» skulle være at emnet var sosialt relevant, som fattigdom, bærekraft og miljø, global omfordeling av makt, støtte til gode styresett.

Norge har i Bologna-prosessen, både under Bondevik 2- og Stoltenberg 2-regjeringene framholdt at de europeiske landa også må forholde seg til verden ellers, særlig landa i Sør.²⁴ Og de såkalte NUFU-programmene har søkt å etablere et symmetrisk samarbeid med miljøer i Sør for utdanning og forskning. NORAD har siden 1960-tallet hatt et stipendprogram, der 3000

studenter fra utviklingsland har studert i Norge.²⁵ En eldre idé kan hentes fram, at universiteter i alle OECD-land skal anvende én prosent av budsjettene sine til å bygge nettverk med Sør.²⁶

Blant institusjoner som kan bygges på internasjonalt, er UNESCO som vektlegger de kulturelle dimensjonene på en helt annen måte enn OECD, Verdensbanken og WTO. Det er videre organisasjoner som International Association of Universities, The Association of African Universities, Association of Commonwealth Universities, European Universities Association. Og ikke minst er det fagforeningsinternasjonale, Education International. Den har utviklet seg til å bli en viktig *global union*, med realistiske analyser og aktiv motstand, spesielt mot å la et handelsregime under Verdens Handelsorganisasjon styre utviklingen av utdanning. Education International har presset på for å føre utdanning ut av GATS, og er moderat optimistisk i så måte.²⁷ Men utdanning er ett av 12 felt innen GATS. Den kanadiske utdanningsforskeren Jane Knight sier imidlertid kategorisk: «This will not change».²⁸ Men at Norge trakk krav om åpning av frihandel rettet mot land i sør, er jo et eksempel på at motstand kan nytte.

Tor Halvorsen ved Universitetet i Bergen har søkt å reise en diskusjon om et slikt internasjonalt samarbeid. Han ser for seg andre nettverk og sentra enn de som utvikles langs den amerikansk-europeiske akselen. De mest brennende spørsmålene i verden finnes andre steder:

«Når det gjelder spørsmålet om samarbeid om globale utfordringer synes det i hovedsak klart for oss (altså globalistene) at universitetene i Sør har mest å fare med. De har et bedre grep på den etablerte, kulturelt forankrede betydningen av kunnskap: som noe vi skaper for å forstå og beherske den situasjonen vi lever i og som hjelp til å gi mening til våre liv. Det er samhandlingen med de fortsatt offentlige, men veldig svake universitetene i Sør at spørsmålene om en bærekraftig utvikling, om omfordelingen av rikdom og fattigdom, om kontroll med risiko og fare for helse, om meningsfullt arbeid i et gjennomrasjonalisert samfunn og om konsekvensene for befolkningsøkningen står høyest på dagsordenen. Og det er i denne samhandlingen at de etablerte vitenskapenes avmakt overfor disse brennende utfordringene kommer tydeligst til syne.»²⁹

Allianser

Ansatte og studenter som ønsker et «samfunnsuniversitet», har en mulig og avgjørende alliert i nasjonale og internasjonale fagforeninger innen utdanningsfeltet. I Norge har både Forskerforbundet og Norsk Tjenestemannslag, spesielt i Oslo, spilt en viktig rolle i kritikk og motstand, spesielt mot forslagene om å gjøre universitetene til en stiftelse. Utdanningspolitisk har de stått sammen sjøl om de lønnspolitiske skiller lag.

Fagforeningene står overfor en dobbel utgave. For det første har universitetsansatte som andre lønnstakere legitime egeninteresser, ikke minst i å unngå et arbeidspress som gjør folk sjuke eller i å sikre tryggheten for ansettelser. Fagforeningsbevisstheten er bare delvis utviklet. Restene av utdanningsborgerlige forrettigheter gjør ennå en fast ansatt professor mer skjermet enn lønnstakere flest. Lyst og glede ved faget har fått mange til å arbeide dobbel uke uten kompensasjon. Og verdikonservative ideer om kvalitet, rettferdig konkurranse og meritokrati trekker vekk fra felles strategier. Så det trengs et betydelig arbeid om universitetsansatte skal se seg som et arbeidstakerkollektiv under press.

Men *bare* å bygge på egne interesser blir ikke bare snevert, men politisk ineffektivt. Den andre oppgaven er å bidra til en forståelse for at de ti tendensene i høyere utdanning har paralleller i andre sektorer – i skolen, i tidligere statsbedrifter som Telenor eller Bravida der en nomenklatura av tidligere statssekretærer og direktører fra privat næringsliv har overtatt, i forslag om å ASifisere postverket eller jernbanelivet, i salg av Opplysningen 1881 osv. Forståelsen må føre til støtte til andre arbeidstakers kamp. Hvis universitetsansatte aldri rekker ut en hånd til andre, hvordan skal de da vente å få støtte fra andre fagforeninger den dagen det på nytt måtte røyne på?

Og dessuten må vi vise at et kommersialisert og rigid styrt utdannings-system ikke tjener folk flest, men at det frirommet universitetet har, gjør det – konkret og i praksis. Det som finnes av en venstreside på universitetene, burde igjen starte en diskusjonsbevegelse om disse spørsmålene, som begynnelsen på en lengre politisk strid.³⁰ Da må vi ha et internasjonalt perspektiv, fordi motstanderne opererer globalt.

NOTER

- 1) For en mer utførlig beskrivelse av disse tendensene og en forklaring av drivkreftene, se Knut Kjeldstadli: «På vei en akademisk kapitalisme», i en bok på forlag Manifest, under trykking.
- 2) Referert utførlig i Kwiek, Marek *The Emergent European Educational Policies under Scrutiny. The Bologna Process from a Central European Perspective*. Poznan 2003.
- 3) Slaughter, Sheila og Leslie, Larry *Academic Capitalism. Politics, Policies and the Entrepreneurial University*, Baltimore 1997, s. 23ff viser likhetstrekk mellom Storbritannia, Australia (med sentraliserte utdanningssystemer) og USA (med et tradisjonelt desentralisert system), mens Canada avvek fra de øvrige i graden av markedsorientering. Gornitzka og Olsen 2006 mener at «omgivelsesdeterminisme basert på markedskonkurranse» står mot bevisst «strategisk planlegging» og «institusjonell autonomi».
- 4) Olsen, Johan P. i *Norge i et globalt utdanningsmarked. Fagseminar 8. november 2004. Seminarrapport*, Utdannings- og forskningsdepartementet 2004, s. 13.

- 5) Slagstad, Rune *Kunnskapens hus*, Oslo 2006, s. 112.
- 6) Ash, Mitchell G.: Bachelor of What, Master of Whom? The Humbolt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German-Speaking Europe and the US, *European Journal of Education*, Vol 41, No. 2. 2006, s. 246.
- 7) Det var ikke Humboldt aleine eller primært som utformet den, fordi noen elementer var eldre (som forskningsseminaret, som kom før 1800), andre elementer kom seinere (som forskningsinstituttet i 1860/70-åra), fordi prinsippet om rein vitenskap ikke ble gjennomført entydig ved tyske universiteter, og fordi gjenoppdagelsen av ham seint på 1800-tallet kom da det systemet han hadde skapt, var råket ut i krise.
- 8) Johnstone, Bruce D. *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report in Worldwide Reforms*, The World Bank 1998.
- 9) <http://www.acenet.edu/programs/international/gats>.
- 10) Gornitzka, Åse og Olsen, Johan P.: Europeiske endringsprosesser og høyere utdanningsinstitusjoner, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 2/2006 s. 11.
- 11) Tor Halvorsen, i Utdannings- og forskningsdepartementet 2006, s. 38f.
- 12) Sitert etter Slagstad 2006, s. 140.
- 13) Karlsen, Gustav E: *Utdanning, styring og marked. Norsk utdanningspolitikk i et internasjonalt perspektiv*, Oslo 2006 s.172.
- 14) Ash 2006, s. 249, 255.
- 15) Sitert etter Slagstad 2006, s. 47.
- 16) Knight, Jane: Internationalization Brings Important Benefits as Well as Risks, *International Higher Education*, nr.46, s 2007, s.18ff.
- 17) Universitetet i Oslo: *Underveis. UiOs interne evaluering av kvalitetsreformen*, mars 2007.
- 18) I 2006 anla Forskerforbundet arbeidsrettssak mot staten ved Kirke-, kultur og forskningsdepartementet fordi dette i 2005 hadde opphevet de generelle retningslinjene om fordeling av arbeidstiden mellom forskning og annet arbeid (ca 50/50 %) som lå til grunn for særavtalen (tariffavtalesystemet) for sektoren og i stedet delegerte til den enkelte institusjon å bestemme dette. Forskerforbundet mente at staten opptrådte tariffstridig. Staten ble frikjent. Se: <http://www.forskerforbundet.no>. En slik delegering svekker denne bestemmelsens nasjonale grunnlag og kan dermed komme til å svekke vitenskapsfolkernes forhandlingsposisjon i eventuelle (lokale) konflikter om dette. Dette skjedde før den nye lovbestemmelsen (2007) om positiv lovfesting av *akademisk frihet* i universitets- og høyskoleloven. Se for øvrig en drøfting av denne lovbestemmelsen i Hans Ebbings artikkel i dette nummer av *Vardøger*. (Red.).
- 19) Karlsen 2006, s 225.
- 20) Kwiek 2003, s. 26f.
- 21) Engen, Thor: Enhetsskolen og flerkulturell nasjonsbygging, i Per Østerud og Jan Johnsen (red.): *Leve skolen! Enhetsskolen i et kulturelt perspektiv*, Vallset, 2003, s. 231, Kjeldstadli, Knut: *Sammensatte samfunn. Innvandring. Inkludering*. Oslo 2008 s. 171ff.
- 22) Knight 2007.
- 23) Slik formålet er med det tyske universitetet i Kairo, Tor Halvorsen, The social dimension. Europe and the World – the need for a sustainable North-South

Policy, Innlegg ved *Thirs Conference on Knowledge and Politics*. Universitetet i Bergen 18.-20.05.2005, s. 9

- 24) Halvorsen 2005, s. 2. Uniforum nett.no 18/5 2007
- 25) Ingun Klepsvik, i Utdannings- og forskningsdepartementet 2004, s. 45.
- 26) Halvorsen 2005, s. 14
- 27) <http://www.ei-ie.org/gats/en/newsshow.php?id=464&theme=gats&country=global> 22/5 2007
- 28) Knight 2003, s. 5
- 29) Halvorsen 2005, s. 7
- 30) ATTAC ved Universitetet i Oslo arrangerte i samarbeid med blant annet Norsk Tjenestemannslag ved UiO noen år konferansene «Motmakt», rettet inn mot å belyse hva akademia kunne bidra med i den politiske kampen, og mot en samfunnsmessig forpliktet utdannings- og forskningspolitikk.

Solveig Tesdal og Benjamin Endré Larsen

STUDENTEN – SEG SELV NOK?

Studentenes rolle som premissleverandører i høyere utdanning er omstridt. De er blitt omtalt som blant Norges dyktigste lobbyister,¹ men studentorganisasjonene sliter med lav oppslutning og det sår tvil om studentpolitikernes legitimitet. Ved de fleste norske høgere utdanningsinstitusjoner ligger valgoppslutningen i området 5–25 % ved valg til studentenes organer.² Som aktive studentpolitikere har vi ofte blitt slått av at det råder sterk konsensus rundt velferdssaker. Det er også nettopp i kampen om velferdsgoder at studentene ser ut til å ha sterkest gjennomslag. Er det tilstrekkelig at studenter har innflytelse over velferdssaker eller kunne man forvente gjennomslag også på saker som organisering av undervisning og eksamen, pensum og teorivalg, valg av forelesere og øvrig politikk knyttet til organisering av universiteter og høyskoler?

Studentperspektiver knyttet til øvrig universitets- og høyskolepolitikk varierer sterkt avhengig av hvilke studentpolitikere en snakker med. I søken etter svar på hvorfor gjennomslag og konsensus er så ulikt fordelt mellom velferdssaker og annen universitets- og høyskolepolitikk, ønsker vi å undersøke om det kan sies å finnes «naturlige» felles interessekamper for studentorganisasjonene, basert på en enhetlig studentgruppe. Har studentenes representanter og organisasjoner en selvstendig, uavhengig rolle i universitets og høyskole politikken eller har andre interessenter sterk innflytelse over dem?

Vi har valgt å begynne med å undersøke om studenter kan sies å ha sterke felles interesser for å vurdere om det finnes en naturlig agenda for et aktivt studentdemokrati. Vi tar deretter for oss hvordan rekruttering til verv og meningsdannelse – med andre ord, sosialisering av de studenttillitsvalgte – foregår ved institusjonene og i de nasjonale organisasjonene. Deretter tar vi for oss studentdemokratiens synspunkt på saker som kan regnes som overordnede og prinsipielle i Akademia. De kan tjene som en illustrasjon av diskursene studentrepresentanter i styrer og råd beveger seg innenfor. Undersøkelser av studentorganisasjonenes holdninger til akademisk frihet knyttes til den overordnede utviklingen i sektoren internasjonalt.

Hvem er studentene?

Utgangspunktet for 68er-generasjonens studentmobilisering var en stor vekst i studenttallet. Totalt sett var det 30165 studenter ved universitetene i Norge i 1970, mot 9609 i 1960.³ Mange av de nye studentene hadde lavere klasse-

bakgrunn enn akademias tradisjonelle middelklasse. Mobiliseringen bar med seg en sterk fagkritikk, motstand mot strømlinjeforming av undervisningsopplegg og et sterkt ønske om å bruke universitetene som utgangspunkt for en kritikk av et samfunn der en nærmest autoritær konsensus fritok viktige spørsmål fra debatt. Det var imidlertid aldri snakk om én bevegelse, én organisasjon som formulerte og målbar de nye standpunktene. Likevel gjorde helheten i engasjementet det mulig å fremme ideologiske krav om faglig frihet på vegne av et idéforankret fellesskap. Dette gir grunn til å tro at studentenes bakgrunn kan påvirke hvilke saker som engasjerer og hvilken dagsorden studentpolitikkerne arbeider etter. Hva slags grunnlag finnes i dagens Akademia for å omtale studentene som en enhetlig gruppe?

Mens den første perioden med sterk vekst i studenttallene sammenfalt med en økonomisk vekstperiode på 60-tallet og flatet ut da oljekrisa satte inn tidlig på 70-tallet, var den andre perioden med massiv vekst i studenttallene resultatet av en bevisst politikk for å minimere arbeidsledigheten under en økonomisk nedgangstid. Fra 1987 til 1992 økte studenttallet fra 105.000 til 162.000.⁴ Etter dette har studenttallet fortsatt å vokse til dagens omkring 220.000. Kvalitetsreformen i 2003 kom delvis som et svar på kritikk fra OECD om at det norske systemet for høyere utdanning skjulte arbeidsledighet. Endringen i studentmassen som en følge av at høyere utdanning ble brukt som et sysselsettingstiltak, kan trolig ha hatt en virkning på hvilket innhold studentene ønsket i utdanninga. Vedvarende høye studenttall ved universitetene kan dermed ha bidratt til å befeste et ønske om sterk arbeidslivsrelevans framfor universitetspolitiske idealer.

SSBs levekårsundersøkelse fra 2005 beskriver studenters økonomiske situasjon.⁵ Snittalderen var 28 år, og den «idealtypiske studenten», 20–24 år, enslig og heltidsstudent ved et av de 4 store universitetene, utgjorde bare 13 % av studentmassen. En tredjedel av de mannlige og mer enn 4 av 10 kvinnelige studenter var samboende eller gift. Én av fem mannlige og én av tre kvinnelige studenter bodde i egen, eiet bolig. 62 % av studentene hadde inntektsgivende arbeid, og idealtypiske studenters husholdninger hadde i snitt 112.000 kr til disposisjon per år. Gjennomsnittsstudentens disponible beløp var tre fjerdedeler av snittet for befolkningen som helhet. En tredjedel av studentmassen studerte ved et universitet, halvparten ved en statlig høgskole og 10 % ved private høgskoler. Studentenes livsstil og økonomiske situasjon er altså på ingen måte enhetlig, og gir ikke nødvendigvis grunnlag for en klar og konsensuspreget agenda for velferdspolitik.

Halvparten av studentene hadde foreldre uten høyere utdanning, én fjerdedel én forelder med høyere utdanning og hos én fjerdedel begge. Den sosiale reproduksjonen er tydelig, ettersom det i alderskullene som utgjør disse studentenes foreldre (personer mellom 48 og 64 år) er 27 % av mennene og 25 % av kvinnene som har høyere utdanning. Dersom studentenes sosiale bakgrunn var det som skapte en systemkritisk studentbevegelse på 60 tallet,

skulle en vente at når en så stor andel av dagens studenter har foreldre uten høyere utdanning skulle ingenting tilsi at denne kritikken skulle avta. Det er selvsagt andre mulige forklaringer på 68-ernes engasjement. Det kan være tidsspesifikke politiske strømninger og endringer i verdier. Gjennomslag for en del krav kan selvsagt også bidra til å forklare at engasjementet har avtatt.

Akademisk frihet

Akademisk frihet gikk fra å være et uttalt og anerkjent prinsipp til en lovfestet rettighet i 2007. Lovendringen ble begrunnet med at den akademiske friheten var under et sterkere press enn tidligere og måtte vernes bedre. Vidar Enebakk hevder at de nye rettighetene er temmelig begrensede.⁶ Verken stipendiater eller studenter er inkludert i bestemmelsen og de faste vitenskapelig ansatte kan risikere at offentliggjøring av resultater blir utsatt dersom såkalte «legitime hensyn» tilsier det. Dette inkluderer også «konkurransmessige interesser hos en ekstern samarbeidspartner».⁷

Enebakk hevder videre i sin artikkel at den tradisjonelle akademiske frihet inkluderte både det akademiske personalets frihet til å forske (*Forschungsfreiheit*) og undervise (*Lehrfreiheit*), samt studentenes frihet til å lære (*Lernfreiheit*). De komplementære begrepene *Forschungsfreiheit* og *Lehrfreiheit* er imidlertid ikke rollespesifikke og knyttet til rollen som student eller vitenskapelig ansatt men snarere til ulike former for akademisk aktivitet. Gjennom utelatelsen i den nye loven er studentenes akademiske frihet altså redusert, og han etterlyser kritikk av dette fra studentorganisasjonene:

«Av saksgangen [til Stortingets behandling av meldinga, forf. anm.] framgår det imidlertid bare at Studentenes landsforbund (StL) har påvirket KUF-komiteen i retning av å fastholde at studentene må få lov til å lære om betydningen av akademisk frihet 'i et allmenndanningsperspektiv'».

Men dersom en studentenes *Lernfreiheit* skulle lovfestes, hva skulle den innebære? Det er rimelig å mene at den bør inkludere en viss rett til å velge fag, pensa og læringsmåter.⁸ En skulle kunne vente en valgfrihet av teori og teoriretning, valgmuligheter i forhold til veiledere, professorer og forelesere. Enebakk hevder at mye av friheten forsvant med innføring av Kvalitetsreformen på grunn av overgang fra «frie moduler til fastlagte studieprogrammer», men burde det ikke være mulig å bevare en læringsfrihet for studentene også innen fastlagte studieprogram? Obligatoriske fag varierer fra program til program, og innen det enkelte fag har studentene valgmuligheter. Det som likevel mangler er de andre mulige læringsfrihetene. Valg av – eller kanskje mer ønskelig, mellom – forelesere er aldri et spørsmål studentene avgjør. Det samme gjelder teori oppsatt som pensum. En av fjorårets rektor-kandidater på UiO er trolig representativ for gjeldende læringstenkning, når han på UiOs diskusjonsforum trekker fram muligheten til å velge mellom noen tilvalgsemner innenfor studieprogrammene som den viktigste metoden

for å ivareta lærefrihet.⁹ Flere tilfeller har vist at det å stå i opposisjon til en hegemonisk fagtradisjon som student kan være svært vanskelig. Det finnes neppe forskning som underbygger at dette er tilfelle ved norske institusjoner, men avisoppslag kan tyde på at problemet ikke er ukjent.¹⁰ Et eksempel fra statsvitenskap ved UiO i 1996 er illustrerende. Iver B. Neumann var da veileder for en hovedfagsstudent ved UiO som brukte konstruktivistiske teorier. Dette var teorier som var dårlig representert på pensum og lite brukt av de vitenskapelig ansatte. Oppgaven fikk stryk, mens Neuman mente den skulle fått laud. Senere fikk studenten en pris i Storbritannia for årets beste doktoroppgave.

Heller ikke i studentorganisasjonenes politiske plattformer finnes det krav om eller drøfting av studenters akademiske frihet.¹¹ Det som likevel er presisert er viktigheten av valgmuligheter. Når organisasjonene først tar fatt i begrepet akademisk frihet, er de ute av stand til å knytte den opp mot rammevilkårene forskere og studenter har ved institusjonene. Vi vil ikke gå inn i en diskusjon om hvorvidt selve kravet om synliggjøring av aktivitet gjennom publikasjonspoeng etc. er en trussel mot den akademiske friheten. Studentorganisasjonenes svært sterke fokus på regionale forskningsinteresser og utviding av næringslivets funksjon som premissleverandør og finansieringskilde for forskning tyder likevel på at de på ingen måte har en forståelse av begrepet som fører til et krav om vern fra nytte- og kommersialiseringspress, slik det blant annet formuleres av Audun Øfsti i dette nummeret av Vardøger.¹² Sett i lys av diskusjonen over kan man spørre seg om idealet om akademisk frihet – for det er liten tvil om at det fremdeles oppfattes som et ideal – ikke blir fylt med innhold fordi det drukner i dagens forskningsdiskurs' høylytte krav om nytte og styring.

Konfrontert med denne diskursen vil vi hevde at studentene opptrer som Paul Barans intellektarbeidere i møte med samfunnets maktinstitusjoner.¹³ Baran omtaler personer som har de kunnskapsmessige forutsetningene til å opponere mot undertrykkende maktstrukturer, men av bekvemmelighets-hensyn unnlater å gjøre det, som intellektarbeidere. Studentpolitikerne kan på samme vis forstå at de blir kontrollert, og vil av og til opponere, men vil ofte føye seg av hensyn til komfort eller oppfattede karrieremuligheter, eller også internalisere verdien av styring i så stor grad at de blir aktive proponenter for styringa.¹⁴

Døde allmøter og døve ører

Studenttillitsvalgte til organer på institutt- og fakultetsnivå velges som regel på allmøter som generelt er preget av svært lavt oppmøte, under 1% av de stemmeberettigede er gjengs. På allmøtene velges fagutvalg og studentmedlemmer til instituttstyrer eller -råd, samt programutvalg. Vi har ikke funnet forskning på, eller undersøkelser av, hvordan rekruttering foregår til

noen av nivåene i studentpolitikken, men basert på vår erfaring får så å si alle som ønsker det delta i lokale fagutvalg. Minimumsrekruttering ivaretas gjennom nettverk, og suppleres gjennom et visst tilsig av faglig interesserte.

Den lave interessen for å delta i studentdemokratiet kunne peke i retning av at studenter generelt mangler engasjement. Vår erfaring tilsier at det ikke er riktig. Ved lærestedene er en rekke interesseorganisasjoner og politiske partier representert med aktive lokallag. Ut over dette finnes det både festforeninger, filmklubber, revy- og teatergrupper, korps og kor og en mengde andre tilbud med aktive medlemmer og deltagere. Dette kommer i tillegg til foreninger som arrangerer debatter og foredrag relatert til de enkelte studieprogrammene. Disse har gjerne klare målsetninger om å bidra til fagkritikk og faglig supplere pensum. Svært mange studenter er altså aktive og engasjerte, men dette får ofte utløp i andre fora enn de som kan påvirke og endre lærestedenes studie- og forskningspolitikk.

Studentparlamentet og -ting er studentenes øverste politiske organ ved institusjonene, og er uavhengige av de lokale ordningene ved institutt og fakultet. Ved valg til de overordnede organene på institusjonsnivå finnes det i hovedsak to modeller: Enten er kandidatene organisert gjennom politiske lister – som ved UiO, UiB og UiT – med større eller mindre grad av formell organisasjon, eller det velges representanter i enmannskretser med flertallsvalg – som ved NTNU og en rekke høyskoler. Det finnes to hovedtyper politiske lister: ideologiske og interessepolitiske. De ideologiske er ofte samlet med utgangspunkt i ungdomspolitikere fra ett eller flere beslektede politiske partier. De interessepolitiske listene tar på tilsvarende måte utgangspunkt i et eller flere fag eller fakulteter og hevder å gi uttrykk for et rent studentperspektiv, eventuelt også fagspesifikke og lokale interesser. Hos de ideologisk orienterte listene er tillitsvalgte i de politiske ungdomsorganisasjonene sterkt representert, blant de fagligpolitiske listene, eller der valg foretas i enmannskretser, har kandidater ofte bakgrunn fra fagutvalg eller studentutvalg. Basert på egne erfaringer antar vi at den «idealtypiske studenten» er betydelig overrepresentert, mens studenter med barn, eldre studenter og studenter med samboere som ikke selv er studenter er betydelig underrepresentert blant de tillitsvalgte, jfr. forrige kapittel.

Studentparlamentene fungerer også ofte som valgforsamlinger til sentrale tillitsverv som representanter til universitetsstyret, læringsmiljøutvalg og lignende. På større institusjoner har det høyeste studentorganet tillitsvalgte som er frikjøpt fra studiene på heltid. Dette gir i prinsippet ressurser til å bygge kompetanse, sette dagsorden og fremme egne saker. Parlamentenes naturlige rolle som respondent på rektoratets og administrasjonens handlinger fører likevel lett til at egen politikkutvikling blir et overskuddsprosjekt.

Det kreves ikke nødvendigvis så mye mer for å bli valgt til et frikjøpt verv enn at man følger opp minimumsforpliktelsene som hører med til å være studentparlamentsrepresentant og deltar i organets debatter på en måte som

gjør at man blir lagt merke til uten å bryte med rammene for hva som oppfattes som ansvarlig. De tillitsvalgte sitter som regel kun for ett år av gangen, og det hører til sjeldenhetene at enkeltpersoner er aktive i studentdemokratiet i mer enn tre år.

Når det gjelder rekrutteringen til de frikjøpte vervene ved de enkelte lærestedene spiller følgende momenter inn: Lønningene i de frikjøpte stillingene er relativt lave, typisk ltr. 10–15, og på tross av at vervene ikke er særlig vanskelige å få, er man nødt til å drive en viss nettverksbygging og risikere kampvoteringer. Det ligger i liten grad noen økonomisk gevinst i å avbryte studiene for å ta en slik stilling, verdien er trolig høyest for dem som planlegger en karriere i organisasjonslivet. Tidligere erfaring fra organisasjonslivet er en fordel både når det gjelder å innse dette og når det gjelder beherske arbeidsformene som får en valgt.

På nasjonalt nivå finnes det to store studentorganisasjoner, Norsk Studentunion (NSU) og Studentenes landsforbund (StL). Når dette skrives forhandles det om sammenslåing. Organisasjonene fungerer som talerør for henholdsvis studenter ved universiteter og vitenskapelige høyskoler og statlige høyskoler. De har sentrale styrer/arbeidsutvalg med 5 tillitsvalgte som er frikjøpt på heltid. Organisasjonene har landsstyrer som sørger for periodisk dialog mellom sentral- og lokalleddene. Begge organisasjonene har regelmessig dialog med myndighetene og de politiske partiene, og tilstas fast representasjon i en rekke partssammensatte styrer og utvalg på nasjonalt nivå (Lånekassen, NOKUT etc.).

I de foregående avsnittene har vi forsøkt å skissere noen trekk i bakgrunnen til de studenttillitsvalgte. Rekrutteringen til nasjonale verv som studenttillitsvalgt er i hovedsak lik og baserer seg på at man må være aktiv ved sitt lærested før man får tilgang til sentralorganisasjonens arenaer. Likevel er konkurransen om vervene hardere, og den nokså lette tilgangen til media og beslutningstakere som tilligger ledervervet har bidratt til at både hjemminstitusjoner og politiske ungdomspartier har støttet kandidater økonomisk når de har drevet kampanje for å bli ledere.

Hvem setter dagsorden og hvordan få gjennomslag?

På institutt- og fakultetsnivå er arbeidet i studentdemokratiet i liten grad formalisert ut over den dagsorden som settes av instituttet/studieprogrammet studentorganene har tilknytning til. Vi antar derfor at utvalget av saker som er søkbart er lite representativt. Et søk på de ulike universitetenes nettsider på «fagutvalget mener» og «uttalelse fra fagutvalget» ga noen ganske få funn der fagutvalg mente noe om en faglig sak i tilknytning til lærefrihet. I ett tilfelle motsatte fagutvalget for sosiologi ved UiO seg modularisering av studiet og foreslo lærefrihetsreformer.¹⁵ I et annet motsatte fagutvalget på filosofisk institutt ved UiO seg sammenslåing av studieprogrammene filosofi

og idéhistorie, i tråd med Humanistisk fakultets strategiske satsinger.¹⁶ Fagutvalgets anbefalinger ble ikke tatt til følge i noen av tilfellene.

Ettersom studentparlamentene til en viss grad kan forme sin egen dagsorden bør vi spørre hvordan autoriteten til å forme denne skapes. Vår erfaring er at det i de politiske debattene åpenbart oppfattes som at gode kunnskaper er meritterende. Den enkleste kilden til kunnskap – eller informasjon – om sakene som behandles er i svært mange tilfeller institusjonens egen administrasjon. Tidvis tett kontakt mellom administrativ-politisk ledelse ved institusjonene og sentrale tillitsvalgte bidrar til å styrke denne informasjonens troverdighet i organene. I mer overordnede spørsmål har studentrepresentanter ved flere institusjoner blitt anklaget for å spille på lag med administrasjonen og for å fremme en institusjonsforståelse der de som jobber ved institusjonen er underordnet administrasjonens prioriteringer.¹⁷

Når disse spørsmålene diskuteres i fora der studentrepresentantene deltar sammen med representanter for andre aktører blir det da ofte lettest å støtte seg på den parten som har størst naturlig autoritet, parter som ikke har interesser som står i strid med studentenes eller som ikke viser noen åpenbare partsinteresser. Man kan anta at i de aller fleste tilfeller vil administrasjonen og styreleder ha størst naturlig autoritet. Sannsynligvis gir det også en større opplevelse av å få gjennomslag dersom man diskuterer på administrasjonens premisser. Hvem som har interesser som står i strid med (det som er oppfattet som) studentenes interesser, vil variere avhengig av sak, men i spørsmål om ressursfordeling har det vist seg at studentene ofte opplever en konflikt mellom ressurser til undervisning og læringsmiljø og ressurser til forskning. Manglende kontinuitet og skoloring blant studentenes styrerepresentanter bidrar trolig til å forsterke behovet for å støtte seg på administrasjonen.

Dette utgjør et enkelt system for reproduksjon av synspunktene til institusjonenes administrasjon gjennom studentorganene. Der ideologisk baserte valglistes representanter kan diskursen avbrytes eller bli turbulent, fordi alternative verdisystemer kan komme i konflikt med administrasjonens syn. Man skulle kanskje vente at studentpolitikere var i stand til å trekke veksler på egen fagkunnskap og være i stand til å formulere egne meninger ut fra denne sammen med informasjonen de innhenter fra administrasjonen. Vår erfaring er at studentene i for liten grad har felles referansepunkter, faglig sett, til at politikk med utgangspunkt i slike synteser får gjennomslag. Kan det tenkes at utfordrere til systemet, enten de er verdimesig eller faglig motivert, veies ned av den jevne tilstrømmingen av systemnormert informasjon?

Fra tid til annen skjer det at enkeltsaker danner mobiliseringsgrunnlag som gjør det mulig å renske ut det etablerte studentpolitiske miljøet. Dette skjedde ved Universitetet i Bergen da Boligaksjonen stilte til valg i 2002 og nærmest gjorde rent bord. Fraværet av stabile organisasjoner gjør imidlertid at denne og andre mobiliseringer har forsvunnet like raskt som de har dukket

opp. Dette skyldes trolig manglende fokus på å bygge organisasjon. Et studentpolitisk initiativ som går til valg på en bestemt sak har gjerne mål om gjennomslag i løpet av kort tid fremfor kontinuering politisk arbeid.

Resultatet blir at det politiske tyngdepunktet tenderer mot et sentrum som i stor grad er bygget på administrasjonens premisser, mens smitte fra dags-aktuell politikk i samfunnet for øvrig og tilfeldige ildsjeler skaper fluktua-sjoner i mer eller mindre stabile interessefellesskaps valgoppslutning. Nedenfor vil vi komme tilbake til hvordan meningsmangfold i mange tilfeller slår seg selv i hjel i parlamentsmøtenes moderne utgave av Bismarcks demo-kratiske pølsemakeri.

På nasjonalt nivå svarer ledelsen i NSU og StL i hovedsak til lederne for studentdemokratiene ved medlemsinstitusjonene, og til de noe bredere sammensatte landsstyrene, men har som på lokalt nivå stor frihet til å prioritere på grunnlag av store og relativt sprikende styringsdokumenter. Dette åpner for at ensomme idealister i blant tar opp standpunkter med formell støtte i plattformer og lignende, uten at disse har reell støtte i medlemsinstitusjonene.

Politikk

Lokal politikk

Studentparlamentet ved Universitetet i Oslo nevner utfordringer knyttet til akademisk frihet i sin nyeste studentpolitiske plattform i de avsnittene som omhandler eksternt finansiert forskning.¹⁸ Undervisningsfrihet framstår som helt fremmed og lærefrihet har man i liten grad noe bevisst forhold til. I innledningen kan vi for eksempel lese:

«Universitetet skal være et sted der den enkelte student har stor frihet. [...] [Studentene må ha] et klart bilde av hva de skal kunne etter at studiet er fullført. [...] Flere emner [må] tilknyttes arbeidslivet.»

Standpunktene i plattformen er svært sprikende, og det er derfor vanskelig å gi noen dypere analyse enn at de tillitsvalgte har stemt for alle velklingende forslag uten å sette dem inn i en større sammenheng. I en forsamling der representanter for lister med polariserte ideologiske standpunkter kjemper om tilslutning fra et ureflektert sentrum, hvis primære anliggende er ikke å mene noe kontroversielt, er dette resultatet ikke særlig overraskende. For øvrig blir det opp til de frikjøpte tillitsvalgte å prioritere mellom ulike intensjoner som økt eksternt finansiering, absolutt publiseringsrett og økte bevilgninger til prosjekter initiert av individuelle forskere.

Vi har også sett på to dokumenter fra Studenttinget ved NTNU (STi): Et vedtaksdokument om virksomhetsstyring og et om entreprenørskap og innovasjon ved institusjonen.¹⁹ I det første dokumentet kommer det fram at Studenttinget har sendt spørsmål til studentrådene ved de ulike fakultetene, og vektlagt høringsvarene. STi konkluderer med at de ønsker en standardi-

sert enhetlig ledelse med tilsatte ledere på alle nivåer av hensyn til «effektiv og beslutningsdyktig drift». Saksframstillingen er nøktern, fullstendig avpolitisert og peker tilbake på egne tidligere vedtak, og refererer for øvrig til dokumentasjon fra universitetsadministrasjonen og Rokkan-senteret. Det legges avgjørende vekt på prinsippet om enhetlig ledelse og et ønske om standardiserte styringsstrukturer. Tillit blant de tilsatte nevnes, men tillegges ikke avgjørende vekt. Eventuelle konflikter med akademisk frihet nevnes overhodet ikke.

I STis handlingsplan for innovasjon og nyskaping blir det tatt til orde for et sterkere fokus på næringsrettet undervisning innenfor alle NTNUs studietilbud. Det blir lagt vekt på at perspektiver fra dannelse og drift av nyskappingsbedrifter skal integreres i alle emner, og at det skal tilrettelegges for at bedriftsutviklingsarbeid kan – om ikke skal – inngå som egne emner i alle studieprogram. Planen problematiseres på ingen måte i lys av lærefrihet, og finner hovedforankring i vedtak fra NTNUs styre som formulerer ambisiøse mål for studentinitiert bedriftsdannelse og forskningskommersialisering. Det regionale næringsutviklingsaspektet betones også.

Høringsuttalelser til Mjøsutvalgets innstilling

I Studentenes landsforbunds høringsuttalelse til Mjøsutvalgets innstilling²⁰ ser man for seg at institusjonene skal få et svært utvidet selvstyre, både økonomisk og studieadministrativt. StL bruker mye plass til å gjenta utvalgets innstillinger og høringsuttalelsen gir med vekslende hell inntrykk av å lene seg på utvalgsarbeidet for å vinne tyngde. I den grad organisasjonen fremmer forslag som ligger utenfor rammene av disse, handler det om høgskolespesifikk politikk: Likestilling av høyskolene med universiteter med tanke på grad av autonomi, forskningsmidler, pedagogisk og faglig kompetanse og myndighet til selv å opprette studietilbud og rekrutteringsstillinger. Imidlertid står enkelte meninger i klar motstrid til hverandre dersom man forutsetter en helhetlig forståelse av styringssystemer, mens NSUs høringsuttalelse bærer preg av et ønske om å være proaktiv i forhold til utviklingen Mjøsutvalgets flertall skisserer. Hovedinntrykket i NSUs høringsuttalelse er at Mjøsutvalgets flertall ikke går langt nok i sine forslag til endringer av institusjonenes rammevilkår og oppbygning. Allerede i innledningen støter vi på følgende passasje:

«Globalisering har for lengst gjort kunnskap til en handelsvare over landegrensene, og da handler det om å være kvalitativt god nok til å vinne denne konkurransen om vitenskapelig personale og studenter.»²¹

Studentorganisasjonene er enige om et styrket fokus på studentenes rolle som tjenestekonsumenter. Organisasjonene er enige om flere av utvalgets hovedforslag, blant annet den forserte tilpasningen til Bologna-prosessen gjennom innføring av ECTS-basert meritteringssystem og et uavhengig akkrediteringsorgan. Bologna-prosessen er en paneuropeisk overnasjonal

prosess initiert av høyere utdannings- og forskningsinstitusjonene selv. Den har som mål å bygge ned de barrierene etterkrigstidas nasjonale styring av kunnskapssektoren utgjorde.

Begge organisasjoner ønsker også et økt fokus på undervisning gjennom personalpolitikken, såkalt studentaktiv forskning og sterkere fokus på «FoU» under studieløpet. Det at forskning blir gruppert inn i samlebegrepet «forskning og utvikling», uten en videre problematisering, tyder klart på at skillet mellom grunnforskning, anvendt forskning og produktutvikling og universiteters og høyskolars rolle i denne arbeidsdelinga ikke står høyt på dagsorden. Imidlertid er organisasjonene uenige i dimensjoneringsspørsmålet. Mens NSU eksplisitt forfekter åpne studier heter det hos StL at:

«Ved fastsettelse av studentkapasiteten på utdanningene på den enkelte institusjon skal kvaliteten være overordnet.»²²

Likevel ønsker NSU et sterkere innslag av resultat- og stykkprisfinansiering, og legger an et klart konsumentperspektiv, mens StL går i mot dette av frykt for at studentene dermed får et sterkere styringsmessig preg av å være økonomiske innsatsfaktorer. Begge organisasjonene er gjennomgående positive i sin omtale av Mjøsutvalgets forslag og argumentasjon, og slutter seg til virkelighetsforståelsen som etableres i innstillingen uten drøfting. Når de skal henvisne til andre autoriteter for å underbygge sine syn, henviser de langt oftere til utvalget selv enn til tredjeparter.

Høringsuttalelser til Ryssdalsutvalgets innstilling

NSUs høringssvar er illustrerende for hvilken type argumentasjon som ser ut til å gi tyngde internt i studentorganisasjonene. Selv om svært mye av teksten i høringssvaret handler om rett til representasjon og rammer for demokratisk medvirkning, er høringssvaret så å si rensket for *argumentasjon* for studentrepresentasjon. Det henvises til både tidligere lovverk og rettigheter, uttalte målsetninger fra UFD og målsetninger i Bologna-prosessen. Det er altså henvisning til andre autoriteter (inkludert UFD selv) som er det som blir brukt for å gi kravet om økt studentrepresentasjon legitimitet og tyngde.

Vi har undersøkt høringssvarene til Ryssdalsutvalgets innstilling fra NSU, StL, UHR, Forskerforbundet og LO. Disse er valgt for å undersøke samsvaret mellom studentorganisasjonenes høringssvar og uttalelsene til det største fagforbundet for de vitenskapelig ansatte og de høyere utdanningsinstitusjonenes felles interesseorganisasjon. LO er valgt for å kontrastere høringssvar som er forankret i sektoren med en representant for brede samfunnsinteresser på venstresiden.

Det er ikke unaturlig at det er motstand blant alle disse mot flere av Ryssdalsutvalgets forslag. Utvalget foreslo endringer som var drastiske i forhold til tradisjonell organisering, og som ingen av organisasjonene hadde arbeidet for. Høringssvar fra NSU, StL, Forskerforbundet og UHR trekker alle frem at:

- Organisering av universiteter og høyskoler som egne rettssubjekt er uheldig.
- Det ikke er behov for endring av styreform og -sammensetning.
- Gratisprinsippet bør lovfestes på en tydelig måte.
- Vitenskapelig tilsattes stillingsforhold fortsatt bør reguleres av Tjenestemannsloven.
- Konsekvensene av likebehandling av private og offentlige universiteter og høyskoler er for dårlig utredet.

Denne brede enigheten endte også opp i aksjonen «Fritt Akademia». Dette er det tydeligste eksempelet vi har sett på at studentpolitikken har basert seg på andre premisser enn kunnskapsbyråkratiets. Mobiliseringen av studentorganisasjonene var likevel ufullstendig, i det NSU ikke gav sin tilslutning. Det er likevel interessant at den høringsinstansen som tydeligst målbærer idealene om akademisk frihet er arbeiderorganisasjonen LO:

«Deler av Ryssdalutvalgets innstilling bærer preg av sterk tro på markedet som problemløser og av høyreorientert retorikk [...] LO er opptatt av å beskytte den akademiske friheten, men ikke av å gi styrene større økonomisk frihet. [...] Dagens universitets- og høyskolelov tillater ikke statlig inngripen i forskning og undervisning ved institusjonene, og ingen institusjoner klager i dag over for liten akademisk frihet.»²³

Forskningspolitiske plattformer

Vi har hatt tilgang til NSUs forskningspolitiske plattformer fra 2005 og 2008, og finner igjen de samme hovedtrekkene i begge plattformene.²⁴ NSU har akseptert den politiske konsensus om målene for forskning, og støtter ukritisk myndighetenes forskningsmål:

«Norge er et for lite land til å kunne satse på alle forskningsområder. [...] Hovedfokus må legges på utvalgte fagfelt hvor Norge har mulighet til å oppnå internasjonal anerkjennelse. [...] Fra statlig hold er det bestemt [hovedsakelig naturvitenskapelige] tematiske satsningsområder.»²⁵

Det er grunn til å spørre seg om organisasjonen vet hva den vil, siden det senere i dokumentet står:

«Imidlertid legger forskning på samfunnsfag og humaniora grunnlaget for akademia. Det skal videre arbeides for bedre å synliggjøre på hvilken måte forskning innen disse fagene kommer samfunnet til nytte.»²⁶

Fremfor å utfordre eller kritisere en forskningsspissing som overser humsamfeltet, som NSU anser som en «grunnmur», konstanteres det at disse fagene bedre må synliggjøre sin *nytteverdi*. Det kan se ut til at NSU innen forskningspolitikken stort sett går inn i en vaktbikkje-rolle, for å påse at vedtatte mål og satsinger blir oppfylt snarere enn å utfordre konsensus innen forskningspolitikken og kjempe for egne prioriteringer. I et slikt lys er det ikke rart

at tilknytninga til EUs forskningsstrategi ikke betraktes som annet et sugerør i en pengesekk.²⁷

For StLs vedkommende har vi sett på forskningsplattformen for 2008.²⁸ StLs forskningsplattform inneholder mange av de samme spenningene som NSUs, i innledningen henviser man til OECDs temmelig instrumentelle forskningsdefinisjon, samtidig som man foreskriver følgende vidundermedisin:

«Kunnskap og kompetanse er den viktigste enkeltfaktor for å skape nye og trygge arbeidsplasser, utvikle demokrati og fri meningsutveksling, og for å forstå og handle i en stadig mer kompleks verden.»²⁹

StL er noe mer kritisk til myndighetenes forskningsstrategi og formulerer i større grad egne mål, men fokus ligger i stor grad på å gi de statlige høyskolene mer forskningsmidler og høyere status. Dette er likevel ikke til hinder for referanser til vedtatt politikk:

«Antallet stipendiatstillinger i UH-sektoren må økes kraftig [...] Opptrappingsplanen presentert i 'Vilje til forskning' ble ikke fulgt, og det må presenteres en ny plan for rekruttering og opptrapping av forskere.»³⁰

Plattformen bærer for øvrig preg av et behov for å konkretisere hvordan forskningsbasert undervisning skal realiseres for de yrkesrettede bachelorutdanningene i høgskolesektoren og krav om økt satsing på bredde på regionalt nivå.

Begge organisasjonene legger stor vekt på å nevne institusjonell autonomi og akademisk frihet. Imidlertid er det langt fra klart hva som legges i begrepet. Hos NSU nevnes begrepet to ganger, først som honnørord i innledningen og deretter under avsnittet intellektuell rettighetspolitikk, der

«Rettighetspolitikk skal bidra til å sikre institusjonane og forskarane sin akademiske fridom, [...] Kunnskapsproduksjon på eit høgt faglig uavhengig nivå er positivt, sjølv om det er eksternt finansiert.»³¹

Det er likevel tydelig at organisasjonen heller ikke på dette punktet er i stand til å veie mål mot hverandre, og begrepet «akademisk frihet» framstår som fullstendig innholdsløst. Er det snakk om institusjonenes frihet til å kjempe med storkapitalen om monopolprofit? StL drøfter akademisk frihet noe grundigere, men bruken av FoU-begrepet gjør at man kan spørre seg om det reelt sett er snakk om en styrking av regional næringsutvikling. Organisasjonen har en nokså pussig definisjon på akademisk frihet:

«Akademisk frihet [innebærer] tenkefrihet og yringsfrihet som grunnleggende for søking etter sann kunnskap og forståelse. Friheten knyttes dels til den enkelte institusjon, [...]»³²

Det er påfallende og interessant at begge organisasjonene legger vekt på at det er *institusjonene* som skal ha akademisk frihet, når de i 2005 var skjønt enige om at dette ikke var noe problem. I mellomtiden kom riktignok et utvalg ledet av Arild Underdal med en innstilling, slik at problemstillinga ble satt på dagsorden. Det faktum at lovforslaget overhodet ikke ville inkludere

studentene er for øvrig ikke problematisert av noen av organisasjonene. StLs definisjon av akademisk frihet er delvis sakset fra innstillingen, men i drøftingen av begrepet der, settes det inn i en bredere institusjonell kontekst:³³ Det er Akademia som er institusjonen, og Underdal-utvalgets definisjon sier lite om institusjonenes frihet, men atskillig mer om individets:

«Academic freedom may be defined as the freedom to conduct research, teach, speak, and publish, subject to the norms and standards of scholarly inquiry, without interference or penalty, wherever the search for truth and understanding may lead.»³⁴

Oppsummerende betraktninger

Vi har beskrevet studentmassen som heterogen og vanskelig å mobilisere på annet enn rene velferdssaker. Selv om dagens studenter i antall er langt flere enn den studentbevegelsen som gjorde opprør mot det etablerte på 70-tallet, er kanskje de innbyrdes forskjellene for store til at det er mulig å skape arenaer som oppleves som relevante og engasjerende for alle. Student- og institusjonsdemokratiene er en arena som i stor grad beherskes av en spesielt interessert gruppe, som trolig kjennetegnes av høyere sosioøkonomisk bakgrunn og større engasjement i øvrig organisasjonsvirksomhet enn resten av studentmassen. En tilsvarende seleksjon har utvilsomt funnet sted på 70-tallet. Kan det tenkes at datidas smalere flora av samfunnsengasjerte organisasjoner bidro til at en større andel av engasjementet ble kanalisert inn i studentbevegelsen?

Problemet ligger i alle fall ikke i at dagens studenter mangler plattformer for å fremme sine krav. De nasjonale studentorganisasjonene brukes aktivt av både myndigheter, interesseorganisasjoner og politiske partier. På institusjonsnivå har studentene formelt sett organer som danner en parallell struktur til styringsorganene. Gjennom disse strukturene har studentene, i det minste tilsynelatende, bedre instrumenter for demokratisk politikkutvikling enn det de tilsatte har gjennom fagforeninger.

Studentdemokratiene og studentdeltagelsen i institusjonsdemokratiene har likevel en makt- og informasjonsstruktur som ikke bare bidrar til å styrke representasjonen av visse grupper. Studenter og ansatte ved institusjonene har ingen naturlige møteplasser ut over organene i den partssammensatte styringsstrukturen, og det finnes dermed ingen arena for utforming av kollegial politikk. Dette bidrar til å binde de studenttillitsvalgte opp mot administrasjonens dagsorden. Sammen med lav kontinuitet i organisasjonene og et studentengasjement som i det store bildet mangler et samlende fokus gjør dette det vanskelig for studentdemokratiene å sette en selvstendig dagsorden og bygge politiske posisjoner over tid.

I motsetning til dette står den enhetlige trenden i styringa av sektoren. Den internasjonale trenden når det gjelder styring og struktur i høyere

utdannings- og forskningsinstitusjoner er preget av et mål om økt mobilitet. I Europa har blant annet Guy Neave dokumentert hvordan EU-kommisjonen systematisk siden 70-tallet har lagt sterke føringer på utviklingen, med en sterk overnasjonal harmonisering som mål og resultat.³⁵

På tross av at Bologna-prosessen formelt er initiert av universitetene selv, kan den ikke ses som en selvstendig utvikling, men som et direkte svar på premissene lagt av EU-kommisjonen. Utviklingen er formet av en konflikt mellom ulike universitetstypologier og maktsentra, og har ført til en økt desentralisering av beslutningsmyndighet i det som i stadig større grad framstår som et marked for arbeidslivskompetanse.³⁶

I en slik situasjon vil studentene, uten en politisk mobilisering, lett falle inn i en rolle der kampen om ressurser til studentspesifikke formål og styrking av arbeidslivsrettet kompetanse blir de viktigste sakene. I forlengelsen av dette har EU-kommisjonen også utarbeidet en EU-spesifikk strategi der høyere utdanning ses på som det viktigste virkemidlet for å bevare den europeiske fellesøkonomiens overlegenhet. I Lisboa-strategien, som den blir kalt, er arbeidslivstilpasning helt sentralt.

På bakgrunn av dette har vi sett på hvordan studentorganisasjonene har forholdt seg til trekk i denne utviklingen og Akademias tradisjonelle idealer i de store reformene som er gjennomført de siste 10 åra og i utvalgte konfliktsaker fra gjeldende politiske dokumenter. Det er et fellestrekk i de politiske dokumentene som er vedtatt av større organer (parlamerter, landsmøter) at de i liten grad evner å prioritere mellom ulike målsetninger og har sprikende problemforståelser.

Mange av synspunktene som fremmes i høringsuttalelsene vi har gjennomgått er nettopp de standpunktene man vil forvente av studentorganisasjonene som representanter for en økonomisk vanskeligstilt gruppe. Begge de nasjonale organisasjonene legger stor vekt på å sikre og utvide studentenes rettigheter når det gjelder velferdsgoder. Mer påfallende er organisasjonenes ensidige fokus i ressursfordelingsspørsmål og krav om styringsrepresentasjon, der helhetsperspektiver forkastes til fordel for ren partskamp. Dette kan tyde på at studentene i stor grad har internalisert den partsavhengige styringsmodellen som ble betydelig styrket gjennom Kvalitetsreformen,³⁷ og at viljen til å båndlegge den økonomiske styringa av institusjonene i prinsippsspørsmål i stor grad avhenger av hva som gir økte ressurser til undervisning.

Organisasjonene målbærer imidlertid også en konstruert interesse der studenter profiterer på akademisk arbeidskraft i konkurranse med ikke-studentrelevante formål, dvs. krav om at vitenskapelige ansatte skal undervise fremfor å forske. Andre felt blir viet mindre oppmerksomhet, og gjøres til gjenstand for politikktutvikling i den grad det oppfattes som forventet av en ansvarlig part å ha politikk på området.

Studentorganisasjonene er vanligvis svært klare på krav om representasjon. Dette er tydelig både i høringssvaret til Mjøsutvalget, Ryssdalutvalget og organisasjonenes politiske plattformer. Dette gjelder nasjonalt i organer som NOKUT og Lånekassen, i statlig oppnevnte utvalg som utreder tema relevant for sektoren og lokalt på alle nivå ved institusjonene. En skulle forvente at en slik politikk var fundert på en anerkjennelse av at hele universitetet eller høyskolens virke er relevant for studentene som deltagere i et intern-demokrati. Nettopp derfor er fravær av politikk på forskning og tema som ikke kun dreier seg direkte og åpenbart om studenter påfallende. Studentmedlemmer i så vel Universitetsstyrer som i samskipnadsstyrer er stort sett fristilt fra det lokale studentdemokratiet. Dette er vanligvis begrunnet med nødvendig fleksibilitet som styremedlem, men kan trolig også bidra til en svekkelse av demokratiske prosesser i saker som angår studentene. Alt i alt gir dette stort rom for sentrale enkeltpersoner til å forme det som blir fremmet som studentenes syn. Disse enkeltpersonene er med noen hederlige unntak ikke i stand til å se ut over diskursene i kunnskapssektorens politiske byråkratier. De studenttillitsvalgte framstår i betydelig grad som politiske intellektarbeidere.

Dagens studentmasse er uensartet, på tross av at Kvalitetsreformens mer regulerte regime peker i retning av en større konformitet. Dersom lærefriheten begrenses ytterligere, universitetene får en sterkere karakter av å være skoler, og opptakskravene strammes inn på grunn av en større aksept for elitetenkning, er det mulig å tenke seg at studentmassen ved de største universitetene blir mer homogen. I dette ligger et potensial for mobilisering, samtidig som det vil frata personer med lavere sosioøkonomisk bakgrunn mulighet til å tilegne seg Akademiens kulturelle kapital. Vi tror det ellers vil kreve en betydelig politisk konjunktursvingning eller en akutt, ekstern trussel mot institusjonene dersom det igjen skal bli mulig å mobilisere studentene til kamp for akademiske idealer. Ellers er de seg selv nok.

NOTER

- 1) Lars Sponheim, sitert på NSUs nettsider, <http://www.nsu.no/Default.aspx?tabid=601>, aksessdato: 2009-01-25
- 2) Valgoppslutningen i siste studentvalg ved noen av de største utdanningsinstitusjonene i Norge:

Institusjon	HiO	NTNU	UiB	UiO	UiT
Valgdeltakelse	17,3%	9,0%	25,6%	8,9%	10,5%

Kilder: (aksessdato for alle: 2009-01-25) HiO:

<http://www.hio.no/content/view/full/75647>,

NTNU:<http://www.underdusken.no/nyhet/2007/16/116552/dragvollldominans+i+studentledelsen>,

- UiB: http://www.studvest.no/ytringar.php?seksjon=kommentar&art_id=9682,
 UiO: <http://universitas.no/nyhet/49254/hl:valgdeltakelse/>,
 UiT: <http://www.utopia.no/node/5831>.
- 3) Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/histstat/aarbok/hf-040240-190.html>.
  - 4) Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/5-5-1t.txt>. aksessdato: 2009-03-29.
  - 5) Løwe, Torkil og Jan Petter Sæther, *Studenters inntekt, økonomi og boforhold*. Statistisk sentralbyrå, Oslo 2005.
  - 6) Enebakk, Vidar: «Akademisk frihet – har vi den nå?», *ARR*, nr. 4 2008.
  - 7) Norske offentlige utredninger 2006:19, *Akademisk frihet*, ss. 44–47.
  - 8) Enebakk, Vidar, op.cit.
  - 9) Ole Petter Ottersen, *Re: Studentenes rolle*. UiOs diskusjonsforum, <https://diskusjonsforum.uio.no/thread.jspa?threadID=39&tstart=15>, aksessdato: 2009-03-24.
  - 10) «Et professorvelde», *Universitas* 16. Februar 2006, <http://universitas.no/kultur/5320/> aksessdato 2009-01-26
  - 11) Norsk studentunion, *Forskningspolitisk plattform 2005-2008*, vedtatt av NSUs landsting i 2005, Norsk studentunion, *Forskningspolitisk plattform 2008–2011*, vedtatt av NSUs landsting i 2008, og Studentenes landsforbund. (2008) *Forskningspolitisk plattform*, vedtatt av landsstyret i Studentenes landsforbund 25. mai 2008.
  - 12) Øfsti, Audun: «Fri forskning? – inntrykk fra en avvikling», *Vardøger*, nr. 32, 2009.
  - 13) Baran, Paul: «Den intellektuelles oppgave», *Vardøger*, nr. 1, 1969.
  - 14) Anne-Karine Nymoen: «Professor An-Magritt Jensens kritikk mot studentene i NTNU-styret», http://www.universitetsavisa.no/ua_lesmer.php?kategori=nyheter&dokid=494271bd0c9654.35221765. Aksessdato: 2009-03-23
  - 15) Utopisk. Leserinnlegg i Universitas 27.12. 2000. <http://universitas.no/nyhet/46181/>
  - 16) Brev fra Fagutvalget for filosofi ved UiO til dekanatet ved humanistisk fakultet, høsten 2008: http://www.hf.uio.no/om-fakultetet/styre-ledelse/FS/2008/080919/17_08_vedlegg_4_brevfracagutvalg.doc
  - 17) Ved NTNU senest i desember 2008, http://www.universitetsavisa.no/ua_lesmer.php?kategori=nyheter&dokid=493ce08383f553.80855232 (aksessdato 2009-01-25). Universitetsstyrerepresentant Jomar Talsnes Heggdals uttaler i *Uniforum* nr. 10, 2008 at «professorer kan byttes ut på samme måte som vaskefirma». <http://www.uniforum.uio.no/nyheter/2008/10/de-faglige-prioriteringene-er-vedtatt.html> (aksessdato 2009-01-25).
  - 18) Studentparlamentet ved Universitetet i Oslo, *Studentpolitisk plattform*, 2008.
  - 19) Studenttinget ved NTNU, Sak 47/08: *Styring og ledelse ved NTNU*, 2008. Studenttinget ved NTNU, Sak 62/08: *Innovasjon og nyskaping*, 2008.
  - 20) Norske offentlige utredninger 2000:14, *Frihet med ansvar*.
  - 21) Norsk studentunion, *Høringsuttalelse til NOU 2000:14 Frihet med ansvar*, 2000.

- 22) Studentenes landsforbund, *Høringsuttalelse til NOU 2000:14 Frihet med ansvar*, 2000.
- 23) Landsorganisasjonen, *Høringsuttalelse til NOU 2003:25 Ny lov om universiteter og høyskoler*, 2003.
- 24) Plattformene vedtas hvert 3. år på landstinget (landsmøtet).
- 25) Norsk studentunion, *Forskningspolitisk plattform 2008–2011*, vedtatt av NSUs landsting i 2008.
- 26) Ibid.
- 27) Ibid.
- 28) Studentenes landsforbund. (2008) *Forskningspolitisk plattform*, vedtatt av landsstyret i Studentenes landsforbund 25. mai 2008.
- 29) Ibid.
- 30) Ibid.
- 31) Norsk studentunion, *Forskningspolitisk plattform 2008–2011*, vedtatt av NSUs landsting i 2008.
- 32) Studentenes landsforbund. (2008) *Forskningspolitisk plattform*, vedtatt av landsstyret i Studentenes landsforbund 25. mai 2008.
- 33) Norske offentlige utredninger 2006:19, *Akademisk frihet*, ss. 44–47.
- 34) Global Colloquium of University Presidents: «Statement on Academic Freedom, Report of The First Global Colloquium of University Presidents», Columbia university, 18.–19. januar 2005, sitert fra Norske offentlige utredninger 2006:19, *Akademisk frihet*, s12.
- 35) Neave, Guy: «The Bologna Declaration: Some of the Historic Dilemmas Posed by the Reconstruction of the Community in Europe's Systems of Higher Education», *Educational Policy*, bd.17, nr. 141, 2003 ss141–164.
- 36) Ibid.
- 37) Bleiklie, Ivar, Hans-Erik Ringkjøb og Katarina Østergren: *Nytt regime i variert landskap*, Delrapport 9 i evalueringen av kvalitetsreformen, Rokkansenteret, Norges forskningsråd og NIFU STEP. Bergen/Oslo. 2006.

MELLOM SOLDARITET OG MARKED

Intervju med Steinar Stjernø

«... I dagens system kan en makt- og kontrollsyk rektor redusere direktøren til en visergutt og dominere styret. Jeg har selv vært i den rollen og vet hvilke muligheter den gir til manipulasjon.»

Kunnskapsdepartementets utvalg for å vurdere ny struktur for høyere utdanning fikk et uoffisielt navn etter utvalgets leder. Dermed ble lederens navn identifisert i ett og alt med hva utvalget sa og foreslo, enten han vil det eller ikke. Er det forhold du i dag ville ha nyansert og vektlagt annerledes? Er det, for å si det med kjendisjournalistikken «noe du angrer på?»

Angre er ikke akkurat ordet. Men utvalget var i det siste møtet i tvil om hvor radikalt vi skulle konkludere. Vi skulle jo foreslå tiltak som hadde et 15–20 års perspektiv. Det vil si at vi måtte reflektere over hvordan norsk høyere utdanning ville komme til å se ut hvis det ikke ble tatt noen nye politiske grep, og så foreslå relevante løsninger. Det var i seg selv en utakknemlig – kanskje umulig – oppgave siden flere av de tendensene vi pekte på ikke ville få tydelige konsekvenser før om en del år. Det gjelder både reduksjonen av studentårskullene, en sterkere svekking av befolkningsgrunnlaget i distriktene og etableringen av flere nye universiteter etter hvert som en rekke høyskoler skaffer seg flere doktorgrader. Utvalget mente imidlertid at disse utfordringene krevde helhetlige og gjennomtenkte svar, der hele strukturen i høyere utdanning ble sett under ett. Samtidig ble det i sluttfasen oppnevnt en ny minister, som jo hadde vært sentral i Mjøsreformen som våre analyser og forslag ville korrigere. Jeg vurderte sjansene for at hun ville slutte seg til vårt forslag som svært små. Når vi likevel valgte et radikalt forslag, var det både fordi vi så dette som den beste løsning på lang sikt og fordi det var det som best ville åpne for andre steg i riktig retning. Slik er det jo også gått: Tora Aasland sluttet seg ikke til vårt hovedforslag, men har sagt at hun i hovedsak slutter seg til utvalgets problemanalyser og vil stimulere til og belønne institusjoner som søker å skape større faglige miljøer og økt arbeidsdeling.

Bølgene rundt utvalgets mest kontroversielle forslag om regionale sammenslåinger av institusjoner, om nødvendig mot institusjonenes vilje, har nå lagt seg. Forslaget blir ikke ført videre av departementet. Var motstanden mot utvalget på dette punktet større enn du hadde tenkt på forhånd? Kunne andre sider ved komiteens forslag fått større oppmerksomhet og større politisk gjennomslag dersom forslaget om større sammenslutninger helt og holdent

var avhengig av de berørte institusjonenes frivillige samtykke? Undervurderte du den distriktpolitiske tenkningens dominans i politikken for forskning og høyere utdanning, jfr. at 3 av 5 punkter i Soria Moria-erklæringen om høyere utdanning har en regionalpolitisk vinkling?

Ja, jeg tror andre forslag fra utvalget ville fått større oppmerksomhet om vi hadde gått inn for en frivillig løsning, og jeg ser ikke bort fra at det ville gjort selve debatten mer konstruktiv. Vi kunne ha valgt den minste motstands vei. Men utvalgets arbeid har gitt ett viktig resultat: Forståelsen av situasjonen og utfordringene er annerledes i dag enn den ville vært uten utvalgets arbeid. Vi får se hvilke langsiktige følger det får. Den frivillige veien som nå er valgt, gir mange vetorett. Utvalgets analyser har endret manges forståelse og utløst nye diskusjoner om fusjoner, samarbeid og arbeidsdeling mellom en del institusjoner, men resultatene av dette vil vi først se om en del år.

Det er en uavklart spenning mellom den vidtgående desentraliseringen og ønskene om å sikre kvaliteten i norsk høyere utdanning og forskning. Vi skulle vurdere denne avveiningen mellom faglig kvalitet og geografisk tilgjengelighet/regional spredning. Balanseringen av disse hensyn er definitivt ikke god i dag. Det er jo noe de fleste med innsikt i denne sektoren vet, men få tør si det høyt i den offentlige debatten. Den distriktpolitiske motstanden var absolutt ingen overraskelse – ethvert forslag om nedlegging eller svekking av små høyskoler møter automatisk motstand, særlig foran et valg.

I mandatet for utvalget legges det stor vekt på universitetenes og høyskolenes samfunnsrolle som statlige forvaltningsorganer med høy grad av selvstyre. Men samtidig slår mandatet fast at «Soria Moria-erklæringens mål om å styrke det regionale universitets- og høyskolesystemet vil være en sentral premisse for arbeidet» i utvalget. Har utvalget forstått mandatet slik at det la sterke føringer om større, regionale sammenslutninger av institusjonene?

Nei. Mandatet var bredt og nevnte mange ulike hensyn som utvalget skulle avveie. Jeg opplevde ingen føringer, verken i mandatet eller fra Kunnskapsdepartementet og dets politiske ledelse. Men det var vel neppe tilfeldig at jeg ble spurt om å lede et nytt utvalg så kort tid etter Mjøsutvalget. Jeg var en av de få i sektoren som engasjerte seg offentlig mot ordningen som fulgte i kjølvannet av Mjøsutvalget med at høyskoler som skaffer seg fire doktorgradsutdanninger skal få tittelen universitet. Dette systemet var et resultat av et kompromiss mellom de regionale interessene i Rogaland og Agder, som fikk en universitetsdefinisjon som var skreddersydd til deres ambisjoner, og de bedriftsøkonomiske ideologene i utvalget, som fikk innført sin insentivlogikk. Dette ble bekreftet gjennom et politisk kompromiss i Stortinget.

Resultatet er to nye universiteter i Stavanger og Agder, og flere vil komme. Disse er hybride institusjoner. De ligner på de «gamle» universitetene på enkelte områder og på høyskolene på andre. Dette har forandret universitetsbegrepet – nå har vi universiteter der mange av de ansatte ikke er

kvalifisert til og ikke driver forskning. Det er altså blitt vanskelig å snakke om en arbeidsdeling mellom universitetene og høyskolene. Etter at politikerne innførte et system med insentiver for store høyskoler til å bli universitet, er den rådende politiske oppfatningen at høyskolene ikke bør la seg lokke av disse insentivene. Dette er jo dobbeltkommunikasjon på høyt nivå. Min skepsis til dette systemet var en av grunnene til at jeg ble spurt om å lede utvalget, og jeg antok i utgangspunktet at det var til stede en viss politisk vilje til å justere dette systemet, og at denne var forankret i regjeringspartiene. Det skjønte jeg etter hvert at det ikke var!

Utvalget avviser tanken om et eliteuniversitet i Norge. Det har Vardøgers fulle tilslutning. Et sentralt orienteringsbegrep i innstillingen er den nordiske modellen for arbeidsliv og velferd, et kompetanse- og utdanningsintensivt arbeidsliv. Hva er sammenhengen mellom denne modellen og utvalgets forslag til organisering av UH-sektoren?

Det er et felles trekk ved de nordiske land at de har en kombinasjon av en godt utbygd velferdsstat med sosiale ytelser som kompenserer lønnstakerne når markedet svinger og som langt på vei forhindrer fattigdom ved arbeidsløshet, sykdom og uførhet. Det er også en del av denne modellen at en stor andel av de unge tar høyere utdanning i et system der det er gode overgangsmuligheter mellom de tradisjonelle universitetene og de kortere, mer yrkesrettede utdanningene. Utdanningen blir finansiert av staten i større grad enn i andre land, og det fører til at høyt utdannet arbeidskraft blir billigere for arbeidsgiverne, og bidrar igjen til en mer sammenpresset og egalitær lønnsstruktur. Høyt kvalifisert arbeidskraft krever og får mer selvstendighet i arbeidet, samtidig som det øker produktiviteten. I Tyskland er utdanningssystemet mindre fleksibelt, høyere utdanning finansieres i mindre grad av staten og lønnsforskjellene større. I Storbritannia ble studieavgiftene under Blair stadig høyere, og velferdsstaten beskytter i langt mindre grad mot fattigdom når markedet svikter. I begge landene er arbeidslivet mer hierarkisk og autoritært enn i Norge – også svenskene og danskene har et mer hierarkisk arbeidsliv. Denne sammenhengen mellom arbeidsmarkedet og velferdsstaten er sterkere i de nordiske land enn både i angelsaksiske og kontinentale velferdsstater. Samtidig er den i dag et argument for å styrke høyere utdanning og å øke utdanningskapasiteten slik at det blir studieplasser nok. I den pågående krisa er det sannsynlig at arbeidsløsheten blant unge vil tilta. Da er det viktig at studiekapasiteten i høyere utdanning øker, slik at ungdom ikke møter stengte porter både her og i arbeidsmarkedet. Siden ungdomskullene øker fram til 2015, blir dette enda viktigere. Det vil også kunne bedre rekrutteringen til høyskolene i distriktene noen år. Det er underlig hvis regjeringen ikke ser dette i forbindelse med budsjettpolitikken.

I den universitetspolitiske debatten vises det ofte til hvor vanskelig det er i dag å definere hva et universitet er. Universitetstittelen har internasjonalt fått en uklar betydning. I stedet snakker man i mange land om et skille mellom forskningsuniversitetet og resten. Tror du et slikt dualsystem vil vokse fram i Norge, og hvis det gjør det, hvordan vil det eventuelt påvirke strukturen i det nåværende universitets- og høyskolelandskapet?

I Norge har vi fått den særnorske definisjonen at et universitet er en høyere utdanningsinstitusjon med fire doktorgradsutdanninger. Om noen år vil det være flere «nye» universiteter enn «tradisjonelle». De ansatte ved de tradisjonelle universitetene har store mentale hindre med å innse denne realiteten. Transformeringen av universitetsbegrepet fører til at mange av de tunge forskningsuniversitetene ønsker at det skal etableres en ny kategori. Men det betyr store utfordringer å fastsette internasjonale kriterier for hva det vil si å være et «forskningsuniversitet», og jeg vet ikke om det vil lykkes. I Norge tror jeg det vil være svært vanskelig å etablere et formelt skille mellom for eksempel UiO, UiB og NTNU på den ene siden og de «nye» universitetene på den andre. Med et slikt skille ville vi få et institusjonslandskap med en rekke ulike formell kategorier – forskningsuniversitet, andre universitet, vitenskapelige høyskoler og høyskoler. Den siste gruppa vil bestå av høyskoler med mye, noe og lite forskning. En diskusjon om å etablere «forskningsuniversitet» som egen kategori vil umiddelbart aktivere den kjente distriktpolitiske dimensjonen i utdanningspolitikken og føre til at alle andre landsdeler enn der de tradisjonelle universitetene ligger mobiliserer mot en slik todeling.

De vitenskapelig ansatte ved universitetene og høyskolene har i dag ulike, sedvanebaserte rettigheter til «fri» forskningstid innenfor rammen av normalarbeidstiden. En grunnleggende forutsetning for et universitetsbegrep som forutsetter et visst minimum av sammenheng mellom forskning og undervisning er etter vår mening at alle vitenskapelig ansatte også har pedagogiske oppgaver og vice versa. Den siste revisjonen av universitetsloven av 14. desember 2007 gjør begrepet akademisk frihet til en juridisk forpliktelse. Utvalget som utredet spørsmålet om akademisk frihet (NOU 2006: 19) fant det nødvendig å lovfeste en tidligere ulovfestet rettighet som følge av «utfordringer» og «uformelt press» mot denne friheten p.g.a. økende krav om «samfunnsnytte», oppdragsdefinert forskning, sterkere markedsorientering, strategisk styring av forskningen osv.

Utvalget sluttet seg til lovfesting av den akademiske frihet og uttrykte sin klare støtte til dette – de som har forskningstid skal fritt kunne velge sine temaer og problemstillinger. Men det er en misforståelse å tro at loven gir alle ansatte i universiteter og høyskoler rett til forskningstid – uavhengig av deres kompetanse. Det er jo ikke slik i dag at de ansatte ved høyskolene har rett til «fri» forskningstid. Det fins derimot en rekke ulike ordninger, som av

og til lever side om side i samme høyskole: Noen steder er forskningstid gradert etter stillingsnivå, andre steder må enkelte stillingsgrupper søke om forskningstid, andre steder igjen avtales forskningstid mellom de ansatte og instituttbestyrer/studieleder. Slike forskjeller er knyttet til to ulike trekk ved den aktuelle situasjonen: For det første har fortsatt en stor del av de ansatte i høyskolene ikke forskningskompetanse. Rett til forskningstid for folk uten forskningskompetanse vil føre til forskning med lav kvalitet, og bidra til å svekke forskningens omdømme – til stor skade for institusjonene. For det andre forutsetter individuell rett til forskningstid flere stillinger og økte ressurser. Uten det vil økt forskningstid måtte tas fra undervisningstida og gå ut over studentene. Utvalget mente at dette problemet burde gripes an på en annen måte og foreslo et kompetanseutviklingsprogram for høyskolenes profesjonsutdanninger på 50-100 mill. kroner årlig i fem år.

Ifølge utvalget er fragmentering et hovedproblem i UH-systemet. Så langt vi kan se, defineres fragmentering mer etter organisatoriske enn etter faglig-vitenskapelige kriterier. Etter vår oppfatning har organisasjonskonkurransen i sektoren hatt en tendens til å øke med den økte «fristilling» av institusjonene, særlig fra og med Kristin Clemet. Forslaget om sammenslåing er begrunnet med at det er nødvendig å motvirke fragmenteringen og slik styrke UH-systemet i den internasjonale konkurransen. Samtidig hevder utvalget at nettverksmodellen mellom selvstendige nasjonale institusjoner er det klart svakeste alternativet når det gjelder internasjonalisering. Hvorfor kan vi ikke tenke oss et nasjonalt godt utbygd nettverk som kan hevde seg like godt internasjonalt som store enheter? Fins det eksempler på sterke fagmiljøer som er spredt over store avstander etter liknende stordriftsmodell som utvalget foreslår?

For mange miljøer er underkritiske og har lav faglig produktivitet. Dessuten har insentivsystemene, der pengene følger studentene og publiseringssted, ført til at grenser trekkes sterkere. Det økonomiske systemet vanskeliggjør med andre ord spontant utviklet samarbeid. I dagens system er det en nær sammenheng mellom organisatorisk og faglig fragmentering. Tanken vår er at når små faglige miljøer i samme områder bringes inn i samme organisasjon, vil kontakten mellom fagfolk på samme område øke, samtidig som institusjonenes styrer over tid gradvis vil sørge for at faglig nærstående miljøer bringes nærmere hverandre og sørge for økt arbeidsdeling mellom de ulike spredde studiestedene som institusjonen har ansvaret for. Synergivirkninger forblir små hvis parallelle faglige miljøer forblir spredt. Faglige nettverk og organisatorisk samling er ikke konkurrerende virkemidler. De beste forskere etablerer nettverk av seg selv, uavhengig av institusjons- og landegrenser. Men tanken om å organisere et nasjonalt nettverk av fagmiljøer var et kjernepunkt i Hernes-innstillingen. Det ble prøvd, men ble mislykket –

blant annet nettopp på grunn av de løse forpliktelsene som nettverkene innebar.

Dersom du i utvalget også kunne ha reflektert over forskningens finansiering og organisering i Norge, hvilke forandringer ville du da ment var nødvendig for at dette systemet skulle støtte opp om hovedideene i utvalget?

Utvalget pekte på at Sentrene for fremragende forskning burde integreres mest mulig i universitetenes ordinære virksomhet og ikke fungere isolert fra undervisning, veiledning og forskningen ellers, og at det burde etableres ordninger for støtte til «nest-beste» faglige miljøer, slik at disse kunne utvikles videre. Vi foreslo også at departementet skulle inngå mer langsiktige avtaler med institusjonene om hvilke nasjonalt prioriterte områder de kan regne med å få støtte til forskning og investeringer på. Utvalget pekte på at midlene til fri prosjektstøtte i Forskningsrådet er for små og bør trappes opp. Etter min mening er mye av kritikken mot Forskningsrådet forfeilet. Det vil gjøre liten forskjell for universitetene og høyskolene om de penger Forskningsrådet disponerer, sendes direkte til institusjonene, blant annet fordi de pengene som departementene stiller til rådighet, da vil forbli i departementene. Når så mange bruker mye tid på søknader som ikke innvilges, selv om disse får gode faglige evalueringer, er det fordi Stortinget har bevilget for lite penger til forskning, og særlig til fri prosjektstøtte, ikke fordi Forskningsrådet er tåpelig. Mer penger til fri prosjektstøtte vil både kunne styrke forskningens frihet og institusjonenes autonomi, belønne originalitet, kreativitet og tverrdisiplinær forskning.

Faglige overdommere som NOKUT og Forskningsrådet forutsetter at det fins standardiserte og like kriterier for faglig nivå, for fremragenhet (excellence), etc. som de konkurrerende miljøene forholder seg til. All vitenskapelig og akademisk praksis viser derimot at det er teori- og metodemangfold, altså en viss «fragmentering», som kjennertegner de dynamiske, vitenskapelige arbeidsprosessene. Forskningsprosessene i seg selv er konkurranse om å definere selve kriteriene for dyktighet og fremragenhet. Etter vår mening betinger NOKUT med sine fagevalueringer og Forskningsrådet med sine kriterier for hvem som kan bli Senter for fremragende forskning, en tendens til ensretting. De sender ut «signaler» som de enkelte utdanningsinstitusjonene fristes å forholde seg opportunistisk til. Det virker som om utvalget tar for gitt at maktorgan som NOKUT og Forskningsrådet er mer rasjonelle med hensyn til å fremme akademisk og vitenskapelig konkurranse enn de akademiske, ofte uformelle nettverkene selv – på grasrota. Kommentar?

Forskningsrådet og NOKUT lå utenfor utvalgets mandat, og begge institusjonene har vært vurdert av egne evalueringsutvalg. Men min mening er at vi kan greie oss uten et NOKUT, men da vil resultatet bli at en del av

oppgavene blir ført tilbake til Kunnskapsdepartementet der de var tidligere, og da var det mye rektorløping i departementet og lobbying i Stortinget på de samme sakene. Problemet er ikke Forskningsrådet, men underfinansieringen av forskningen i institusjonene. Det gamle begrepet «annuum» er så godt som forsvunnet, og Forskningsrådet er blitt en dominerende finansieringskilde. Samtidig kveler de små midlene til fri prosjektstøtte ideer og prosjekter som ikke passer inn i programmene. Svaret må heller være en bedre grunnfinansiering av forskningen i institusjonene, med direkte fordeling dit og mer fri prosjektstøtte i Forskningsrådet.

For å styrke institusjonene i konkurransen understreker utvalget behovet for mer strategisk ledelse og styring. Undersøkelser som er gjennomført av bl.a. NIFU viser at den økende konkurransen og markedsorienteringen har vært en viktig årsak til den økende «byråkratiseringen» av universitetene.¹ På grasrota klages det stadig oftere over dette, samtidig som det interne universitetsdemokratiet er blitt nedbygd til fordel for mer «strategisk ledelse». Den akademiske grasrota opplever at den mister stadig mer herredømme over sin egen situasjon. Undersøkelser gjennomført av NIFU og Rokkansenteret ved evaluering av Kvalitetsreformen viser at et klart flertall av de ansatte, ønsker valgte styre/ledere som er ansvarlige overfor styre/råd på lavere plan. Men samtidig går organisasjonsutviklingen i motsatt retning. Kommentar?

Institusjonene i høyere utdanning utgjør over 40 institusjoner fra UiO med 4000 faglig ansatte til Høgskolen i Nesna med 130 ansatte. Dette mangfoldet må i noen grad også avspeiles i ulik organisering og ledelse. Det må være en del av institusjonenes autonomi at de selv bestemmer sin interne organisering og ledelse innenfor nokså vide rammer. De tidligere utvalgene for høyere utdanning har vært uenige om de fleste sidene ved styringsordningen, og delt seg opp i en rekke ulike flertall og mindretall. Også i vårt utvalg var det ulike oppfatninger, men vi så ingen hensikt i å gjenta dissensvirvaret i tidligere utvalg og samlet oss derfor om to ulike alternativer – ett med internt flertall og ett med eksternt flertall. Utvalget argumenterte for at universiteter og høyskoler er en annen type institusjon enn bedrifter i næringslivet og må kunne ha andre styringsordninger. Vi la stor vekt på at ledelsen av institusjonene må rekrutteres på en måte som sikrer legitimitet blant ansatte og studenter. Valg er den måten som tradisjonelt sikrer dette – jeg har selv vært valgt rektor fire ganger og syntes det ga en god basis både internt og eksternt for lederskap. Men legitimitet kan også etableres gjennom bred deltakelse av ansatte og studenter i ansettelseskomiteer, slik vi argumenterte for. Det bidrar til å minske forskjellene mellom disse to rekrutteringsmåtene. Min mening er at valg egner seg godt i store institusjoner og store fagmiljøer der det er god tilgang til gode kandidater. Men det fins jo – særlig i høyskolene – en rekke situasjoner der det ikke fins tilgang internt til personer

som både har ledererfaring, høy faglig kompetanse og personlig legitimitet. Da bør det være mulig å søke etter kandidater eksternt – fra andre universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter. Det er mange eksempler på at det har ført til rekruttering av bedre faglige ledere.

Utvalgets forslag til styringssystem ved institusjonene er blitt kritisert. Det interne demokratiet, som vokste fram i kjølvannet av studentbevegelsen på 1970-tallet, ofres til fordel for management-orienterte styringsformer. Utvalget foreslår å lovfeste en modell med enhetlig ledelse og ekstern styreleder, med mulighet for flertall av eksterne medlemmer, dersom styret velger det. I diskusjonen om styreordningen ved UiB og NTNU har det kommet fram kritikk av at styrerepresentantene ikke er representative nok for ulike sosiale interesser, at de fortrenger det indre demokratiet, og at måten de eksterne representantene er oppnevnt på, er udemokratisk. De utpekes av departementet (eventuelt etter forslag fra styret) og representerer ved universitetene nesten uten unntak samfunnselitene uten basis i demokratiske medlemsorganisasjoner. På hvilken måte mener utvalget at dets forslag vil styrke demokratiet i samfunnet?

Det var ulike meninger i utvalget om dette og det førte til beskrivelsen av de to alternativene med internt og eksternt flertall. Jeg ønsker selv å videreføre ordningen med internt flertall. Det er riktig at de eksterne styrerepresentantene ved de store universitetene ofte representerer samfunnselitene. Ved Høgskolen i Oslo har det også vært oppnevnt representanter for innvandrene, fagforeninger, yrkesorganisasjoner og humanitære organisasjoner i ulike styrer. Institusjonene bør selv aktivt foreslå en bred representasjon, og departementet bør legge vekt på institusjonenes forslag og ikke se de eksterne styremedlemmene som «sine» representanter – her bør vi kunne vente mer av «rød-grønne» ministre. Forslaget om ekstern styreleder og rektor som enhetlig leder er begrunnet i to forhold: Det første er klarheten i rolle- og ansvarsfordeling i dagens system mellom rektor og direktør, som i dagens lov har definerte fullmakter. Det har ført til konflikter mellom rektor og direktør i en rekke institusjoner. En ordning med enhetlig ledelse vil rydde opp i den uklarheten. For det andre betyr dagens ordning der rektor er både faglig leder og styreleder at rektor skal føre tilsyn med seg selv, samtidig som det svekker styrets selvstendighet. I dagens system kan en makt- og kontrollsyk rektor redusere direktøren til en visergutt og dominere styret. Jeg har selv vært i den rollen og vet hvilke muligheter den gir til manipulasjon. Erfaringene i Sverige der det er ekstern styreleder har vært gode – det skaper en rolle som utfyller rektor, med sterk identifikasjon med institusjonen og styrker institusjonen i kontakten med staten og eksterne samarbeidspartnere.

Det er brei enighet om – i det minste på papiret – at forskningspolitikken og forskningens utviklingsretning må ha en solid demokratisk forankring. Men

hvordan skal denne forankringen forenes med forskningens – og dermed forskningsinstitusjonenes – frihet om ikke gjennom vitenskapsinstitusjoner med et demokratisk, velfungerende selvstyre som er åpent mot samfunnet omkring? En forutsetning for at dette skal være mulig, er at grunnbevilgningen til universitetene øker, ikke bare absolutt, men også i forhold til den programstyrte finansieringen. På denne bakgrunn er Stjernø-utvalgets forslag om å øke basisbevilgningene, som universitetene selv bestemmer bruken av, blitt godt mottatt. Et annet syn går ut på at den demokratiske forankringen av forskningen best kan skje ved at en større del av forskningsbudsjettet styres gjennom institusjoner knyttet tettere opp mot regjering og Storting, Forskningsrådet og EUs forskningsprogrammer. Etter vårt syn forutsetter denne argumentasjonen at Forskningsrådet er et nøytralt fordelingsinstrument i forhold til regjering/Storting og til økonomiske interesser i samfunnet ellers – og at det dessuten er mer åpent mot ressursvake interesser i samfunnet som kan ha legitime, men svakere artikulerte interesser i forskningen. Hvordan vil du selv avvege disse to strategiene mot hverandre?

Dette er et komplisert felt. Det er et problematisk forhold mellom institusjonenes autonomi og en demokratisk forankret forskningspolitikk. Det at de 40 universitetene og høyskolene forsker på det de vil, er ikke nødvendigvis demokratisk i den forstand at det gir lønntakerne og svake grupper noen særlig innflytelse på eller tilgang til forskningen. Det samme problemet gjelder internt: Samme hvor demokratisk valgt institusjonenes ledelse er, betyr ikke forskernes individuelle frihet at forskningen blir demokratisk forankret eller rettes inn mot behovene til lønntakerne, undertrykte eller underprivilegerte grupper. Begrunnelsen for institusjonenes autonomi og forskningens frihet er derimot dels knyttet til demokrati i en overordnet forstand – at det skaper en autonomi som fremmer den frie meningsbrytning i samfunnet, dels i at det skaper bedre forskning og utvikler innsikt som ikke kan planlegges eller forutsettes gjennom politiske eller administrative vedtak. Den institusjonelle autonomien og individuelle forskningsfriheten må derfor møtes med at politiske organer utenfor formulerer sine meninger om hvilke samfunnsmessige utfordringer institusjonene og forskningen skal forventes å bidra til løsningen av – eller at representanter for samfunnsmessige interesser har direkte tilgang til forskningspolitiske fora. På sitt beste har en del av programstyrene i Forskningsrådet vært sammensatt slik at de har vært en møteplass for forskere, representanter for departementer, næringsinteresser, faglige organisasjoner, brukerinteresser i for eksempel helse- og sosialsektoren. Men ofte blir de jo et møtested for eliteinteresser. Mine inntrykk som tidligere leder for et programstyre for velferdsforskning er at representanter for humanitære og sosiale organisasjoner hadde større tilgang til å formulere sine forventninger til forskningen på det feltet og innflytelse

på definering av forskningsbehov enn de hadde overfor institusjonene og deres forskere. Men dette kan representere et unntak.

I dag er det ingen rimelig balanse mellom institusjonenes og de enkelte forskeres frie midler, den frie prosjektstøtten i Forskningsrådet og Forskningsrådets programforskning. Regjeringen burde styrke begge de to første finansieringsformene. Det ville føre til mer original forskning og sette institusjonene og de enkelte forskerne i stand til å utvikle sine temaer og forskningsinteresser på et friere grunnlag. Men så burde de også møte utfordringer om å forankre sine temaer i sosiale og samfunnsmessige interesser. Det ville også bidra til større pluralisme om det fantes et eller flere frie og uavhengige fond ved siden av Forskningsrådet, slik at forskere med ideer som ikke tenner der, kunne få prøve seg også andre steder.

Til slutt kunne vi ønske at du filosoferte fritt omkring stikkordene demokrati, solidaritet og universitet. Ditt langvarige politiske engasjement, bl.a. som organisatorisk nestleder i SV i en turbulent periode rundt midten av 1970-tallet, som rektor ved Høgskolen i Oslo i perioden 1994 – 2000, som forsker og forfatter av den viktige boka om Solidarity in Europe. The History of an Idea (Cambridge University Press 2005) gir et enestående erfaringsgrunnlag for filosofering omkring dette. Hvordan kan universitetene og høyskolene bidra til utviklingen av demokratiet? Er det noen sammenheng mellom de interne styringsformene i UH-sektoren og sektorens demokratiske funksjon? Vil økt vekt på management-organisering og strategisk ledelse styrke UH-sektorens demokratiserende funksjon? Vi savner en mer inngående drøfting av UH-systemets «samfunnsoppgave», ikke minst i lys av begrepene om solidaritet og velferdsstat.

Boka *Solidarity in Europe. The History of an Idea* viser hvordan arbeiderbevegelsen i Europa utviklet ideen om samhold, og hvordan termen solidaritet etter hvert kom til å bli et nøkkelbegrep for sosialdemokratiske partier, sammen med andre nøkkelbegreper som rettferdighet, frihet og likhet. I løpet av det forrige århundre ble begrepet, om enn på ulike tidspunkt i de europeiske land, gradvis løsrevet fra marxismens klasseperspektiv og kamp mot kapitalismen og transformert til et begrep som var mer knyttet til etikk, altruisme og forestillingen om gjensidig avhengighet enn til felles klasseinteresser. Begrepet ble bredere og mer inkluderende, men samtidig mindre presist og mer utflytende. Forskjellene mellom arbeiderbevegelsens solidaritetsbegrep og det solidaritetsbegrep som parallelt var blitt utviklet innen katolsk sosialfilosofi og kristendemokratiske partier ble mindre. Det siste legger mindre vekt på likhet, omfordeling og sosial utjamning enn det venstresidens solidaritetsbegrep gjør. I boka knyttes transformeringen av solidaritetsbegrepet til middelklassens økende sosiale og politiske betydning, til svekkingen av den best organiserte og mest klassebevisste del av arbeiderklassen – industriarbeiderne, og naturligvis til den defensive situasjon som

arbeiderbevegelsen og dens ulike politiske representanter kom i etter oljekrisen på 1970-tallet, med keynesianismens (foreløpige?) nederlag og nyliberalismens (foreløpige?) seier med Thatcher og Reagan ved overgangen til 1980-tallet.

Utviklingen av universitetene til masseinstitusjoner og framveksten av en større moderne middelklasse – eller mellomsjikt – er nært knyttet sammen. Radikaliseringen av mellomsjiktene fra overgangen til 1970-tallet tok slutt da arbeiderbevegelsen ble svekket og kom på defensiven. Etter 1980 har venstresidens solidaritetsidé og likhetsidé blitt svekket. Det som var tendenser til radikale massebevegelser er borte, bortsett fra at det norske LO greide å mobilisere til et flertall for en rød-grønn regjering i 2005 og 2009 – som verken ble særlig rød eller grønn, men likevel en lettelse framfor alle andre aktuelle alternativ. I kjølvannet av den skjerpede globale konkurransen er høyere utdannings økonomiske betydning blitt viktigere, samtidig som veksten i studenttall og forskning har ført til et press for mer effektiv utnyttelse av de økonomiske ressursene, slik som det også er i annen offentlig virksomhet. I denne situasjon kan ingen bli forundret over at universitetenes kritiske og radikale rolle er svekket. Uten aktive massebevegelser utenfor universitetet blir akademikere som andre mer opptatt av seg og sitt – de nære oppgaver i undervisning og forskning, faglig produksjon og kvalifisering for høyere akademiske posisjoner. Videre innebar den postmoderne og litterære vending som humaniora og deler av samfunnsvitenskapene gjennomgikk på 1990-tallet en flukt fra både fra det materielle samfunnet og fra politikken.

Vi som er ansatt i universiteter og høyskolere er medlemmer av et bestemt sjikt av middelklassen og preges mer eller mindre av dette sjiktets kultur og verdier. Vi reiser verden rundt og snakker med folk som er som oss, har en friere arbeidstid, en sunnere livsstil og er mer privilegerte enn de fleste andre i samfunnet, selv om det er lett å peke på andre med samme utdanning som tjener mer. Våre argumenter og valg preges som andre av våre egne og våre institusjoners interesser, og det er *ikke* slik at disse alltid faller sammen med samfunnsmessige behov. Knut Kjeldstadli har pekt på områder som for eksempel produksjon og arbeidsliv og kvinnemedisin som academia har vært lite opptatt av. Han har foreslått *det samfunnsmessige forpliktete universitetet og høyskolen* som et begrep som overskrider «både utdanningsborgerlig sjøltilstrekkelighet og næringsborgerlig invasjon av institusjonene». ² Det er en institusjon der det føres samtaler og diskusjoner om hvilke sosial bruksverdier forskningen og institusjonene til sjuende og sist bør tjene.

En reell radikal politisk bevegelse i samfunnet utenfor universitetet og høyskolene – og som ansatte knytter seg til eller blir influert av – er en forutsetning for at disse institusjonene skal bidra til økt demokrati og solidaritet og ikke bare være karriereveier for oss som arbeider der. Men det er også en del strukturelle forutsetninger for dette og for ideen om det samfunnsmessig forpliktete universitetet og høyskolen: Institusjoner som blir

avhengige av kommersielle inntekter fra markedet mister sin frihet til å bidra til demokrati og til å produsere kunnskap som har en bred sosial bruksverdi. En mer langsiktig finansieringsmåte, slik utvalget foreslo, vil skape større forutsigbarhet og stabilitet for institusjonene og slik bidra til økt autonomi. Institusjonenes demokratiske rolle svekkes, som vi har vært inne på, hvis de eksterne medlemmer i styrene ikke representerer brede sosiale interesser – og naturligvis hvis forskningsresultater ikke er offentlig tilgjengelig, men reservert for dem som åpner sine store lommebøker. Innflytelse for ansatte og studenter på rekruttering av ledere knytter bånd med det akademiske fellesskap framfor mot eksterne interesser. Det er dessverre heller ikke lenger like selvsagt at høyere utdanning skal være gratis – Kristin Clemet har ved flere anledninger reist motforestillinger mot gratisprinsippet. Innføring av betaling for studier vil sannsynligvis øke den allerede skjeve sosiale rekrutteringen til høyere utdanning og være et slag mot den universelle og omfordelende funksjonen til velferdsstaten.

Kunnskapsproduksjonen er blitt en stadig viktigere produktivkraft. Med høyere utdannings og forsknings stadig større betydning for velstand, utvikling, helse og verdens miljø er det blitt problematisk å argumentere for at ikke også samfunnsmessige interesser og institusjoner utenfor universitetene og høyskolene skal ha innflytelse på utviklingen av høyere utdanning. Den enkelte forskers frihet til å velge tema og problemstillinger må forsvares, men det må også politikernes legitime rett til å peke på underforskede områder, ta initiativ og stille penger til rådighet for temaer og problemstillinger som academia av seg selv ikke tar opp. Jeg synes derfor ikke det er særlig demokratisk at utviklingen i høyere utdanning alene skal bli bestemt av beslutninger som treffes i om lag 40 store og små universiteter og høyskoler som konkurrerer med hverandre på en rekke områder. Den institusjonelle autonomien må balanseres av en aktiv politisk strategi fra folkevalgte organer basert på en mening om hva som er de viktigste utviklingsmålene for norsk høyere utdanning og forskning. Den sentrale forskjellen mellom utvalgets innstilling og innstillingen fra Mjøsutvalget var at Mjøsutvalget ville innføre et kvasi-marked, mens vi ville rehabilitere den nasjonale demokratiske innflytelsen på utviklingen av høyere utdanning i Norge.

NOTER

- 1) Se NIFU Rapport 3/96. Åse Gornitzka, Svein Kyvik, Ingvild Marheim Larsen: *Byråkratisering av universitetene? Dokumentasjon og analyse av administrativ endring*, og Åse Gornitzka og Ingvild Marheim Larsen: *Universitetsadministrasjon i endring* i Ingvild Marheim Larsen & Bjørn Stensaker (red.): *Tradisjon og tilpasning. Organisasjon og styring av universitetene*, Cappelen Akademisk Forlag 2003. (Red.)
- 2) Se Knut Kjeldstadtlis artikkel i dette nummer av *Vardøger*. (Red.)

«UTVIKLINGEN TAS FOR GITT» – DET MARKEDS- FORPLIKTEDE UNIVERSITET

Intervju med An-Magritt Jensen, professor i sosiologi ved NTNU, medlem av NTNUs styre i perioden 2005-2009.

Du stilte til valg for de vitenskapelig ansatte ved NTNU til universitetsstyret i 2005. Det var etter ni år med ny styreordning og det første valget etter Kvalitetsreformen fra 2003. Hva var dine grunner for å stille til valg? Har forhåpningene blitt oppfylt?

Min viktigste «sak» i forbindelse med valget i 2005 var «å forsvare de grunnleggende ideer ved selve universitetssystemet mot den økende markeds-tilpasningen.» Dette presiserte jeg til å gjelde et forsvar for demokratiske rettigheter blant ansatte, for opprettholdelse av fri forskning og for gratis utdanningssystem. Jeg gikk inn for at rektor, dekaner og instituttledere skulle velges framfor å ansettes. Ved valget i 2005 sto NTNU overfor det store spørsmålet om «samlokalisering» av de to universitetsområdene, Gløshaugen og Dragvoll. Sterke krefter i ledelsen ønsket å samle NTNU rundt Gløshaugen i sentrum der de teknisk-naturvitenskapelige fagene er. Langt på vei handlet dette også om en økende markeds-tilpasning av NTNU. Samlokalisering skulle fremme samarbeidet med næringslivet. Mine forhåpninger var å få gjennomslag, og økt oppmerksomheten om disse sakene. Det avtroppende styret hadde allerede bestemt at NTNU skulle ha ansatt rektor og enhetlig ledelse. Men dette skulle opp til ny vurdering.

Om mine mål har blitt oppfylt? Tja, samlokaliseringen ble det ikke noe av. Men det var nok andre faktorer, som økonomien, som var viktigere. I mange andre saker var min posisjon «mot markeds-tilpasning» høyst problematisk og uvelkommen. I den perioden har utviklingen gått sin gang og NTNU er i dag det universitetet i Norge med størst økning i finansiering fra næringslivet. Det har stort sett gått for seg uten diskusjon. Ja, ofte har det nesten ikke engang vært nevnt på styremøter. En annen sak har vært spørsmål om ansatt eller valgt ledelse. I oktober 2008 gikk flertallet i styret inn for fortsatt ansatt rektor. NTNU har dermed fortsatt ansatt rektor, og senere ble det også vedtatt å ha ansatte dekaner. De ansattes representanter fikk gjennomslag for at instituttledere, som «hovedmodell», skal velges.

Med innføringen av et stort mindretall av eksterne representanter fra «samfunnet» i styret åpnet det seg en mulighet for nye allianser og dermed nye former for intern maktforskyving i universitetets øverste, styrende organ. Hvordan har dette slått ut ved NTNU? Har disse alliansene vært stabile og representerer de nye strategier for utviklingen av universitetet?

Jeg tror sammensetningen av styremedlemmer har stor betydning. Ved NTNU har det vært et kontinuerlig spenningsforhold mellom valgte ansatte-representanter – fem fra alle grupper – på den ene siden, og eksterne styremedlemmer + studentrepresentanter på den andre. De to siste gruppene stemmer konsekvent sammen, og for rektors og administrasjonens forslag. Ettersom disse utgjør flertall (4+2), vil alle saker gå gjennom slik ledelsen ønsker det.

Det har vært bemerkelsesverdig at mens eksterne representanter ofte har påpekt at vi ansatte-representanter forsvarte «særinteresser», så var deres egen bakgrunn og nettverk fra næringslivet ikke relevant. Dette var særlig klart i starten, og det gjaldt ikke minst tilknytningen til StatoilHydro. Styreleder, Marit Arnstad er tidligere Olje og energiminister. Hun har mange tidligere og nåværende styreverv bl.a. som nestleder i styret i StatoilHydro, Aker Seafood og Statskog. Morten Loktu er forskningsdirektør StatoilHydro. Siri Hatlen, nå adm. dir. ved Oslo Universitetssykehus, er opprinnelig sivilingeniør fra NTNU og med utallige styreverv blant annet i Kongsberg-gruppen, Smedvig AS, Vinmonopolet, samt noen kulturinstitusjoner. Den fjerde, Christian Thommesen, tidligere direktør i IBM, presenterte seg selv som profesjonell styrerepresentant på vårt første møte. Da han i november 2006 ble erstattet av forskningsdirektør i Statistisk sentralbyrå, Ådne Cappelen, fikk styret sitt eneste eksterne medlem med forskningserfaring utenfor olje, næringsliv og tekniske fag. To av de fire representantene hadde altså en direkte tilknytning til StatoilHydro. I tillegg kom tidligere ordfører i Trondheim, Katrine Slungård fra Høyre, som var vararepresentant ved flere møter. Hun har, og har hatt, en rekke styreverv innen næringsliv, bl.a. i Statoil's Bedriftsforblynding og som styreleder i Siemens. StatoilHydro var både direkte og indirekte representert i styret, samtidig som de også har vært stor bidragsyter til NTNU i perioden. Til tross for en relativt ensidig bakgrunn fra næringsliv ble dette aldri tematisert. Kritiske spørsmål ble ikke tatt opp. Et par eksempler kan illustrere dette.

Det ene er NTNUs deltakelse i det omdiskuterte prosjektet med oljesand-utvinning i Canada – der StatoilHydro har en sentral plass. Prosjektet er kritisert fra mange hold innen miljøbevegelsen, men aldri i NTNUs styre. Det har heller ikke vært diskusjon om intern fordeling av midler fra næringslivet. «Olje-pengene» til NTNU går i hovedsak til «Gløshaugen» – og uten at dette reises som spørsmål blant styrets flertall. Har de store bevilgningene fra StatoilHydro innflytelse på forskningsprofil, for hvilke tema som er gjenstand for forskning, for kritiske spørsmål? Dette er ikke definert som spørsmål av prinsipiell betydning for NTNUs styre.

Et annet eksempel er at StatoilHydros nye bevilgning til NTNU – 90 millioner. Universitetsavisa (23.6.2009) betegnet dette som «landets feteste StatoilHydro-avtale innenfor forskning». NTNU hadde styremøte 17.6.2009, knapt en uke før undertegning av denne avtalen. Det ble ikke gitt muntlig

orientering om avtalen, den var ikke på sakskartet, og dermed heller ikke diskutert. Utviklingen tas for gitt uten tematisering.

Slik du framstiller dette, har de ansatte som helhet stått samlet i hovedsakene når det har vært konflikt i styret. Hva betyr det for universitetets indre utvikling og forhold til samfunnet at denne alliansen holdes ved lag?

Det har vært et godt samarbeid innen ansattgruppen, men noen fast allianse er det ikke riktig å kalle det. Ofte har vi stått sammen om alternative forslag, men vi er konsekvent blitt stemt ned av flertallet. Motsetningene har gått mellom ansatte av alle kategorier på den ene siden og eksterne representanter pluss studenter på den andre. Studentene har i hele perioden stemt sammen med de eksterne med støtte fra studentorganisasjonene. Motsatt er ansatte blitt stemt ned, overhørt, og satt på plass i styret. Deres syn har i saker der de har markert uenighet med ledelsen, ikke vunnet gjennom. Selv marginale endringsforslag har ofte ikke blitt tatt til følge.

Studentene derimot har slått følge med markedskreftenes representanter. Litt av en «sving» i forhold til den perioden da universitetsdemokratiet ble utviklet fra 1970-tallet fram mot 1990! Kan du som sosiolog si noen om hva som kan være grunnene til dette? Skyldes det utelukkende endringer i ideologiske konjunkturer, eller spiller endringene i studentenes sosiale situasjon inn – herunder særlig deres forhold til arbeidsmarkedet, familieforhold etc, slik bl.a. Benjamin Larsen og Solveig Tesdal peker på i sin artikkel i dette nummer av Vardøger?

Jeg synes det er mye fornuft i artikkelen til Larsen og Tesdal. Særlig tror jeg det er riktig at nye studenter møter et helt annet arbeidsliv enn det vi gjorde. De er karriereorientert også fordi de skal kjempe om jobber senere.

... ja, og ved Universitetet i Bergen ER Studentsamskipnadens yrkesveiledning omdøpt til «Karrieresenteret» ...

.... Studentene er hentet fra langt bredere samfunnsgrupper enn tidligere, og mange kan være på universitetet i mangel av bedre alternativer. Det er symptomatisk at studenter i dag kaller universitetet for «skole».

En forutsetning for demokrati er at de politiske alternativene det skal velges mellom ved valg til styrende organer, er så pass klare og forskjellige at de framstår som reelle. Har dette vært tilfelle ved valgene ved ditt universitet? Hvis ikke, hva kan det skyldes?

Ved NTNU var det i realiteten bare ved overgangen fra valgt til ansatt rektor i 2005 man kunne velge mellom flere kandidater. Blant søkerne den gang var det både interne og eksterne kandidater. Jeg mener at de ikke fremmet klare universitetspolitiske perspektiv utover «å bli best». Noen av kandidatene var imidlertid mer kjent for å være opptatt av universitetspolitiske spørsmål enn andre, men kun indirekte. Et konsulentfirma sto for rangering, etter inter-

vjuing og vurdering av CV. Det var også et internt tilsettingsutvalg som hadde samme prioritering som konsulentfirmaet. Fra konsulentfirmaets side var det begreper som «lederkompetanse» og «evnen til å samle» som det ble lagt vekt på, omtrent – går jeg ut fra – som man vil gjøre ved ansettelse av bedriftsledere generelt. Blant rektorkandidatene var det noe ulike syn på samlokaliseringssaken.

Hvordan gikk det så med campus-saken til slutt?

Ledelsen valgt i siste time å gå inn for en fortsatt «to-campus» løsning som de ansattes representanter hadde gått inn for. Grunnen til snuoperasjonen var at økonomien i samlokaliseringsprosjektet ikke var god nok. Blant annet skulle utbygging skje etter OPS – offentlig-privat-samarbeid. I senere tid er det skrevet en del om dårlige – «katastrofale» er vel et bedre ord - erfaringer fra dette i England. Jeg tror vi skal takke høyere makter for at dette ikke ble realisert.

Fikk denne kuvendingen noen som helst konsekvenser for ansettelse av rektor og valg for en ny periode i 2009?

Kuvendingen fikk ingen slik konsekvens. Ansettelse er et «systemskifte» som det er vanskelig å endre senere, også selv om utviklingen i perioden har fulgt en annen retning enn den ledelsen ønsket. For eksempel ble det ved første ansettelse utformet et sett med suksesskriterier for rektorstillingen i tråd med en bedriftsmodell. Imidlertid ble disse kriteriene ikke brukt i forbindelse med nyansettelsen. I perioden har NTNU raslet nedover på de internasjonale rankinglistene, fra å være plassert som nummer 243 i 2005 til nummer 328 i 2008, og havnet som nummer 146 selv blant de europeiske teknisk-naturvitenskapelige universitetene. Jeg tror ansettelse innenfor universitetssystemet fortsatt gir en beskyttelse som bedriftsledere i markedet ikke har. Ledere blir ikke stilt til ansvar på samme måte. En rektorkandidat med et markert standpunkt for universitetsdemokrati framfor markedsliberalisering tror jeg likevel ville være diskvalifisert i en ansettelsesprosess. Omvendt tror og håper jeg en valgt rektor må spille mer på lag med universitetsbefolkningen.

En konsekvens av det du her sier er at det ideologiske hegemoniet alt i utgangspunktet har definert ut kritiske spørsmål til forholdet mellom vitenskap og kapitalinteresser og slik framstår som nærmest «upolitisk» og pragmatisk. Hvilke konsekvenser har dette for forståelsen av forholdet mellom grunnforskning og mer anvendt forskning?

Ingen kan være uenige i at et universitet må kunne ha samarbeid med næringslivet. Men universitetet må da være villig til å drøfte åpent de latente interessekonflikter som vil være til stede, både i forholdet mellom forskningen og næringslivet, og i en større samfunnsmessig sammenheng. Ved NTNU har det ikke vært motforestillinger til dette rundt styrebordet.

Dersom man stiller spørsmål blir disse enten ikke forstått, eller de oppfattes som utidige. «Nyskaping» oppfattes synonymt med kommersialisering, som om ikke nyskaping er hva et universitet alltid har handlet om. En forståelse av nyskaping som kommersialisering er ikke tema for diskusjon. Samtidig mener jeg ikke at det avgjørende skillet går mellom grunnforskning og anvendt forskning. Det er bred forståelse for at grunnforskning er viktig også innen næringsrettede tema. Problemet er snarere at det ikke er noen diskusjon om universitets grunnprinsipper. Faktisk har det aldri vært en slik diskusjon i styret. Det fremmes en strategiplan som et dokument fra ledelsen og det blir stemt over denne. Strategiplanen NTNU 2020 – Internasjonalt fremragende – fastslår at NTNU skulle bli blant de ti ledende teknisk-naturvitenskapelige universiteter i Europa. Det råder et klart markedsliberalt samfunnssyn som det ikke skal stilles spørsmål ved. Bare bråkmakere gjør det.

Et av de mer bisarre innslagene ved NTNUs og dels andre universiteters rekrutteringspraksis til strategiske stillinger er bruken av eksterne konsulentfirma for å gjøre rangering av de ulike kandidatene til slike stillinger. Har ikke f.eks. NTNU tilstrekkelig intern kompetanse til selv å foreta slik rangering? Eller må bruk av av slike konsulenter primært forstås strategisk – som et forsøk på holde demokratiet utenfor rekrutteringsprosessene?

Problemet er at slike konsulentfirmaer rangerer etter prinsipper som de kjenner til fra næringslivet, og at prosessen blir en «black box» for alle andre. Universitetsdemokratiet settes ut av spill, til og med innen styret. Ved utløp av første periode for ansatt rektor, våren 2009, ble det klart at sittende rektor ønsket en ny periode. Dermed var det ingen reelle motkandidater. Og om det hadde vært det, var det helt utenkelig at sittende styre ville ansatt noen annen. Det var ingen debatt om denne rektoransettelsen. Det tror jeg viser at spørsmålet oppfattes som utenfor innflytelse fra ansattes side. Ansatt ledelse er en modell som nå er etablert for rektor og dekannivåene. Jeg mener derfor at spørsmålet om valgt versus ansatt rektor er viktig. Hovedproblemet med ansatte ledere er at de som treffer sine beslutninger, behøver ikke stå til ansvar overfor en organisasjon utenfor styret ved neste korsvei. På alle ledelsesnivåer rettes blikket oppover i systemet, først innad i organisasjonen, deretter mot departement og internasjonale «stjerneuniversitet» som man forsøker å få avtaler med for å bli blant de 10 beste!

En generell observasjon ved universitetsvalgene i 2009 er at det er til stede en betydelig frustrasjon i velgerkorpset. Denne frustrasjonen skyldes delvis mangel på klare alternativer, samtidig som denne mangelen gjenspeiler en underliggende rådvillhet som i seg selv gjør det vanskelig å få fram klare alternativer. Det eneste spørsmålet som kan sies å ha vært noenlunde klart ved enkelte universiteter, er ansatt eller valgt rektor, mens spørsmål ved de makt- og allianseforhold som avgjør hvordan penger som hentes inn ved

kommersialisering og fra fonds, skal fordeles på univertitetssamfunnet som helhet, ikke ble fokusert i valgkampene. Hvordan var dette ved NTNU – det av de norske universitetene som har hatt og fortsatt har de tetteste båndene til eier- og kapitalsiden i norsk samfunnsliv?

Det er riktig at problemene med kommersialisering av universitetet ikke løses ved å ha valgt framfor ansatt ledelse. Dette er en snikende utvikling som gjør seg gjeldende som ledd i Bologna-prosessen. Problemet for meg er likevel det irreversible ved ansatt ledelse. Har man valgt, er det likevel en mulighet for – om ikke annet så i alle fall en modifisering av utviklingen. Samtidig har det lite konsekvens for en ansatt leder om problemer øker i organisasjonen. I tillegg til en nedslående utvikling på rankinglistene har en utredning fra Rokkan-senteret gitt et knusende bilde av hvordan særlig fast vitenskapelig ansatte opplever manglende demokrati og forverret kommunikasjon mellom nivåene i NTNU etter innføring av enhetlig ledelse og ansatt rektor. Den konkluderte blant annet med at: «Avstanden mellom 'topp' og 'bunn' i organisasjonen er stor ... ansatte føler de har for liten innflytelse ... organisasjonen oppleves som 'topptung', administrasjonen 'tar' en stor andel av ressursene ... Grunnenhetene opplever ikke at de blir hørt».¹

Til slutt et mer personlig spørsmål som også rører ved forholdet mellom ditt vitenskapelige arbeid og politikken: Du er sosiolog – og slik tilhørende det som tidligere gjerne ble kalt de politiske vitenskaper – samtidig som du med ditt styreverv ved NTNU også har fungert som politiker. Har sosiologien vært til nytte for din politiske praksis? Og omvendt: Hvilke impulser for ditt virke som sosiolog kan du ha hentet fra din politiske praksis ved NTNU?

Nå er ikke styring og ledelse et tema som jeg har jobbet med vitenskapelig. Men jeg har lenge vært interessert i universitetspolitikk og dette var bakgrunnen for at jeg stilte til valg. De fire årene rundt NTNUs styrebord har imidlertid vært en forstemmende opplevelse. NTNU er blitt stadig mer markedsorientert uten diskusjon. Min oppsummering er at det nettopp var viktig å holde de prinsipielle diskusjonene borte fra styrerommet. I styrets mandat heter det: «Styret tar avgjørelser i saker av prinsipiell og overordnet karakter.» Det store spørsmålet er hvordan dette mandatet defineres og hvem som har definisjonsmakten. Som sosiolog mener jeg at jeg ble i stand til å se hvordan makt ble brukt og at mange herskerteknikker ble tatt i bruk for å hindre opposisjon.

An-Magritt Jensen stilte ikke til gjenvalg for en ny periode i 2009.

NOTER

- 1) *Evaluering av styring og ledelse ved NTNU*, Kristin Lofthus Hope, Hans-Erik Ringkjøb, Lise Hellebø Rykkja. Stein Rokkan Senter for flerfaglige samfunnsstudier. Universitetsforskning i Bergen. Juli 2008, s. 71.

BIDRAGSYTERNE

Hans Ebbing, magister i filosofi, tidligere vitenskapelig og administrativt ansatt ved Universitetet i Bergen, aktiv i fagforeningsarbeid og SV, medlem av redaksjonen i Vardøger.

Tor Halvorsen er førsteamanuensis ved Institutt for administrasjons- og organisasjonsvitenskap ved UiB.

An-Magritt Jensen er professor i sosiologi ved NTNU.

Knut Kjeldstadli er professor i historie ved Universitetet i Oslo. Aktiv i SV.

Benjamin Endré Larsen er stipendiat ved Farmasøytisk institutt, Universitetet i Oslo, og tidligere leder av Venstrealliansen.

Steinar Stjernø er professor i sosial arbeid og sosialpolitikk ved Høgskolen i Oslo. Tidligere rektor ved HiO og partisekretær i SV rundt samlingsprosessen i 1975, leder av det såkalte Stjernøutvalget, som avga innstillingen NOU 2008:3 Sett under ett.

Knut H. Sørensen er professor i teknologi- og vitenskapsstudier ved NTNU og medlem av redaksjonen i Vardøger.

Solveig Tesdal er styremedlem i NOKUT og medlem av Norsk studentunions landsstyre.

Audun Øfsti er professor emeritus i filosofi ved NTNU.

To Abstrakt-bøker av to Vardøger-redaktører

Rune Skarstein

Økonomi på en annen måte

Makt og penger fra europeisk føydalisme til globalisert kapitalisme

Denne boken henvender seg til alle samfunnsengasjerte som ønsker å forstå litt mer av kapitalismen i dens mange skikkelser. Hva er det historisk særegne ved denne økonomiske samfunnsformen? Hvilke krefter og konflikter driver kapitalismens endringsprosesser? Hvilken rolle spiller markedet under kapitalismen sammenlignet med i førkapitalistiske økonomier? Hvorfor fortsetter inntektsgapet mellom de rikeste og de fattigste landene å øke? Hva er årsakene til stadig tilbakevendende finans-

kriser og massearbeidsløshet? Er «velferds kapitalismen» med sterk statlig regulering den «normale» formen for kapitalisme, eller snarere et unntak? Hvilke drivkrefter fører til økonomisk globalisering? Er frihandel til fordel for alle? *Økonomi på en annen måte* forsøker å kaste lys over disse og andre spørsmål.

428 sider – kr 345,-

Arne Overrein

Kampen om folkeretten

Krig, makt og rett i verdenssamfunnet

Denne boka handler om folkeretten, dens historiske utvikling og dens forhold til makt og politikk. Hva slags rettsordning er egentlig folkerett? Folkerettens kjerne er forbudet mot angrepskrig og beskyttelsen av den enkelte stats uavhengighet. I det 20. århundre ble det utviklet en ny, global folkerett, hvor ikke bare forbudet mot krig, men også menneskerettene ble sentrale bestanddeler. Kampen om folkeretten behandler folkerettens utvikling i lys av det 20. århundres kriger og

konflikter. Én stat, USA, utfordrer i dag folkeretten og de juridiske hindre for krig og intervensjoner. Samtidig utfordres folkeretten også av global ulikhet, terrorisme og statskriser i den tredje verden. Boka drøfter erfaringene fra krigene i Irak, Kosovo og Afghanistan, terrorismen og USAs særegne forhold til FN og folkeretten.

297 sider – kr 298,-

abstrakt forlag

www.abstrakt.no | abstrakt@abstrakt.no